

TARİHDE KÜÇÜKÇEKMECE

Prof. Dr. Semavi EYİCE

Deniz kıyısında olmakla beraber, suyu az tuzlu büyücek bir gölün de kenarındaki Küçükçekmece'nin tarihin en erken çağlarından itibaren insanların yerleşme için aradıkları vasıflara sahip olduğu düşünülecek olursa, burada çok erken bir yerleşmenin varlığına kesin nazarı ile bakılabilir.* Bu yerleşmenin arkeolojik buluntuları henüz ele geçmemiş ise de, Küçükçekmece gölünün kuzey kıyısındaki Yarım-burgaz mağaraları her bakımdan bir tarih öncesi iskâna elverişli görünmektedir. Bu mağaralar ilk olarak, 1845'den itibaren Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane (Tıp Fakültesi)'nde İlm-ül arz ve maadin öğretmeni Miralay Macarlı Abdullah Bey (gerçek adı Dr. Hammerschmidt)'in dikkatini çekmiş ve 1869-70 yıllarında iki makalede tanıtılmıştır¹. Ondan sonra 1900'da R. Bousquet Küçükçekmece kasabası ve ma-

* Bu yazı, Fakültemizin Coğrafya Enstitüsünden meslekdaşım Prof. Dr. Erol Tümer-ekin tarafından hazırlanması tasarlanan ve İngilizce olarak basılacak bir Küçükçekmece monografyasına tarihçe olarak hazırlanmıştı. Yazımız tamamlandığında istenilen ölçüyü aşdığı görüldü. Yazımız bu hali ile de çok geniş bir tarih ve arkeoloji araştırması değildir. Bu mütevazı çalışmanın bir rehber olacağını ve kaynaklarda, arşivde ve arazide yapılacak daha etraflı çalışmalarla mükemmel bir Küçükçekmece tarihinin meydana gelebileceğini umuyoruz. Bir makale sınırlarını aşmamak için eski eserler ve arkeolojik buluntular üzerinde de fazla durulmamıştır. Bu çalışmayı hazırlarken yardımcı olan asistanım M. I. Tunay ile planları çizen asistanım mim. İskender Birol Alpay'a ve fotoğrafları çeken öğrencim Engin Ulu- dağ'a teşekkür ederim.

Bu yazımızın hazırlanışı sırasında, içinde Azadlı baruthanesi gravürü bulunan, Mahmud Raif Efendi'nin *Tableaux des nouveaux réglemens de l'Empire Ottoman* adlı kitabının İstanbul Deniz Müzesindeki nüshasından fotokopi almamıza izin veren T.C. Deniz Kuvvetleri Komutanlığı ile İstanbul Deniz Müzesi Müdürlüğüne ve müze görevlilerine de bilhassa teşekkür etmek isterim. Ayrıca, Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivindeki vakfiye defterlerinden, Küçükçekmece'de Abdüsselâm İmaretime ait vakfiyenin aslının ve tercümesinin birer xerox-kopyasını bizlere sağlayan, Vakıflar Genel Müdürü Prof. Osman Çatakliya da teşekkürü bir borç bilirim.

1 Abdullah Bey (=Dr. Hammerschmidt), *Die Umgebung des Sees Kütschük-tchekmedje in Rumelien*, «*Verhandlungen d. kais. u. königl. Geologischen Reichsanstalt*», 20 Sept. 1869 (Wien), s. 263 vd. (görülmedi); ay. yazar, *Etudes géologique sur les environs de Constantinople, Yarım Bourgas*,

ğaraya dair bir makale yayınlamış², Harun Reşid de 1921'de bu mağaradan bahsetmiştir³. Yarımburgaz mağarasının etrafı bir monografyası ise Fen Fakültesi öğretim üyelerinden R. Hovasse tarafından yapılarak, bu çalışma mağaranın bir krokisi ve bazı resimleri ile yayınlanmıştır⁴. G. D. Hubbard'ın 1932'de basılan kısa yazısında ise mağaranın Hovasse'inkinden daha iyi bir krokisi yer aldıktan başka içinden erken çağlarda yaşanmağa elverişli olduğu belirtilerek, bu mağarayı Tarih öncesi insanların kullanmış olabileceğine işaret edilmiştir. Hubbard mağaranın dışında ve yakın çevresinde ise Mastodon kemiklerine rasladığına da bu arada işaret eder⁵. Genel mahiyette bazı yazılara da konu olan bu mağarada⁶, etrafı incelemeler Şevket Aziz Kansu tarafından yapılmıştır. 1959'da onun tarafından burada bulunan «çok kaba hamurlu ve elle yapılmış tırnak ya da parmak izi bezekli bir keramik parçası...» buradaki çok eski bir iskânın (Neolitik çağ?) zayıf da olsa ilk delili idi⁷. Sonraları burada Kılıç Kökten ve Ş. Aziz Kansu 1963 ve 1964 yıllarında daha etrafı araştırmalar yaparak, pek çok mağara ayısı dişleri ile iskeleti parçaları, çakmak taşı aletler, kemik bizler, kara mat perdahlı ve çizgi süslemeli çanak çömlek parçaları, el değirmeni taşları gibi Kalkolitik eşya bulmuşlardır⁸. İçinde pek çok dehlizler, odalar olan bu mağaranın bir yer altı suyu tarafından oyulduğu ileri sü-

Macri Keyy-Sari Keyy, «Gazette Médicale d'Orient» (1870). Bu bölgenin jeolojisi hakkında ilk araştırmalardan biri olarak ayrıca bkz. A. Viquessel, *Voyage dans la Turquie d'Europe, description physique et géologique de la Thrace*, Paris 1868, II, s. 308-309.

2 R. Bousquet, *Les grottes de Yarim Bourgaz*, «Echos d'Orient» IV (1900/01) s. 295-302.

3 Harun Reşid Kocacan, *Bir mağara nasıl tetkik olunur?* «Tedisat Mecmuası» sayı 61 (1337=1921) s. 12-18.

4 R. Hovasse, *Yarımburgaz mağarası - La grotte de Yarim Bourgas*, «Darülfunun Fen Fakültesi mecmuası» 5. sene, 1 (1927) s. 1-19 (fransızca), s. 396-422 (türkçe).

5 G. D. Hubbard, *Turkish Grottoes of Yarim Burgaz*, «Pan-American Geologist» LVII (Des Moines-Iowa 1932) s. 321-328, resimli ve lev. XVII-XIX.

6 Cemal Alagöz, *Türkiye Karst olayları*, Ankara 1944, s. 6-8; Alen Dar, *Descente dans les cavernes de Yarim Burgaz*, «Türkiye Tüning ve Otomobil Kurumu Belleteni» sayı 183 (Nisan 1957) s. 32. Bu yazıda İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi tarafından da bir araştırma yapıldığı bildirilmektedir. Yarımburgaz mağaralarının nasıl görülebileceği hususunda şu iki seyyah rehberinde bilgi vardır, E. Mamboury, *Istanbul touristique*, İstanbul 1951, s. 572-573; İngilizcesi, *The Tourist Istanbul*, İstanbul 1953, s. 569-570; Betsy Harrell ve Evelyn Lyle Kalças, *Mini tours near Istanbul*, İstanbul 1975, I, s. 182-186.

7 Şevket Aziz Kansu, *Türk Tarih Kurumu 1959 yılı çalışma raporu*, «Belleten» XXIV, sayı 96 (1960) s. 700; ay. yazar, *Marmara bölgesi ve Trakya'da Prehistorik iskân tarihi bakımından araştırmalar* (1959-1962), «Belleten» XXVII, sayı 108 (1963) s. 658-660, res. 12.

8 I. Kılıç Kökten, *Istanbul bahsında Eskitaş (Paleolitik) devrine ait yeni buluntular*, «A. Üniv. Dil-Tarih ve Coğrafya Fak. Dergisi» XX, 1-2 (1962) s. 277-278 ve 1 lev.; Şevket Aziz Kansu, *Yarımburgaz (Küçükçekmece-Istanbul) mağarasında Türk Tarih Kurumu adına yapılan Prehistorya araştırmaları, VII. Türk Tarih Kongresi-1970, Kongreye sunulan Bildiriler*, Ankara 1972, I, s. 22-32, ayrıca 56 res. ve 2 plan.

rülür. Bizans çağında da kullanıldığı anlaşılan Yarımburgaz mağaralarının hâlâ görülebilen ilgi çekici bir hususu da, bir mekânın duvarındaki kırmızı kille yapılmış üç gemi resmidir. Bunların çok eski olduklarını ileri süren Hovasse'a göre, «Denizle irtibatı olan ve böylece fena havaya karşı bir melce teşkil eden gölün (Küçük Çekmece gölü), mağaraya yakın olması veyahut da oldukça büyük gemilerin mağaraya 200 metre mesafeye kadar girebilmesine müsait bir derenin mevcüdiyeti.....» sebebi ile eski çağlarda mağaralar sığınak veya depo olarak kullanılmıştır. Hatta Hovasse daha da ileri giderek, bu gemici füccarların eski Giritliler olabileceğini de iddia etmiştir. Bu son iddia bir tarafa bırakılacak olursa, geri kalanın inandırıcı olduğu bir gerçektir. Tarih öncesi yerleşmelerin denize uzanan akarsuların kıydan az içerilerindeki yamaçlarda olduğu düşünülecek olursa Küçükçekmece gölünün bu bakımdan ne kadar uygun olduğu kolayca anlaşılabilir. Yarımburgaz mağarasında Bizans çağında da yaşanmış, hatta bir bölümünde bir de kayadan yontma kilise meydana getirilmiştir. Bu mağaraların dibinden az ötede ise iki kaynak fışkırmaktadır ki, buna «Tuna suyu» denir.

İlkçağ coğrafyacılarından Strabon, Silivri'den sonra Athyras ve Bathynias derelerine raslandığını ve Byzantion'a ulaştığını bildirir. Ancak Strabon elyazmasında bu kısmı kurtlar deldiğinden Küçükçekmece deresinin adının sadece sonu olan ... ουνιαξ harfleri okunabilmiştir. Kramer ve Forbiger bunu Bathynias ve Bathounias olarak tamamlamışlardır⁹. Böylece Strabon Küçükçekmece'de bir dereden bahsetmekte fakat bir kasabaya işaret etmemektedir. Romalı yazar Plinius da M.S. I. yüzyılda burayı Bathynias olarak adlandırır¹⁰. XI. yüzyıl sonlarında şehrin dışında ve az ötesinde olan Batheos-rhyax'ın da yine Küçükçekmece dolayları olduğu tahmin edilebilir. *Derin dere* anlamına gelen bu ad, göle dökülen derenin çukur bir vâdi içinden akmasından dolayı verilmiş olabileceği gibi, Yarımburgaz mağaraları eteğindeki kaynaklar da olabilir. Ne olursa olsun, Bizans halkının ziyarette geldikleri bir Theodoros kilisesine sahip olan Batheos rhyax'ın adı, İlkçağın Bathynias'ına benzerliği gözönünde tutulursa ikisinin de aynı yer olduğu tahmin edilebilir¹¹. Bathynias veya Bathounias Küçükçekmece dolaylarındaki derelerden biridir. Ancak buralarda bir yerde Bathonea adında, Byzantion'a bağlı bir *phyle*, küçük bir mahalle veya bir yerleşme yerinin de varlığı bir ihtimal olarak düşünülebilir. Evvelce Silivri'de bulunan bir kitabede raslanan bu adı, bu kitabeyi yayınladık

9 Strabon, *Geographia*, VII, 56; A. Forbiger baskısı, *Erdbeschreibung*, Stuttgart 1857, II, s. 148-149; Loeb baskısı, *Geography*, III, s. 379; ayrıca bu hususta bkz. A. Forbiger, *Handbuch der alten Geographie*, Leipzig 1844, III, s. 1074, not 33.

10 Plinius, IV, XI, 45-48; Loeb baskısı, *Natural History*, II, s. 153.

11 R. Janin, *Constantinople byzantine, développement urbain et répertoire topographique*, Paris 1950, s. 406, ikinci baskı, Paris 1964, s. 444; Janin, Gedeon'un fikrini kabul ederek Bathyx rhyax'ın içerisinde, Çobanayazması'nda olduğu görüşündedir.

yan Seure, Bathynias ile aynı olarak kabul etmişti¹². Geçen yüzyıl içlerinde Kasım-paşa'da bulunan ve 1933'de İstanbul Arkeoloji Müzesine getirilen (Inv. no. 4474), Tersane lâhdi olarak bilinen lâhit üzerinde de «33 yıl yaşamış Bathonea'lı Rufus oğlu Damas» yazısının okunması¹³, İstanbul (Byzantion)'a bağlı mahalleler arasında gerçekten böyle bir yerin varlığını bir defa daha ortaya koymaktadır.

Roma çağında, bugünkü Küçükçekmece'nin öncüsü Regium (gr. Rhegion) dur. Bugüne kadar Regium köyünün adını veren İlkçağa ait bir kitabe ile karşılaşılmamıştır. Şimdiye kadar Küçükçekmece gölünün yakın çevresinde çeşitli yerlerde pek çok İlkçağ kitabesi ve bilhassa mezar stelleri bulunmakla beraber (bkz. aşağıda s.86,96) bunların hiçbirinde sahibinin nereli olduğunu gösteren bir ada raslanmamıştır. M.Ö. II ile M.S. II. yüzyıllara ait olan bu kitabeler bir şeyi isbat ederler ki o da burada bu çağlarda geniş bir yerleşmenin olduğudur. Roma devrinde, İmparatorluk içindeki yolların mesafelerini veren *Tabula Peutingeriana*'da Byzantion'un 12 mil kadar batısında Regium (grekçe=Rhegion) kasabası gösterilmiştir¹⁴. Aya-sofya önünde *Milion* denilen bir mesafeler başlangıcı anıtından itibaren olan bu ölçünün karşılığı 18 km. kadardır ki, Küçükçekmece dolaylarına isabet eder. Bu duruma göre en azından Roma çağında, Küçükçekmece gölü çevresinde bir yerde Regium veya Rhegion adında küçük bir yerleşme yeri vardır. Roma İmparatorluğunun en önemli ana yollarından biri olan ve Avrupa'yı Byzantion (yani İstanbul)'a bağlayan Via Egnatia'nın da buradan geçtiği bilinir¹⁵. Çok yakın tarihlere gelinceye kadar, bu tarihî Roma yolunun iri kaba taşlarla döşeli kaldırımını yer yer Küçükçekmece dolaylarında görülebilmekte idi. Bu yolun İstanbul'a ulaşan ucunun, burası başkent yapıldığında 330'a doğru Konstantin tarafından inşa ettirildiği söylenir. Fakat herhalde çok daha eski devirlerde İstanbul'dan batıya uzanan basit bir kıyı yolu vardı. Nitekim Xenophon, (M.Ö. 430-354 e doğru) Onbinlerin kalını ile M.Ö. 400'e doğru Byzantion'dan Perinthos-Heraklea (=Ereğli)'ya bu yoldan git-

12 G. Seure, *Antiquités thraces de la Propontide*, «Bulletin de correspondance hellénique» XXXVI (1912) s. 588, no. 14; L. Robert bu teşhisi kabul etmemektedir, kşl. «Hellenika» II, (1946), s. 61-63; L. Robert, *Index Commenté des noms de personnes*, şu eserde N. Firatlı, *Les stèles funéraires de Byzance gréco-romaine*, Paris 1964, s. 148 (Δαμῶς veya Damas) adı karşılığında.

13 Arif Müfit Mansel, *İstanbul Tersanesinde bulunan bir lâhit ve bir İstanbul lâhiller grubu hakkında araştırmalar*, «Belleten» XXI (1957) s. 401.

14 *Itineraria Romana, Römische Reisewege an der Hand der Tabula Peutingeriana*, yay. K. Miller, Stuttgart 1916, süt. 527, lev. IX, 1, kşl. s. 497-498 ayrıca bk. K. Miller, *Die Peutingerische Tafel oder Weltkarte des Castorius*, Stuttgart 1916, tıpkıbasımı 1962.

15 Th. Fr. Tafel, *Die via militari romanorum Egnatia, qua Illyricum, Macedonia et Thracia iungebatur*, Tubingae (=Tübingen) 1842; Burmeister, *Ueber die Via Egnatia*, «Zeitschrift für die Altertumswissenschaft» VII (1840) 1147-1151 bu iki yayın görülemedi; C. Jirecek, *Die Heerstrasse von Belgrad nach Constantinopel und die Balkanpaesse*, Prag 1877, bilhassa s. 55, 134.

miş olmalıdır¹⁶. Rhegion ile Byzantion arasındaki tek yerleşme yeri ise Hebdomon olup, bir İmparatorluk sarayından başka ordugâhı, anıtları ve kiliseleri olan bu yerleşme yerinin bugünkü Bakırköy-Yenimahalle'de olduğu anlaşılmış, 1920-1922 yıllarında bazı kalıntıları bulunmuştur. Son yıllarda buralarda yapılan yoğun inşaat, bu kalıntıların hemen hepsini ortadan kaldırmıştır¹⁷.

Rhegion kasabası hakkında en etraflı bilgi VI. yüzyıl yazarlarından Prokopios tarafından verilmektedir¹⁸. İmparator İustinianos (527-565)'un yaptırttığı veya ihya ettirdiği yapıları saydığı eserinde şunları yazar: «Şehrin varoşlarında biçimini yuvarlak olduğu için Strongylon denilen bir kale vardır¹⁹. Buradan itibaren Rhegion'a kadar uzanan yol büyük kısmı düz olmayan bir araziye aşmaktadır. Bu yüzden de yağmur yağdığı anda arazi bataklık oluyor ve yolcuların burayı aşmasını büyük ölçüde engelliyordu. Fakat şimdi İmparator bu yolu her biri bir araba genişliği ölçüsünde taş blokları ile kaplatarak onu daha kullanışlı ve daha rahat yapmıştır. Bu yol Rhegion'a kadar uzanmakta ve genişliği aksi yönlerde giden iki arabanın rahat-

16 Xenophon, *Anabasis*, VII, 2; *Anabase-Economique*, çev. P. Châmbry (Classiques Garnier) Paris 1933, s. 239 ve dev. Byzantion'un dışında ve Trakya'nın güney kesiminde Xenophon ve yanındaki kuvvetler kış aylarında epey dolaşmışlar ve buradaki yerleşme yerleri halkı oldukça ızdıraplı günler yaşamıştır. Bu da Trakya insanların tarihin en eski çağındanberi istilâlardan zarar gördüklerini belirten bir olaydır.

17 A. van Millingen, *Byzantine Constantinople, the Walls of the City*, London 1899, s. 316-341; H. Glück, *Das Hebdomon und seine Reste in Makriköi, Untersuchungen zur Baukunst und Plastik von Konstantinopel*, Wien 1920; P. Thibaut, *L'Hebdomon de Constantinople*, «Echos d'Orient» XXI (1922) s. 31-44; Th. Makridis, *To Byzantinon Hebdomon kai ai par automonai Hagiou Panteleimonos kai Mamantos*, «Thrakika» X (1938) s. 137-198; XII (1939) s. 35-80 ve ayrıca kitap halinde de çıkmıştır; R. Demangel, *Contribution à la topographie de l'Hebdomon*, Paris 1945. Bu sonuncu yayında, 1921-23 yıllarında Fransız işgal ordusu tarafından bulunan veya kazılan bütün eski kalıntılar tanımlanmıştır.

18 Prokopios, *Peri ktismaton (De aedificiis)*, IV, VIII, 9-18; Loeb bask. *Buildings*, çev. H. B. Dewing-Gl. Downey, London-Cambridge Mass. 1954, s. 285-287; K. Dietrich, *Byzantinische Quellen zur Laender-und Völkerkunde*, Leipzig 1912, I, s. 116.

19 J. von Hammer, *Constantinopolis und der Bosphorus*, Pesth 1822, II, s. 8'de Strongylon adındaki bu kalenin izlerini gördüğünü bildirir. İçinde veya yanında İoannes Theologos adına bir de kilise olan bu kaleden hiçbir seyyah bahsetmediğine göre herhalde çok eskiden ortadan kalkmış olmalıdır. Dr. Mordtmann, *Esquisse topographique de Constantinople*, Lille 1892, s. 29, böl. 51'de bu kalenin surların ilerisinde ve deniz kıyısında bulunması gerektiğine işaret eder. A. van Millingen, *Constantinople, the Walls of the City*, London 1899, s. 326 vd. da Kyklobion da denilen bu yuvarlak kale (=phrourion)'nin Zeytinburnu'nda olması gerektiğini ileri sürmüştür ki, bu görüş H. Glück, *Das Hebdomon von Konstantinopel*, Wien 1920, s. 61'de desteklenmiştir. Strongylon kalesine ait olduğu kesinlikle anlaşılan herhangi bir kalıntı veya iz bugüne kadar bulunmamıştır. Bazı kitaplarda raslanan Yedikule hisarının esasının bu Kyklobion veya Strongylon adı verilen kale olduğu yolundaki bilgi (bu hususta meselâ bkz. F. Bonora, *Zweite Deutsche Mittelmeerreise vom 4. bis 29. August 1906 unter Leitung von Prof. K. Miller*, Stuttgart 1906, s. 218, [bu geziyi idare eden Prof. Miller, *Tabula Peutingeriana*'yı yayınlamıştır], hiçbir sağlam esasa dayanmaz.

ça geçişine imkân vermektedir. Döşeme taşları bilhassa iri seçilmiş olup adeta de-ğirmen taşlarını andırırlar. Dolayısıyla herbiri geniş bir toprak parçasını örter ve yerden hayli yükselir. Bunlar itina ile işlenmiş olduklarından düz ve eşit bir sathı meydana getirirler o kadar ki araları sanki birbirine bitişmiş değil adeta kaynamış gibidir.

Rhegion denilen bu yerin hemen yanında çevredeki yüksek araziden cılız de-velerin içine aktığı bir gölün varlığı büyük bir talih eseridir. Bu göl denize doğru o surette uzanır ki, onunla deniz arasında kalan ince bir toprak parçası üzerinde müş-terek bir kıyıları vardır. Deniz ve göl, rüzgâr estiğinde karşılıklı olarak dalgalarını bu kıyı şeridi üzerinde çarpıştırırlar. Böylece her ikisi de devamlı bu müşterek kıyı şeridinde hücum ederler. Birbirlerine çok yaklaştıklarında sanki sınırlarını biliyor-larmış gibi sularını geri çekerler. Birbirlerine karıştıkları bu yerde aralarında bir kanal vardır. Fakat bu kanalın içindeki suyun hangisinininki olduğu anlaşılmaz. Çün-kü ne deniz tamamen göle geçer ne de göl suyunu tamamı ile denize akıtır. Ancak büyük yağmurlar başladıktan sonra ve güney rüzgârı da şiddetle estiğinde kanal gölün suyunu dışarı akıtır gibidir. Rüzgâr kuzeyden estiğinde ise deniz göle akar gibi görünür. Fakat burada deniz oldukça geniş bir çevrede sığıktır. Yalnız küçük bir yerde derinlik çok fazladır. Burada o kadar dar bir toprak parçası vardır ki buna Myrmex (=karınca) denilmiştir. Denizi ve gölü birleştiren bu boğazdan evvelce söylediğimiz gibi eski çağlarda ağaçtan bir köprü sayesinde geçiliyordu. Köprü ağaç-larının çürümesi ile sık sık bozulduğundan buradan geçiş büyük ölçüde tehlikeli oluyordu. Fakat şimdi İmparator İustinianos taşlardan kurulmuş geniş bir kemer üstüne köprüyü oturtmak suretiyle buradan geçişin tehlikesini ortadan kaldırmış-tır. Rhegion'un ötesinde Athyras denilen bir kasaba vardır...»

Prokopios'un verdiği bu bilgi, İmparator İustinianos (527-565) yıllarında Kü-çükçekmece gölü kıyısında Rhegion adında bir kasabanın varlığını ve buradaki ah-şap köprünün kâgir bir kemer üzerine oturtulmuş olduğunu göstermektedir. Aynı yazar, İmparatorun yaptırttığı kiliseleri sayarken, onun «... şehrin dışında Rhesion denilen yerde Aziz Theodoros adına bir de kilise inşa ettirdiğini» bildirir²⁰. Ufak bir yazılış hatasının varlığı kabul edilecek olursa Rhesion'un Rhegion ile aynı oldu-ğuna ihtimal verilebilir. Fakat Rhegion-Rhesion ilişkisi kesin çözüm bekleyen bir meseledir. İstanbul surlarının Yeni Mevlevihane kapısı da evvelce Rhegion veya Rhesion veya Rhousion kapısı olarak adlandırılıyordu²¹. Theodoros kilisesine sa-

20 Prokopios, *Peri ktismaton-De aedificiis*, I, IV, *Buildings*, s. 55; R. Janin, *Constantinople byzantine*, s. 414; ay. yaz. *Les Sains mil taires' «Echos d' Orient»* XXXIV (1935) s. 62-63, Ja-nin, Rhegion ile Rhesion'un aynı yer olabileceği hususunda bir fikir ortaya atmaz.

21 Mordtmann, *Esquisse topographique*, s. 15, böl. 24, Rousion kapısı adı Bizans devri içlerinde Rhegion kapı adına dönüşmüştür. Ayrıca kşl. Van Millingen, *The Walls of the City*, s. 78-79; A. M. Schneider-B. Meyer Plath, *Die Landmauer von Konstantinopel* II, Berlin 1943,

hip Rhesion ile Küçükçekmece kasabasının öncüsü Rhegion herhalde aynı olmalıdır. Çünkü göle dökülen bir akarsu olan Bathynias-Batheosrhyax'da bir Theodoros kilisesinin varlığı XI. yüzyılın bir kaynağından öğrenilir. Mamboury, Theodoros kilisesini Yarımburgaz mağarasındaki oyma kilise olarak teşhis etmektedir ki pek inandırıcı bir hipotez sayılamaz²². Fakat son yıllarda yol yapımı sırasında ortaya çıkan, mağaraların önündeki yapı kalıntısı eğer bir kilise harabesi ise, bunun Theodoros kilisesi olması ihtimali göz önünde tutulabilir. Her halde kasabanın dışında olan bu Aziz Theodoros kilisesinden başka Rhegion'un içinde de diğer kiliselerin varlığı kaynaklardan çıkarılır. X. yüzyılın ikinci yarısında yaşayan Symeon Metaphrastes'den öğrenildiğine göre, Büyük kilisenin rahibi Aziz Markianos, Rhegion'daki Stratonikos kilisesini yeniden yaptırtmıştı²³. Ancak bu kilise 557 veya 558'de depremde yıkılmıştır.

II. Theodosius tarafından 438'de yayınlanan ve Konstantin devrinden beri çıkarılan bütün kanun ve nizamnameleri toplayan *Codex Theodosianus*'daki bir kanunun yazıldığı yer olarak Rhegion (Regium) gösterildiğinden burada İmparatorların bir yazlık sarayının varlığı da tahmin edilmektedir²⁴. 536-582 yılları arasında yaşadığı kabul edilen Myrina'lı Agathias ise, 552-558 yılları arasındaki olayları anlatan İustinianos devrine dair kitabında, Rhegion'un, İstanbul'un bir limanı, bir demir yeri olduğunu bildirir²⁵. 752-818 yılları arasında yaşayan Theophanes'e göre ise 557'de veya 558'de İstanbul'da vukua gelen şiddetli depremde, surlar ve kiliseler yıkıldıktan başka, en fazla zarar Rhegion'da meydana gelmiş burası «... yerle bir olmuştur; öyleki tanınmaz hale gelmiştir. Yine Rhegion'da olan Aziz Stratonikos

s. 66. Schneider, Yeni Mevlevihane kapısının Bizans devrinde Rhegion kapısı olarak adlandırıldığını kabul etmemektedir. Bizans çağında, X. yüzyıl sonlarına doğru Konstantinos Kephala tarafından derlenen manzum parçalar külliyyatında, bu kapıdaki bir yazının Rhesion kapısına ait olarak gösterildiğini dayanak olarak belirtir, kşl. *Epigrammatum Anthologia Palatina*, IX, 691, yay. F. Dübner, Paris 1872, II, s. 141. İstanbul surları dışında ayrıca bir de Rhesion veya Rhision bulunduğunu kabul eden R. Janin, *Constantinople byzantine*, harita VIII'de bunu Kazlıçeşme ile Zeytinburnu arasında göstermiştir. Halbuki aynı kitabın metin kısmında, 2. baskı, s. 453-4'de Theodoros kilisesine sahip Bathys Ryax ile aynı olduğunu kabul etmektedir.

22 E. Mamboury, *Istanbul touristique*, İstanbul 1951, s. 573; İngilizcesi, *The Tourists' Istanbul*, İstanbul 1953, s. 570.

23 Migne, *Patrologia Graecae*, CXIV, Kitap I, süt. 449, paragraf 17.

24 *Codex theodosianum*, Lex 5, De contraemtionem. J. von Hammer, *Constantinopolis und der Bosphorus*, Pesth 1822, II, s. 6 not 1'de gösterilen bu kaynağı İstanbul'da bulamadığımızdan kontrol edemedik. Bu hususta yardımını rica ettiğimiz, Ankara Üniversitesi Roma Hukuku öğretim üyesi Prof. Dr. Kudret Ayıter, Theodosius kanunlarındaki bu notu bütün araştırmalarına rağmen bulamadığını bize bildirmiştir.

25 Agathias, V, 3; F. Unger, *Quellen der byzantinischen Kunstgeschichte*, Wien 1878, I, s. 113, nr. 240.

ve Kallinikos kiliseleri de temellerine kadar yıkılmıştır»²⁶. Fakat İustinianos'un Küçükçekmece köprüsünün imarını, bu depremden önce mi yoksa sonra mı yaptırdığı kaynaklardan anlaşılamaz.

Fakat herhalde buradaki saray ihya edilmiş olmalıdır. Ancak Bulgar kralı Krum (803-814)'un 813'de V. Leon (813-820) devrinde İstanbul surları önlerine geldiği sırada Rhegion'u da yaktığı bilinir. Bizanslıların ihanetine uğrayan Krum intikam için bütün Marmara kıyılarını talan etmiş, Hagios Mamas sarayını yağma ederek, Athyras ve köprüsünü tahrip etmiş, Selymbria (=Silivri) Heraklea (=Ereğli), Rodosto (=Tekirdağı), Apros (=Eğnecik?)'u ele geçirmiştir²⁷. Sonraları İmparator I. Basileos (867-886) tarafından kasaba yeniden yapıldığı gibi, Hagios Petros ve Kallinikos kiliseleri yeniden inşa edilmiştir. VII. Konstantin Porphyrogenetos, babasının hayatına dair kitabında, onun «çökme tehlikesinde olduğundan içine girilemeyen Rhegion'daki Petros kilisesini tamamen yıktırarak temelinden itibaren yeniden yaptırttığını» yazar²⁸. Basileos ayrıca «Babarsos (acaba Bathyasos mı olacak?) suyu üzerindeki İustinianos köprüsünün başındaki yıkık martir Kallinikos kilisesini de eskisinden daha iyi olarak ihya etti»miştir²⁹. Herhalde Küçükçekmece köprüsü bu akında iyice tahrip edilmiş olmalıdır. Yine Porphyrogenetos'un başka bir eserinde bildirildiğine göre, İmparator I. Basileos, kendi isteği ve kendi parasi ile Rhegion köprüsünü yeniden yaptırttığında, inşaatı teftiş için Byzantion'dan deniz yolunu takip ederek buraya geliyor ve bunun için bir kayığa biniyordu³⁰. Bu küçük bilgi de Küçükçekmece köprüsünün İustinianos tarafından sadece bir kemferinin kâgire çevrildiğini fakat esas yapısının IX. yüzyılda I. Basileos tarafından yaptırılmış olduğunu açık surette göstermektedir. Rhegion'a büyük ilgi gösteren İmparator I. Basileos'un ölümüne dair bilgiler de bu bölgenin eski durumu hakkında bazı ipuçları verir. Rhegion'un hemen yakınındaki Apamea'daki av köşkünde kalan yetmişdört yaşındaki İmparator, 20 Ağustos 886'da avlanırken, son derecede iri bir geyikle karşılaşmış ve onu atından düşüren geyiğin boynuzları kemerine takılarak Katasyrtae denilen yere kadar sürüklenmiştir³¹. Bu kazadan dokuz gün son-

26 Theophanes, 6050 yılı olayları; Unger, *Quellen*, I, s. 95, nr. 215.

27 Symeon Logothetes, *Leone Armeno*, IX, 408; Theophanes continiatus, *Leone Armeno*, s. 453; W. N. Slatarski, *Geschichte der Bulgaren* I, Leipzig 1918, s. 29; G. Tzenoff, *Geschichte der Bulgaren und der anderen Südslaven*, Berlin-Leipzig 1935, s. 210.

28 Konstantin Porphyrogenetos, *Basil*, 63; Theophanes continatus, V. s. 94; J. P. Richter, *Quellen der byzantinischen Kunstgeschichte* II, Wien 1894, s. 227, nr. 580.

29 Bir çoklarına göre bu Babarsos suyu, Barbyzes deresi olmalıdır. Bu takdirde Hagios Kallinikos köprüsü ve başındaki Kilise Kâğıthane suyu kenarında olmalıdır. Babarsos adı Bathyasos olarak kabul edildiğinde ise köprü ve kilise Küçükçekmece'de bulunuyordu.

30 Konstantin Porphyrogenetos, *De administrando Imperio*, yay. G. Moravscik R. J. H. Jenkins, Washington 1967, 51, 9, 19, s. 246-247.

31 A. Vogt, *Basile I er empereur de Byzance (867-886) et la civilisation byzantine à la fin de IXe siècle*, Paris 1908, tıpkıbasım Hildesheim-New York 1973, s. 422.

ra Basileios ölmüştür. Aziz Euthymios'un hayatında anlatılan bu olay Rhegion yakınında IX. yüzyılda bir Bizans av köşkünün bulunduğunu gösterdiği gibi, çevrenin avlanmağa uygun olduğunu ve buradaki ormanda iri geyiklerin varlığını da ortaya koyar. İmparator VII. Konstantin Porphyrogenetos (913-959), yazmış olduğu meşhur «*Merasimler Kitabı*»'nda, Seferden veya uzun bir yolculuktan dönen İmparatorun, devlet ileri gelenleri, ve saray erkânı tarafından Rhegion'da karşılandığını yazdığına göre, X. yüzyılda buradaki saray herhalde iyi durumda olmalıydı. Adı geçen kitapta bu hususta bir bilgi bulunmamakta, çeşitli ünvanlara sahip çok sayıdaki ileri gelenlerin sadece hangi kıyafet ve alametlerle giyimli olarak İmparatora karşılayıcı oldukları anlatılmaktadır. Bu karşılama töreni Rhegion gibi, Herakleia (=Ereğli), Selimbria (=Silivri) ve Hebdomon (=Bakırköy)'da da yapılabiliyordu³².

Bizans İmparatorluğunun sınırları daralıp, Trakya'dan İstanbul surlarına yaklaşan tehlikeler arttıkça Rhegion da herhalde zarar görmüş olmalıdır. Fakat XI. yüzyılda bile, İmparator IV. Romanos (1067-1071) bir yazlık saray yaptırmayı tasarladığında yer olarak Athyras'ı seçmiş ve burada yani Büyükçekmece'de sarayını inşa ettirmişti³³. Rhegion'daki sarayı niçin ihya ettirmediğine bir cevap bulmak zordur. Herhalde buradaki saray artık tamamen yıkılmış, hatta köprü ve kasaba da ihmal edilmiş olmalıdır. Bizans tahtını ele geçirmek üzere İstanbul üzerine yürüyen komutan Alexios Komnenos (1081-1118)'un Athyras'ı geçtikten sonra Skhiza adında bir köyde konakladığı bilinir³⁴. Athyras, Büyükçekmece olduğuna göre, bu köy herhalde Küçükçekmece dolaylarında olmalıdır. On yıl sonra, 1091'de Peçenekler, I. Alexios'a karşı yaptıkları akınlarda Küçükçekmece yakınlarına kadar gelmişler. İmparator onları bir nehir kıyısında olan Khoirobakkhou kalesine kapatarak karşılamış, sonra İstanbul'a çekilmiştir. Bu sırada Peçenekler şehrin dışındaki ufak kasabaları yağmalamışlardır. İmparatorun kızı Anna Komnena'nın yazdığına göre Aziz Theodoros'un kilisesinin olduğu Batheos-rhyax'a kadar gelen Peçenekler, «her gün pek çok kimsenin ziyarete geldiği, her pazar büyük kalabalık-

32 Konstantin Porphyrogenetos, *De Ceremoniis Aulae Byzantinae*, yay. Reiske, Bonn 1829, I, s. 495; G. Schlumberger, *Un empereur byzantin au dixième siècle, Nicéphore Phocas*, Paris 1890, s. 505-506.

33 Anna Komnena, *Alexias*, II, VIII, 4; B. Leib baskısı, Paris 1937, I, s. 90; Semavi Eyice, *Malazgirt savaşını kaybeden IV. Romanos Diogenes*, Ankara 1971, s. 92-93. Biz bu Aretas'ın Athyras ile aynı olduğunu sanıyoruz. Coğrafya adlarında harf yerlerinin değişmesi ile karşılaşılır: Dehli = Delhi, Anazarva = Anavarza = Anazarba örneklerinde olduğu gibi. Mordtmann, *Esquisse topographique de Constantinople*, s. 18, böl. 29'da soru işaretleriyle Aratas'ın Litros olması ihtimalini düşünmüştür. Litros Topkapı dışında, Davud Paşa ile Kavas köyü arasında bulunmaktadır.

34 Anna Komnena, *Alexias*, II, VI, 10; Leib bask. 1937, I, s. 84; Bousquet, Skhiza adındaki bu yerin Yarımburgaz olabileceğini ileri sürer, ksl, *aşağıda not 81*.

ğin geceli gündüzlü toplandığı bu yeri ele geçirmişlerdi». Peçeneklerin korkusundan kimse şehrin kapılarını açarak dışarı çıkmağa cesaret edemedi³⁵. Batheos-rhyax eğer bazılarının ileri sürdüğü gibi Yarımburgaz ise, Rhegion'un bu akınlarda harap olduğu sanılabilir. Bizans'ın başkendi, XIII. yüzyılda Dördüncü Haçlı seferi ordusu tarafından alınarak topraklar şövalyeler arasında paylaşıldığında, İstanbul'a yakınlığı dolayısıyla Küçükçekmece dolayları Lâtin İmparatorunun hissesine düşmüştü. Fakat az sonra Küçükçekmece ve bütün Trakya, Bulgarların akınlardan büyük zararlar gördü. Eflak ve Bulgar kralı Johannitza, 1206'da Lâtinlere karşı büyük bir harekâta giriştiğinde, başkente oniki fersah uzaktaki *Nature* (=Tabiat) denilen yeri kuşatmış, çevreden pek çok insanın sığındığı bu yeri aldığı da, buradakileri kılıçtan geçirmiştir³⁶. Fransız şövalyelerinden G. de Villehardouin'in *Nature* dediği yerin, Athyras yani Büyükçekmece ile aynı olduğu kabul edilir. Bu sırada, İstanbul'a beş günlük uzaklığa kadar bütün yerleşme yerleri, sadece Vize ile Silivri hariç kalmak üzere Johannitza tarafından tahrip edilmişti. Bizans İmparatorluğunun son devrinde dede ile torun iki Andronikos'lar arasındaki iktidar mücadelesinde, Rhegion'un adı sık sık geçer. İstanbul üzerine ilerleyen torun III. Andronikos'un kuvvetleri Rhegion önlerinde durmuş ve 6 Haziran 1321'de yapılan anlaşmada daha doğuya ilerlememesi ve Silivri'ye kadar olan yerlerin dede II. Andronikos'un elinde kalması kabul edilmişti. Fakat aynı yılın sonlarında bu anlaşma bozulmuş ve Çorlu'dan Ereğli'ye inen II. Andronikos, buradan İstanbul'a dönerken Rhegion'da III. Andronikos'un adamı Kalokhairetes ile karşılaşmıştı³⁷. İstanbul'dan Silivri'ye kadar olan bölgeyi elinde tutan II. Andronikos, 1327'de torunu ile bir uzlaşmaya varmak için Rhegion'a bazı adamlarını göndererek onun burada muhakeme edilmesini istemişti³⁸. Bu da XIV. yüzyıl başlarında Rhegion'un henüz önemini korumakta olduğuna bir delil sayılabilir. Fakat az sonra Bizans İmparatorluğunun son yüzyılında artık Rhegion önemsiz bir köyden ibarettir. Köprü ise iyice harap olmuştur. 1432 yılında bütün Anadolu'yu gezerek yurduna dönen Bertrandon de La Broquière, 1433 yılı 23 ocak günü İstanbul'dan çıktığını, ve *Rigory* dediği Rhegion'a ilk menzil olarak ulaştığını bildirir. «Burada deniz çok içerilere girer. Evvelce

35 Anna Komnena, *Alexias*, III, 1, Leib baskısı Paris 1943, II, s. 133; Akdes Nimet Kurat *Peçenek tarihi*, İstanbul 1937, s. 210-211.

36 Geoffroy de Villehardouin, *La conquête de Constantinople*, E. Faral baskısı II, Paris 1939, böl. 420-421, s. 233-235.

37 F. Dölger, *Regesten der Kaiserurkunden des oströmischen Reiches vom 565-1453, Teil IV (1282-1341)*, München 1960, nr. 2660; Ursula Victoria Bosch, *Kaiser Andronikos III. Palaiologos, Versuch einer Darstellung der byzantinischen Geschichte in den Jahren 1321-1341*, Amsterdam 1965, s. 24, 29.

38 F. Dölger, *Regesten, IV*, nr. 2585; Bosch, *Kaiser Andronikos*, s. 43; E. Muralt, *Essai de chronographie byzantine II, 1057-1453*, Petersburg 1871 (tıpkıbasım, Amsterdam 1965) s. 542-543.

çok iyi tahkim edilmiş olan bu yerde bir köprü ile bir kule vardır. Fakat Türkler bu kuleyi yıkmışlardır. Burada uzun bir kaldırım ile bir Rum köyü bulunmaktadır. İstanbul'a kara yoluyla gelenler ya buradan geçmek veya yukarıdaki bir dere üzerinden geçen yoldan gelmek zorundadırlar. Az ötedeki Athyras ise güzel bir şehir imiş, fakat Türkler onu da tahrip etmişlerdir. Kara parçası üzerindeki köprüsünün iki başında kuleler var ise de bunlar da tahrip edilmişlerdir»³⁹.

İstanbul'un fethinden az önceki günlerde Rhegion'un artık tamamen boşalmış olduğu tahmin edilebilir. Türk kuvvetleri Marmara kıyısında ve İstanbul yolu üstünde henüz Bizans'ın elinde kalabilmiş son bir iki kaleden Çekmece'lere çok yakın olan Epibates (= Bigados, şimdi Selimpaşa)'i kolayca almışlar, fakat teslim olmayan Selimbria (= Silivri) ancak Bizans düştükten sonra ele geçirilmiştir. Fatih'in İstanbul muhasarasında kullandığı toprakların bir kısmını Küçükçekmece'de döktüğü yolundaki rivayet ise yeteri kadar ispatlanmış değildir. İstanbul'un fethinden sonra Sultan II. Mehmed 1455 yılında Edirne'den kışı geçirmek üzere İstanbul'a döndüğünde, sarayı ve Yedikule hisarını tamamlanmış bulmuştu. Bu sırada «son fırtınalardan zarar görerek yıkılmış olan Athyras ve Rhegion koyuları üstündeki köprülerin tamirini, ayrıca üzerinden gidilmesi tehlikeli veya zor olan şehir dışı yolları taş kaplatarak seyahati emin ve rahat edici tedbirlerin alınmasını emretti. Fakat yalnız bunları değil, yol boyunca dışarlardan şehre gelen bütün yolcuların barınabilecekleri ve geceyi geçirecekleri kervansaraylar ve dinlenme yerleri de yapılmasına da önem verdi»⁴⁰. Böylece Türk devrinde Küçükçekmece'nin yine başkente giden şehirlerarası yol üstünde önemli bir konaklama yeri olduğu anlaşılıyor. Dolayısıyla burada bir Türk kasabası da doğmuş oluyordu. Bu kasabanın yalnız yolculardan değil, fakat çevredeki verimli topraklar ile bilhassa göl ürünlerinden faydalandığı tahmin edilebilir. Bilhassa çeşitli balıklar ve yaban ördeği bakımından çok zengin olan Küçükçekmece gölünün iyi bir balıkçılık ve avcılık yeri olduğu bilinir. Türk devri ile birlikte Rhegion, Küçükçekmece adını almıştı. XVI. yüzyılda bu adın kullanıldığı görülür. Bu iki göle niçin Çekmece denildiğine açık bir izah bulmak kolay değildir. E. Gl. Hakkı Raif Ayyıldız, Büyük Çekmece münasebetiyle şu yolda bir açıklamada bulunmuştur: «... Batağa gayet kalın kazıklar çakılmış ve aralarına halatlar gerilmişti, yolcular..... büyük bir sala, salın alabildiği kadar binip dolar, salcular da o halatlara yapışıp, çeke çeke salı kanalın bir yakasından öte yakasına yüz-

39 Bertrandon de La Broquière, *Le voyage d'Outremer*, yay. Ch. Schefer, Paris 1892, s. 167-168; Semavi Eyicé, *Bertrandon de la Broquière ve seyahatnâmesi (1432-1433)*, «İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi» IV (1975) s. 104.

40 Kritobulos, *Tarih-i Sultan Mehmed Han-ı Sâni*, çev. Karolidis Efendi, İstanbul 1328 (= 1912) s. 102; yeni harflerle baskısı, haz. Muzaffer Gökman, İstanbul 1967, s. 130; Kritovoulos, *History of Mehmed the Conqueror*, çev. Ch. T. Riggs, Princeton 1954, s. 104; Critobul din Imbros, *Din Domnia lui Mahomed al II-lea anii 1451-1467*, yay. V. Grecu, Bucuresti 1963, s. 188-189.

dürür götürürlerdi; bundan ötürüdür ki... iki gölün geçidlerine «Küçük çekmece» ve «Büyük çekmece» isimleri verilmişti...»⁴¹. Bu çok inandırıcı gibi görünen açıklamamanın ne dereceye kadar gerçeğe uyduğunu bilmiyoruz. İstanbul'un fethinden itibaren buradaki köprü bakımlı ve kullanılabilir halde olduğuna göre salla geçişe lüzum olup olmadığı düşünülebilir. Bousquet, Çekmece adının göle giren balıkları tutmak için kanala konmuş olan yukarı çekilerek açılan kafesli barajdan dolayı verilmiş olabileceğini yazar ki daha inandırıcıdır⁴². Abdüsselâm Bey zâviye ve mescidinin H. 953 (=1546) tarihli Vakıf defterindeki kaydında aşağıda görüleceği gibi, buraya *Çekme-i küçük* de denilmiştir ki, burada *Çekme* sözü bir bakıma bu açıklamaya yakın gibi gözükmektedir. Çekmece adının bu bölgede olan çöküntülerden dolayı *çökmece*'den geldiği yolundaki ise hiçbir sağlam esasa dayanmaz. Ayrıca şu husus da dikkate alınmalıdır ki, bugün *Küçük* olarak adlandırılan göl ölçüleri bakımından *Büyük* olarak adlandırılana daha büyüktür. Bu tersliğin *Büyük* ve *Küçük* sıfatlarının göllere değil, köprülere ait olmasından meydana geldiği kolayca anlaşılmaktadır. Nitekim batılılar Osmanlı devri boyunca *Büyükçekmece* köprüsüne ötekenden daha uzun olduğu için *Ponte grande*, berikine ise *Ponte piccolo* (=Küçük köprü) diyorlardı. Türk devrinde kasaba eski yerinden kayarak daha göle yakın bir sahaya inmiştir. Eski şehrin kalıntılarına doğru çıkan yamaç mezarlık olmuş, eski kalıntıların taşları yapılar da kullanılmış, Rhegion sarayının bulunduğu tepé ise son yıllara kadar boş kalmıştır. Halk arasındaki bir söylentiye göre gölün içinde bir minare kalıntısı suyun içinde bulunmaktadır.

En önemli sefer ve kervan yolunun başında ve ilk menzili teşkil ettiği için Küçükçekmece Osmanlı devrinde gelişmiştir. İstanbul Belediye kütüphanesinde Muallim M. Cevdet yazmaları arasında olan H. 904 (=1498/99) tarihli *Kanunnâme-i havass-ı Konstantiniye* adlı bir tahrir defterinde Küçükçekmece köprüsünü tamir ile görevlendirilmiş ve bunun içinde bazı vergilerden muaf tutulmuş altı meremetçi er'in varlığı öğrenilir⁴³. Herhalde bu sıralarda köyün içindeki kervansaray da yapılmış olmalıdır. Köprü'nün tamirine dikkat edilmiş ve herhalde XVI. yüzyıl başlarında veya içlerinde, yeni baştan yapılmış, bu arada İustinianos devrine ait köprü kalıntılarında, ayaklarından da faydalanılmıştır. Köprü'nün 1509 depreminde ve

41 H. Raif Ayyıldız, *Büyük Çekmece* maddesi, Reşat Ekrem Koçu, *İstanbul Ansiklopedisi*, VI (1963) s. 3220.

42 R. Bousquet, *Les grottes de Yarem-Bourgaz*, «Echos d'Orient» IV. (1900-01) s. 297. A. Boué, *Recueil d'itinéraires dans la Turquie d'Europe*, Wien 1854, I, s. 46'da Çekmece adının, göllerin arazinin içine doğru birer «çekmece» yi andırır biçimde girmesinden dolayı verildiğini bildirir ki, bu da diğerlerinden değişik ve tamamen yabana atılamayacak bir başka hipotezdir.

43 Cevdet Çulpan, *Türk Taş köprüleri, Ortaçağdan Osmanlı devri sonuna kadar*, (Türk Tarih Kurumu yayını, VI. dizi, sayı 16) Ankara 1975, s. 137-138, no. 82.

1563'deki büyük sel felâketinde büyük ölçüde zarar gördüğü bilinir. Bu selde Küçükçekmece kasabasının da herhalde tahribe uğradığına ihtimal verilebilir. Bundan sonra da H. 1148. (=1735/36) ve H. 1278 (=1861/62) de tamiri için belgelere raslanır. Ancak, Büyükçekmece köprüsü Kanunî Süleyman'ın emri ile Mimar Sinan tarafından 1565 yılında yeniden yapılırken Küçükçekmece köprüsünde bir tamir veya yenileme yapıp yapılmadığını bilmiyoruz.

Philipp Haniwald von Eckersdorf adında bir elçilik kâtibi, elçi Freiherr von Eytzing ile 1594'de İstanbul'a geldiğinde Murad Bey adlı Macar asıllı bir tercümana elyazma bir Osmanlı tarihini latinceye çevirtmiş ve *Codex Hanivaldanus* olarak adlandırılan bu tarih 1591'de Levenklau tarafından yayınlanmıştır. Türkçe aslı bugüne kadar ele geçmeyen ve yazarı da bilinmeyen bu tarihte Sultan II. Bayazıd'ın Osmanlı tahtındaki son günleri anlatılırken, 1512'de iki kardeşin, Şahzade Korkud ile Sultan Selim'in Çekmece'de karşılaşmaları, burada at üstünde birbirlerini selâmladıkları ve görüştükleri bildirilir. Bu metni son olarak almancaya çevirerek yayınlayan R. Kreutel'e göre, bu kaynakta bahsi geçen Çekmece, Küçükçekmece'dir. İki şahzade buradan şehre kadar at üstünde konuşarak gelmişler ve zaten Selim'in konakladığı yerden uzak olmadıklarından, Korkud veda ederek ayrılmış, Selim de Yenibahçe (şimdiki Vatan caddesi çevresi)'deki otağına dönmüştür. Kısa bir süre sonra, tahtından ayrılmış olan Sultan Bayazıd ömrünün son günlerini geçirmek üzere Demotika'ya giderken yolda Trakya'nın bir kasabasında birdenbire ölmüştür. Bazılarına göre Çekmece'de olan bu ölüm olayı bir zehirlenme sonucudur. Ancak bu Çekmece'nin hangisi olduğu bilinmez.^{43a}

Küçükçekmece kasabasında, XVI. yüzyılın ilk yarısı içlerinde Seyyit (?) Abdüsselâm yaşamıştı. Mısır'ın 1517'de Sultan I. Selim tarafından fethinden sonra oradan gelen ve Osmanlı maliyesine hizmet ederek, Kanunî Sultan Süleyman'ın ilk yıllarında Başdefterdar olan Abdüsselâm Bey (veya Çelebi) bir yıl kadar bu makamda kalarak H. 932 (=1525/26)'de görevinden uzaklaşmış ve az sonra Küçükçekmece'de ölmüştür⁴⁴. Osmanlı devlet kayıtlarında çok önemli yeri olan siyakat yazısını,

43a Anonim (Anonymus Hanivaldinus), almanca terc. *Der fromme Sultan Bayezid* (Osmanische Geschichtsschreiber, 9) Graz 1978, s. 275 ve s. 284, not 57. Sultan II. Bayezid'in ölüm yeri hususunda ayrıca bkz. İsmail Hami Danişmend, *İzâhlı Osmanlı tarihi kronolojisi*, İstanbul 1948, II, s. 1-2; Çekmece'de öldüğü hususundaki Osmanlı kaynağı Mustafa Cenabî (öl. 1590)'nin Tarihidir, bu hususta bkz. J. de Hammer, *Histoire de l'Empire Ottoman*, IV, 1836, notlar kısmı s. 407, no. XVI.

44 İsmail Hami Danişmend, *İzâhlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, İstanbul 1948, II, s. 434, Gelibolu'lu Âli'e atfen Abdüsselâm'ın aslında bir Musevi dönmesi olduğunu yazar. Küçükçekmece'deki medrese ve imaretin orada türbesi olan Defterdar Abdüsselâm Çelebi tarafından yaptırıldığı Ayvansaraylı Hafız Hüseyin Efendi tarafından bildirilmiştir. kşl, *Hadikatü'l-İcevâmi*, İstanbul 1282, I, s. 309. Hüseyin Efendi bu bilgiyi aynı Abdüsselâm Çelebi'nin İstanbul'un Hasköy semtindeki bir mescidinden bahsederken vermiştir (Bânisi Defterdar Abdüs-

bazılarınca yeni esaslara bağladığı kabul edilen bu maliyecî⁴⁵, Küçükçekmece'de bir medrese ile bir zâviye-imaret yaptırmış, oradaki bazı mülkü bu hayır binalarına vakfetmiş ve ölümünde de geniş bir bahçe içinde olan imaret ve medresesi yanına gömülerek, mezarı üzerine sonra bir türbe inşa edilmiştir⁴⁶. Böylece Abdüsselâm Bey'in, Küçükçekmece'nin imarında katkısı olduğu anlaşılıyor. Kasabada Türk devrini ve medeniyetini damgalayan bu küçük manzumenin bugün ortadan kalkmış olması üzücüdür. Abdüsselâm Bey manzumesi hakkında en etraflı bilgi Vakfiye kayıtlarından öğrenilmektedir (bkz. aşağıda s. 89vd.). Abdüsselâm Bey'in Küçükçekmece'den başka İstanbul'da, Havsa'da, Belgrad'da vakıfları olduğu ve bunlar için şaşılacak derecede çok gelir getiren mülkleri vakfettiği görülmektedir. Bu mülklerin büyük kısmı İstanbul içinde, bir miktarı Küçükçekmece'de bir kısmı da çeşitli başka yerlerde dir.

XVI ve XVII. yüzyıllarda Küçükçekmece içinde olmasa bile yakın dolaylarında Padişaha ait kasırlar, av köşkleri vardı. Büyükçekmece yakınında Haramî deresinde Sultan IV. Mehmed (1648-1687)'in kasrı, Florya'da Baruthane'nin yerinde Mimar Sinan tarafından yenilenen meşhur İskender Çelebi bahçesi ve kasrı, Halkalı'da yine Sinan'ın yaptığı bir Sultan sarayı vardı. Yeni Bosna (eski adı: Bosnaviran) köyünde de adı meçhul bir Osmanlı devri kasrının istinad duvarı ile temel kalıntıları ve mermerden bazı mimarî parçaları bugün bile görülebilmektedir. Küçükçekmece gölünün batı kıyısında, Alibey köyü çiftliği ile Firuz köyü arasındaki burunda ise Sultanköşkleri harabesi denilen bazı kalıntılar vardır. Burnun tam ucu da Köşk burnu olarak adlandırılmıştır. Küçükçekmece dolaylarının Bizans çağında

selâm'dır ki Küçükçekmece'de olan medrese ve imareti civarında türbe-i mahsusesinde medfundur...). Küçükpazar'da da bir mektebi olan Abdüsselâm Çelebi'nin bu mescidi bugün tamamen yeniden yapılmış bir binadır, bkz. *Abdüsselâm Bey mescidi* maddesi, Reşat Ekrem Koçu, *İstanbul Ansiklopedisi*, I (1958) s. 166.

45 Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, III, s. 337, IV, s. 812. Burada siyakat yazısını onun tarafından yeni esaslara bağlandığı bildirilmiştir. Ancak bu husus, siyakat yazısı hakkındaki tarihçelerde kesinlikle ortaya konulmuş değildir, kşl, Muallim M. Cevdet, *Siyakat yazısı ve rakkamları*, şu eserde *Muallim M. Cevdet'in hayatı, eserleri ve kütüphanesi*, yay. Osman Ergin, İstanbul 1937, s. 691-706; Mahmud Yazır, *Eski yazıları okuma anahtarı* (Vakıflar U. Md. Neşriyatı, seri B, no. IV) İstanbul 1942, s. 144-149; L. Fekete, *Die Siyakat-Schrift in der türkischen Finanzverwaltung-Ein Beitrag zur türkischen Paleographie*, 1955, 2 cilt. Topkapı Sarayı Arşivinden Defterdar Abdüsselâm tarafından Padişah Sultan Süleyman'a verilmiş Rodos fethine dair H. 929 (= 1522/23) tarihli bir yazı bulunduğu da (No. E. 6303) burada işaret edelim, bkz. Topkapı Sarayı Müzesi, *Arşiv Kılavuzu*, I, İstanbul 1938, s. 12. Abdüsselâm Bey'in çok zengin vakıfları hakkında bkz. *aşağıda not. 98.*

46 Abdüsselâm Bey (veya Çelebi)'nin yaptırttığı imaret, yakın tarihleri gelinceye kadar bazı kısımları duran zâviye (tekke) olmalıdır. Ancak A. Galland'ın 1673'de Lady Montague'nun 1717'de içinde konakladıkları bu bina o yıllarda medrese olarak kullanılıyordu. Burada zâviyeden başka ayrıca bir de medrese olduğu vakfiye kayıtlarından anlaşılıyor.

olduğu gibi Osmanlı devrinin de bazı kesimlerinde hükümdarların avlanmak için tercih ettikleri bir bölge olduğu anlaşılıyor. Nitekim Sultan Kanunî Süleyman (1520-1566) da, 20 Eylül 1563'de Küçükçekmece dolaylarında Halkalı'da avlanırken korkunç bir fırtına ve yağmura yakalandığında, her şeyi sürükleyen korkunç selden, ancak İskender Çelebi kasrına sığınmak suretiyle kurtulabilmiştir. Bu âfetin arkasından da Mimar Sinan'a Büyükçekmece köprüsünü yenilemesi emrini vermiştir⁴⁷.

XVI. yüzyıldan itibaren Batı'dan Osmanlı İmparatorluğuna gelen elçilik heyetlerinin hemen hepsi Küçükçekmece'den geçen yolu kullandıklarından seyahatnâmelerinde buranın adını verirler. Birçok elçilik heyetinin ise İstanbul'a varmadan önce son geceyi burada konaklamak suretiyle geçirdikleri ve burada karşılandıkları bilinir. Böylece Küçükçekmece'de kalabalık elçilik heyetlerini barındıracak bir kervansarayın varlığı anlaşılıyor. Avusturya İmparatoru Ferdinand'ın 1530 yılı başlarında İstanbul'a gönderdiği elçileri Joseph von Lamberg ile Niklas Jurischitz'in beraberindeki kalabalık heyet 16 Ekim gecesini Diğer Çekmece (*Annder Czeckmetze*) dedikleri burada geçirirler. Dönüşlerinde de 22-23 Aralık gecesini yine burada konaklarlar⁴⁸. 1553 yılında, Kanunî Süleyman (1520-1566) devrinde kalabalık bir elçilik heyeti ile İstanbul'a gelen Alman H. Dernschwam, 24 Ağustos'da Sılivri'den çıkarak onbir saatte *Czekmese* dediği Büyükçekmeceye vardıklarını, burada büyük kâgir bir handa gecelediklerini yazar. Ertesi gün İstanbul'a doğru giderlerken sık sık eski Roma devrinin taş kaldırımlı Via Egnatia'sının kalıntılarına görürler. Dernschwam dönüşünde 3 Temmuz 1555'de İstanbul'dan çıktıktan sonra ilk menzil olarak *Kuczuz Czeqmedi*'de kaldıklarını bildirir. O sırada burası yüksekte pek bir köye «benzemeyen» bir yerleşme yeridir. «Aşağıda bir tarafında deniz bir tarafında su (göl) olan bir kol üzerinde kaldırımlı bir yol ile bir köprü vardır. Burada Türklerin büyük bir mezarlığı vardır. Buralar evvelce ekin tarlası ve bağlık imiş.» Dernschwam ayrıca burada pek çok mermer sütun gövdeleri de gördüğünü bildirir⁴⁹. Böylece Dernschwam, 1938 kazılarında bulunan eski Rhegion şehri kalıntılarını ilk olarak görmüş ve kayda geçirmiş olan seyyah durumundadır.

Alman İmparatorunun elçisi olarak 1554'de İstanbul'a gelen⁵⁰ A. Ghislen de Busbecq İstanbul'a yaklaştıkları sırada denizin iki kolu üzerindeki (yani Büyük ve

47 İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı tarihi kronolojisi*, İstanbul 1948, II, s. 329.

48 B. Curipeschitz, *1530 yılında Bosna, Sırbistan ve Bulgaristan üzerinden İstanbul'a giden Joseph von Lamberg ile Niclas Jurischitz'in Elçilik günlüğü*, çev. Özdemir Nutku (Türk Tarih Kur. yayını, II. Dizi, sayı 25) Ankara 1977, s. 42, 48.

49 H. Dernschwam, *Tagebuch einer Reise nach Konstantinopel und Kleinasien (1553-55)*, yay. F. Babinger, München-Leipzig 1923, s. 28-29 ve 241.

50 *The Four Epistles of A. G. Busbequius concerning his Embassy into Turkey*, London 1694, s. 41; Ogier Ghiselin von Busbeck, *Vier Briefe aus der Türkei*, yay. W. von der Steinen, Erlangen 1926, s. 33; Busbecq, *Türk mektupları*, çev. Hüseyin Cahit Yalçın, İstanbul 1939, s. 39-40.

Küçükçekmece) köprülerden...» geçtiklerini yazar. «Burası o kadar güzel bir yer ki, eşi başka hiç bir tarafda bulunmaz sanırım» diyen Busbecq, insan eliyle hiç bir bakımın yapılmadığından şikâyet eder ve sözlerine ekler: «Burada gözümüz önünde tutulan deniz balıklarını lezzetle yedik». 1573 yılı Şubatının son günü Büyükçekmece'den sabaha karşı yola çıkan Fransız Philippe du Fresne-Canaye, Sultana ait çok yüksek ağaçlarla kaplı bir bahçeye geldiklerini yazar. Fakat burada bir kasisir yoktur. Seyyah yolun geri kalan kısmı hakkında şunları yazar: «... Küçük köprü'ye geldiğimizde, buradaki bir yamaça kondurulmuş olan muhteşem ve zarif kervansarayda biraz dinlendik. Bu bir hisar gibi yapılmıştır ve Sultan da Edirne'ye gitmek üzere yola çıktığında burada konaklar. Padişahın Baştercümanı Oram Bey (=Aram Bey) burada Elçi hazretlerini karşıladı ve onun önüne çıkmak üzere Saray çavuşlarının da geldiklerini ancak elçinin denizden gittiğini öğrenince geri döndüklerini bildirdi»⁵¹. Bu satırlardan Abdüsselâm imaretinin başta Sultan olmak üzere yabancı hatırlı misafirleri de barındırmağa kullanıldığı anlaşılmaktadır. İleride görüleceği gibi bu durum daha yüzyıllarca sürdürülecektir. Avusturya İmparatoru tarafından İstanbul'a elçi gönderilen J. von Sinzendorff'un yanında elçilik papazı olarak bulunan S. Schweigger, 29 Aralık 1577 akşamı konakladıkları Küçükçekmece'yi *Pontipiccolo* veya *Kleinbruck* (=Küçük köprü) olarak adlandırır. O sırada İstanbul'da elçi olarak bulunan David Ungnad'ın gönderdiği karşılayıcılar yeni elçiyi burada karşılayıp ona yiyecekler ve nadide meyvalar takdim ederler⁵². Başka bir elçilik heyeti ile birlikte *Ponte Picolo* dediği Küçükçekmece'ye 24 Kasım 1591 günü gelen Mitrowitz'li Baron Wenceslas Wratislaw da bölgede manzaranın güzelliğini över ve burada dalyanlarda ağlarla balık tutulduğuna işaret eder⁵³. Büyük elçilik heyetlerinin burada konaklaması uzun süre usuldendi nitekim Avusturya İmparatoru II. Ferdinand tarafından kalabalık bir elçilik heyeti başında Sultan IV. Murad (1623-1640) ile görüşmek üzere gönderilen Hans Ludwig von Kuefstein (1582-1656), 1627 yılının 18 Kasım günü Küçükçekmece'ye varmış, burada yanında mihmandar olarak bulunan Şahin Ağa ile oldukça sert bir tartışma yapmıştır. Bunun da sebebi Kuefstein'in büyük bir gösterişle buradan itibaren şehre girmek isteyişi, Şahin Ağa'nın da orada Küçükçekmece'deki sipahilerin buna sinirlenerek

51 Ph. du Fresne-Canaye, *Le voyage du Levant*, yay. M. H. Hauser, Paris 1897, s. 50-51.

52 S. Schweigger, *Ein neue Reyssbeschreibung aus Teutschland nach Constantinopel...*, Nürnberg 1608 (tıpkıbasımı, Graz 1964) s. 49.

53 *Adventures of Baron Wenceslas Wratislaw of Mitrowitz...*, çev. A. H. Wratislaw, London 1862, s. 47; aslı çek dilinden olan bu kitabın yeni bir baskısı için bkz. *Václav Vratislav z Mitrovic prihody*, Praha 1976. Aynı kitabın yine çekce *Prihody Vaclava Vratislava z Mitrovic* (Praha 1977) başlığı ile basılmış daha yeni ve resimli bir baskısı vardır. Buradaki resimler aynı tarihlere doğru İstanbul'a gelen Alman Salomon Schweigger'in kitabından alınmıştır. Vratislav'ın şeyahatnâmesi, 1939 yılında Süreyya Dilmen tarafından İngilizceden dilimize çevrilerek «*Son Posta*» gazetesinde yayınlanmıştır.

heyete tecavüze kalkışmaları tehlikesi karşısında sorumluluğu kabul etmemesidir. Fakat herhangi bir hadise çıkmamış ve elçiliği tasvir eden resimlerden anlaşıldığına göre heyet bir şaşa ile şehre girmiştir⁵⁴.

Buradan geçen seyyahlar, Küçükçekmece'nin ufak sevimli bir köy haline geldiğini güzel bir hanın etrafına selvi, dut ve nar ağaçlarının sardığını yazarlar. Osmanlı devrinde Küçükçekmece artık şehri koruyan ön karakol durumundan çıkmış bu yüzden de kalesi tamir edilmemiş, fakat buna karşılık, şehrin dışında «taşra»nın başlangıç sınırı olmuştur. H. 1137 (=1724/25) tarihli bir fermanla İstanbul'a göçün önlenmesi istenmekte ve Edirne-İstanbul arasındaki bütün görevlilerden Çekmece'lerden ileri gidilmesinin yasaklanması ve göç edenlerin geri çevrilmesi emredilmektedir. H. 1179 (=1765/66) tarihli bir emr-i şerif'de yeniçeri çuhası için gerekli yapağının Küçükçekmece'den Adriyatik kıyısındaki Draç iskelesine kadar olan bölgedeki çiftliklerden toplanacağı bildirilmekte, bunun için dışarı yapağı satılmaması istenmektedir⁵⁵.

Sadrâzamlıktan azl edilen, Melek Ahmed Paşa ile Özü eyaletine giderken yolu üzerinde uğradığı Küçükçekmece'yi Evliya Çelebi 1651 yılında şu şekilde anlatır: «Eyup mevleviyeti hükmünde nâiblikdir. Kalesi lebideryada olup ziyâde haraptır. Şehri, lebiderya ile sahili bahirde nısfı düzde, nısfı bayır üzerine cümle altıyüz evli bağlı, bahçeli, âb-ı hayat sulu, serapa kiremit örtülü evlerdir. Cümle onyediyü mih-rabdır. Bayır başında Tekke camii bir minareli ve kurşun örtülü bir câmidir. Medresesi Abdüsselâm Bey'indir. Çarşı camii cemaati kesireye mâlik bir minareli, kurşunlu harpuştâ kubbe örtülü camii sagirdir. Bir hamamı, yedi adet kâgir bina hanı ve mekteb-i sıbyanı üçyüz kadar dükkânı vardır. Suk-i Sultanisi (Çarşısı) cadde üzerinde vâki olmakla cümle tarık-ı âmmeleri serapa beyaz taş kaldırım döşelidir.» Bunun arkasından göl hakkında da bildiklerini yazan Evliya Çelebi, Roma çağında İstanbul'a Tuna'dan bir kol akıtıldığını iddia ederek, sonra kaybolan bu suyun hâlâ Çekmece gölüne bir ağız olduğunu ve buradan sızdığını bu yüzden de Tuna'ya mahsus morina, mersin, çıka gibi bazı balık türlerinin Çekmece gölünde tutulduğunu bildirir. Hatta burada Topkapılı Mahmud Ağa yalısında otururken, balıkçıların bir küçük morina balığı tuttıklarını ve bunu Sultan İbrahim (1640-1648)'e hediye yolladıklarını sözlerine ekler. Köprü Evliya Çelebi'ye göre tıpkı, Büyükçekmece köprüsü gibi Kanunî Süleyman tarafından yapılmışa başlanmış ve ancak II. Selim zamanında tamamlanmıştır. «Gölün çevresi mâmur bağlı bahçeli çiftliklerdir.» Gölde ayrıca yılan, pisi ve belarya (?) balıkları tutulmaktadır. Evliya Çelebi'nin Küçük-

54 K. Teply, *Die kaiserliche Grossbotschaft an Sultan Murad IV. im Jahre 1628-des Freiherrn Hans Ludwig von Kuefsteins Fahrt zur Hohen Pforte*, Wien 1976, s. 41; kşl. tanıtma yazımız, S. Eyice, «*Bulleten*» XI.1, sayı 162 (1977) s. 405-415.

55 Ahmet Refik, *Hicri 12. asırda İstanbul hayatı*, İstanbul 1930, s. 80-81, no. 109 (göç yasaklanması hak.); ve s. 208, no. 251 (yapağı toplanması hak.)

çekmece kasabasında onyeddi cami ve mescid bulunduğu sözü ciddiye alınamaz, fakat verdiği diğer bilgiler bu kasabanın XVII. yüzyılda hayli varlıklı ve güzel görünümlü bir yerleşme yeri olduğunu açıkça ortaya koymaktadır⁵⁶. Üçyüz dükkân ile yedi han kasabanın ana yol üzerinde bulunuşunun sağladığı bir durumdur. Burada adları verilen Tekke ile Çarşı camilerinden başkasının bulunabileceğini sanmıyoruz. Tuna'nın bir kolunun Küçükçekmece'de göle döküldüğü yolundaki söylenti ise Yarımburgaz mağarası dibinden çıkan kaynaklar ile ilgilidir. Bu kaynaklar daima «Tuna suyu» olarak görülmüştür. Bu söylenti 1870 de Yarımburgaz mağarası hakkında ilk araştırmayı yapan jeolog Abdullah Bey'in makalesinde de vardır⁵⁷.

Bugün bu su modern tesislere bağlanmış ve bu surette bölgenin su ihtiyacını karşılar bir duruma getirilmiştir. Ölümünden sonra Hezarpare olarak adlandırılan Sadrâzam Ahmed Paşa'nın bu görevde olduğu sıralarda yani 1647-1648 yılları arasında yaptırdığı işler anlatılırken, Naima onun birçok yerlerde ve bu arada Küçükçekmece'de «şeddavâri» binalar kurdurduğundan bahseder. Fakat bu yüksek ve heybetli binanın ne için olduğu anlaşılmaktadır^{57a}.

1670 yılına doğru İstanbul'da bulunan Fransız G. J. Grelot, Küçükçekmece hakkında önemli bir bilgi vermemekle beraber çok ilgi çekici bir noktaya işaret eder. Seyyah İzmir'den İstanbul'a deniz yolundan geldiğinde, bindiği gemi önce *Bouiouc Tcheshirega* (=Büyükçekmece) veya *Bouiouc Kupri* (=Büyük köprü) denilen yere uğrayarak burada bir kaç saat mal boşaltmıştır. Böylece XVII. yüzyılda Çekmece-lerin deniz ticareti bakımından bir faaliyete sahne olduğu anlaşılmaktadır⁵⁸. İstanbul'da Fransa elçisi Marquis de Nointel'in maiyetinde bulunan A. Galland, 1972 yılı Mart ayında Edirne'ye giden elçinin 29-30 Mart gecesini Küçükçekmece'de geçirdiğini yazır. Galland'ın ifadesine göre Fransa elçisi «... orada Sultana ait olup bir yıl önce Edirneye ilk seyahatinden dönüşünde dört beş günden fazlaca kalmış olduğu küçük saraya ...» inmişti. Elçi, Edirneye yaptığı üçüncü seyahatinde 1673 yılının 12-13 Mayıs gecesini yine Küçükçekmece'de geçirmiş ve bu defa da önden

⁵⁶ Evliya Çelebi, *Seyahatnâmesi*, İstanbul 1314, III, s. 289; yeni baskısı, *Evliya Çelebi seyahatnâmesi*, yay. Zuhuri Danişman, İstanbul 1970, V, s. 176.

⁵⁷ Jeolojisi bakımından Yarımburgaz mağarasını bir yeraltı suyunun açtığı kabul edilmektedir. Tuna'nın bir kolunun buradan Marmara'ya aktığı yolundaki söylenti ise çok yaygındır. J. von Hammer, *Constantinopolis und der Bosporos, örtlich und geschichtlich beschrieben* Pesth 1822, II, s. 6'da Küçükçekmece yakınındaki bu mağaralardan (adını vermeksizin) bahsetmekte ve efsanenin esasının Roma katakombaları gibi oyulmuş mezarlardan gelebileceğini ileri sürmektedir. Böylece Hammer'in bu mağaraları bizzat görmediği anlaşılıyor. Aynı yazı bu mağaranın Yedikule'nin iç tarafındaki eski Studios manastırı kilisesi olan Imrahor İlyas Bey camii yanındaki bir tünelle bağlantısı olduğu yolunda bir söylentiyi de tekrarlar.

^{57a} Naima, *Tarih*, IV, s. 284 (cedvellli baskı); *Naima Tarihi*, yay. Zuhuri Danişman, İstanbul 1968, IV, s. 1824.

⁵⁸ G. J. Grelot, *Relation nouvelle d'un voyage de Constantinople*, Paris 1681, s. 72.

gitmiş olan bir çavuşun tutmuş olduğu kasırda konaklamıştır. Elçi, İstanbul'a dönüşünde 11 Temmuz günü Küçükçekmece'ye gelerek, giderken inmiş olduğu yerde konaklamıştır. Bu bina hakkında Galland şu açıklamayı yapar: «Burası, defterdarlık mevkiine yükselmiş bulunan bir Yahudi dönmesi Ahmed Paşa'nın Süleyman zamanında inşa ettirmiş olduğu bir medrese yahut kolejdir. Burada bazı tamirler yaptırmakta olan mütevelliden, gelirinin şimdi altıbin kuruş kadar olduğu, fakat medreseye ait birçok evin İstanbul yangınında yanmasından önce bu gelirin çok daha fazla olmuş bulunduğu öğrenildi. Mütevellî, müderrisin günde yirmialtı akçe ücret aldığını ve sayıları oniki olan talebeden bazılarının beş, bazılarının altı, ve bazılarının yedi akçe yevmiye ile çorba, yani suda pişmiş pirinç aldıklarını ilâve etti. Bu yerin mevkii fevkalade lâtiftir ve denize karşı pek güzel bir nezareti vardır...»⁵⁹. Galland'ın verdiği ilk bilgilerden Küçükçekmece'de küçük bir Padişah kasrının varlığı tahmin edilmekte ise de son notta Fransa elçisinin Abdüsselâm zâviyesi veya medresesinde konakladığı açıkca anlaşılmaktadır. Yalnız Galland, burayı yaptıranın adını Abdüsselâm olarak değil Ahmet olarak vermektedir. Küçükçekmece'de ayrı bir Padişah kasrının bulunmadığı, elçinin konakladığı yerin tekke veya medresenin içinde olduğu, belki de bu «imaret»e ait güzelce bir ev veya konağın gerektiğinde Sultan'a veya yabancı elçilere tahsis edildiği Du Fesne Canaye'in ve diğer seyyahların verdikleri bilgilerden çıkarmak mümkün olmaktadır⁶⁰. Hatırlı yabancıların Abdüsselâm zâviye-medresesinde gecelediklerine dair destekleyici bilgiler de aşağıda görüleceği gibi, 1675'de Dr. J. Covell ve 1717'de Lady Montagu tarafından verilmiştir. Osmanlı İmparatorluğunda her gezdiği yer hakkında mükemmel incelemeler yaparak gördüklerini yazan Dr. J. Covell, Edirne'ye gitmek üzere Edirnekapısı'ndan çıktıklarını ve 2 Mayıs 1675'de *K'ootch'ook çekmeje* dediği Küçükçekmece'ye vardıklarını bildirir. Halkı kısmen Türk, kısmen Rum olan bu kasabaya Rumlar *Mikro Khorio* yani «Küçük Köy» demektedirler. İki yanında çok sayıda dükkânların sıralandığı geniş bir caddesi vardır. Bu dükkânlarda yiyecek satıcıları, saraçlar ve demirciler (nalbandlar?) bulunmaktadır. Kasabada

59 A. Galland, *Journal pendant son séjour à Constantinople (1672-1673)*, yay. ch. Schefer, Paris 1881, 2 cilt, I, s. 85-86, II, s. 69 ve 120; türkçesi, *İstanbul'a ait günlük hatıralar* (Türk Tarih Kurumu yayınlarından, II. seri, no. 16) Ankara I (1949) s. 84, II (1973) s. 46, 83.

60 Osmanlı devri Türk kroniklerinde Rumeli'ye yapılan seferler veya Padişahın, Sadrazamın hatta Kırım Hanı'nın Edirne istikametinde veya Edirne'den İstanbul'a dönüşlerinde Küçükçekmece'ye uğradıklarına dair kayıtlara raslanır. Ancak bunlarda biz kasabaya dair bir bilgiye raslamadık. Belki bizim görmediğimiz kaynaklarda bazı bilgiler vardır. Bu hususta bir fikir vermek üzere XVII. yüzyıl sonları ve XVIII. yüzyıl başları kaynaklarından kşl. Silâhdar Fındıklılı Mehmet Ağa, *Nusretnâme*, yay. İsmet Parmaksızoğlu, İstanbul, I, 1962, s. 112; II; 1966, s. 24, 247, 248, 255, 264, 275, 289, 310, 339, 345, 382. 1634'de idam olunan Şeyhülislâm Ahî-zâde Hüseyin Efendi'nin de Küçükçekmece sahilinde öldürüldüğü muhtemeldir, Abdulkadir Altuncu, *Osmanlı Şeyhülislâmları*, Ankara 1972, s. 64.

pek çok han ve ahır vardır. Burada çok iyi ve her çeşit balık bulunmakta, et kebabı yenilmektedir. Kasabaya girerken doğu tarafta bir mescid ile bir medrese (*collegè*) veya misafirhane (*hospital*) bulunmaktadır. Bunlar Sultan Süleyman'ın Defterdari (*Tefterdore*) olan bir Abdissallah tarafından yaptırılmıştır. Medresede kalan öğrencilere verilen tahsisatı da bildirdikten sonra J. Covel, hatırlı yolcuların burada kaldıklarını ve vakıf şartları gereğince bir kaç kap pirinç çorbası almağa hakkı olduğunu da yazar. Bina, hoş ve geniş bir avlu etrafında sıralanan revaklardan meydana gelmiştir. Bu revakların gerisinde ocaklı küçük odalar vardır. Avlunun ortasını bir şadırvan süsler. Covel'in *Ponte piccolo* dediği köprü ise oniki göze sahiptir. Boyu kendi adımı ile 312 adım (ortalama 230 m. kadar) olup, taştan olan bu yapının iki yanında ince ahşap korkuluklar vardır⁶¹. Görülüyor ki, Küçükçekmece'den geçen yabancılar arasında burası hakkında en iyi bilgi veren, bu özetlediğimiz satırların yazarı olan İngiliz seyyahı Dr. J. Covel'dir. Tekke ile beraber olduğunu sandığımız medrese'nin bazı hücrelerinde hatırlı misafirlerin geceledikleri de anlaşılıyor. Bu arada yapının biçimi hakkında da bilgi edinmek, bir dereceye kadar mümkün olmaktadır.

İstanbul'a geldikten bir süre sonra 1716'da Edirne'ye bir seyahat yapan ve sonraları büyük bir koleksiyoncu ve sanat tarihi uzmanı olarak şöhrete erişen Comte de Caylus Küçükçekmece'ye girmeden yarım fersah (2 km. kadar) mesafede kemerlerinin kilit taşlarında haçlarla süslenmiş bir köprü gördüğünü yazar. Bunun hangi köprü olduğu anlaşılmamaktadır. Eğer Küçükçekmece'deki ise, o takdirde 1716'da bunun üzerinde Bizans devrinden kalma bazı işaretlerin henüz durduğuna inanmak gerekir⁶². Pek az sonra İngiliz elçisinin eşi Lady Montague 1717 yılı Mayısının sonlarında Edirne'den İstanbul'a gelirken, bir gece Küçükçekmece'de kaldıklarını yazar. Geceledikleri yer «...vaktiyle derviş tekkesi imiş. İçinde mermerden revaklarla çevrili bir avlusu var, bunun da ortasında güzel bir şadırvan bulunuyor. Buranın dışarı ve etrafını saran bahçeye olan manzarası, gördüklerimin en güzeli idi. Bu da her dinin rahiplerinin dünyadan çekilmiş hayatlarına en uygun yeri seçmeyi bildiklerini ispatlar. Şimdi bu binada, çocukları okutan bir hoca barınmaktadır. Ondan kendi dairesini göstermesini rica ettiğimde, bana bahçedeki yüksek bir servi ağacını gösterdiğinde şaşırđım. Bu ağacın tepesinde kendi yatağı için bir yer yapmış, biraz daha aşağısında karısına ve iki çocuğuna da bir yatak yerleştirmiş. Onlar da her gece orada yatıyorlarmış. Bu fikri bana o kadar cazip geldi ki, bu ağaca tünemiş yuvayı yakından görmek isteğinden kendimi alamadım. Fakat elli basamak çıktıktan sonra elli basamak daha çıkmam ondan sonra da daldan dala tir-

61 *Extracts from the Diaries of Dr. J. Covel (1670-1679), Early Voyages and Travels in the Levant*, yay. Th. Bent (Hakluyt Society) London, 1892, s. 174-176.

62 Comte de Caylus, *Voyage de Constantinople*, «Gazette des Beaux Arts» sayı 899 (1938) s. 122.

manmahlığının gerekeceğini farketmem üzerine boynumu kırmam bahasına böyle bir işe girişmekten vazgeçtim ve geri dönmeyi daha doğru buldum»⁶³. Bu satırlarda bahsi geçen eski tekke'nin Abdüsselâm zâviyesi olduğunda şüphe yoktur. P. Lucas da 1719'da yayınlanan seyahatnâmesinde buradan kısaca bahsederken, *Ponte Picoli* olarak adlandırdığı bu yere Türklerin, ne anlama geldiği anlaşılmayan *Inegét* dediklerini de sözlerine eklemektedir⁶⁴.

İngiliz elçisi Sir G. Porter ile 1762 yılı Mayıs'ında Polonya'ya giderken Küçükçekmece'de konaklayan R. G. Boscovich'in yazdığına göre, burası İstanbul'dan ayrılan yabancı elçilerin Devlet tarafından tayin edilen mihmandarları yanına aldıkları yerdirdi. Elçi buradan sonra sınıra kadar onun kılavuzluğu ile gidiyordu. Böylece Büyükçekmece'nin Başkent'in en dış sınırı olarak kabul edildiği bu münasebetle de bir defa daha anlaşılmaktadır. Boscovich'in gördüğü Küçükçekmece'de otuzaltı kemerli köprüden başka bir cami ile beş han bulunuyordu. Bir hanın iç düzeni hakkında etraflı bilgi veren seyyah, kendisi ile bazı yol arkadaşlarının kasabadaki iki Rum evinde kaldıklarını diğer arkadaşlarının ise handa gecelediklerini sözlerine ekler⁶⁵. XVIII. yüzyıl sonlarında İstanbul'a gelen J. Dallaway, Küçükçekmece'nin denizle bağlantılı büyük bir köy olarak görür. Bu İngiliz seyyahına göre Edirne'yi İstanbul'a bağlayan yol ve buradaki köprü 1568'de II. Selim tarafından yaptırılmıştır. Böylece bu seyyahın iki Çekmece köprüsünü karıştırdığı anlaşılmaktadır⁶⁶. Çanakkaleden bir gemi ile Marmara kıyılarını dolaşarak İstanbul'a giden A. L. Castellan, bindiği yelkenlinin 27 Mart 1797'de *Küçük Köprü* dediği Küçükçekmece önlerine geldiğini ve rüzgâr kesildiğinden Ayastefanos (=Yeşilköy) önünde demirleyerek geceyi geçirdiklerini bildirir⁶⁷. Eski Trova'ya yaptığı geziden Silivri'den geçerek İstanbul'a dönen Polonya'lı Kont E. Raczynski, 5 Ekim 1814'de uğradığı Küçükçekmece'ye güzellik bakımından ötekiyle (yani Büyükçekmece) kıyaslanması mümkün olmayan bir köprüden geçerek ulaştığını yazar. O sırada kasaba, zarif bir kuruluşa sahip bir yerleşme yeridir ve İstanbul-Edirne yolu üstündedir. Bu yol ise

63 Lady Mary Wortley Montagu, *Letters* (Dent bsk.) London 1934, s. 140; Lady Montague, *Reisebriefe*, München 1927, s. 127-128; *Lettres de Lady Montague*, s. 81; *Şark Mektupları*, çev. Ahmet Refik, İstanbul 1933, s. 88-89; *Türkiye'den mektuplar*, çev. Bedriye Şanda, İstanbul 1973, s. 98-99.

64 P. Lucas, *Troisième voyage du sieur Paul Lucas fait en 1714... dans la Turquie...*, Rouen 1719, I, s. 30.

65 R. G. Boscovich, *Giornale di un viaggio da Costantinopoli in Polonia*, Milano 1966, s. 16-18; İsmail Eren, *Rüçer Yosip Boşkoviç'in 1762 tarihli İstanbul-Lehistan seyahatine ait hatıra defteri*, «Tarih Dergisi» XII, sayı 16 (1962) s. 87-90. Bu seyyahdan az sonra Küçükçekmece 1766 depreminde zarar görmüştür, bkz. Şem'dânî-Zâde, *Mür'î-i-Tevârih*, yay. Münir Aktepe, İstanbul 1978, s. 85.

66 J. Dallaway, *Constantinople ancienne et moderne*, çev. A. Morellet, Paris an VII (=1798-99) II, s. 217.

67 A. L. Castellan, *Lettres sur la Grèce et l'Hellespont et Constantinople*, Paris 1811, I, s. 168.

iyi durumda ve taş döşelidir⁶⁸.

Küçükçekmece yakınında XVIII. yüzyıl sonlarında önemli bir sanayi tesisi meydana getirilmiş ise de, ana yol dışında kaldığından hiçbir yabancı seyyah bundan bahsetmemiştir. Osmanlı ordusunda geniş çapta yenilikler yapan Padişah III. Selim (1789-1807), 1699'danberi kullanılan şimdiki Ataköy'de, eski İskender Çelebi bahçesi yerindeki Baruthaneye ek olarak yeni bir Baruthane kurmayı tasarlamıştı. Baruthane nâzırı Mehmed Şerif Efendi (sonra Paşa)'nin tavsiyesi ile Küçükçekmece'nin kuzeyinde ve göle kuşuçuğu 4 km. uzaklıkta Büyük Azadlı baruthanesi inşa edilmiştir. Yapımı bir kaç ay içinde bitirilen bu tesisin H. 1210 (=1795/96)'da kurulduğu, arşiv belgesinden (Başbak. Arşivi, *Maliye Def. - Ahkâm Dft.* no: 7945, s. 33-b), o devri anlatan kroniklerden ve tanınmış şair Şeyh Galip tarafından yazılan tarihten anlaşılır⁶⁹. Sıkı koruma tedbirleri alınan bu yerde bir havuz, değirmen ve çeşitli binalar yapılmış, ayrıca 1804'de Şamlar köyünün kuzeyinde bir de bend inşa edilerek, buradan baruthaneye su bir kanal ile indirilmişti XIX. yüzyılın ilk yarısında Azadlı Baruthanesi birçok defa tamir görmüş, tesisler genişletilmiş, ek binalar yapılmış, 1835'de Selânik baruthanesi kapatılarak onun araçları da buraya getirilmiştir⁷⁰. Önce bu baruthaneye gölden mavnalarla yapılan nakliye, göl çıkışının sığlığı ve çeşitli başka zorluklar yüzünden deve kervanları ile yapılmaya dönüştürülmüştür. Azadlı baruthanesi 1877/78 Türk-Rus savaşında Küçükçekmece'ye kadar ilerleyen Rus ordusu tarafından tahrip edilmiş, sonra da artık tamir edilmeyerek bırakılmıştır. Bugün havuzu, bazı binalarının yıkıntıları, değirmen taşları hâlâ görülür. Buranın vaktiyle suyunu sağlayan kuzeyde hayli uzakta olan bend ise topçulukla ilgili kabartmalarla süslü bir mimarî eser olarak sağlam bir halde hâlâ

68 Gr. E. Raczynski, *Malerische Reise in einigen Provinzen des Osmanischen Reichs*, çev. H. von der Hagen, Breslau 1824, s. 187. Bu büyük eserin aynen benzeri olan bir Polonya dilindeki baskısından başka, Almanca bir de ufak boyda baskısı vardır.

69 *Cevdet Paşa, Tarih*, VI, s. 181; Muzaffer Erdoğan, *Arşiv vesikalarına göre İstanbul baruthaneleri*, «*İstanbul Enstitüsü Dergisi*» II (1956) s. 130-138, Azadlı baruthanesi ile ilgili bütün kaynaklar bu yazıda bulunmaktadır. Tahsin Esencan, *Türk topçuluğu ve kaynakları*, s. 48-51. Padişah III. Selim, 11 Şevval 1208 (=12 Mayıs 1794)'de bizzat buraya gelmiştir, ksl. *III. Selim Ruznâmesi*, yay. Tahsin Öz, «*Tarih Vesikaları Dergisi*» III, sayı 15 (1949) s. 196.

70 Baruthane hakkında M. Erdoğan'ın mükemmel araştırmasından ayrıca bkz. Reşat Ekrem Koçu, *Baruthane* mad. *İstanbul Ansiklopedisi*. IV (1960) s. 2130-2131. Azadlı baruthanesi ile ilgili önemli bir kaynak da çok nadir raslanan şu kitaptır; Mahmud Raif, *Tableaux des nouveaux réglemens de l'Empire Ottoman*. İstanbul 1798, s. 27'de *Règlement pour la fabrication de la poudre* başlıklı bölümde Azadlı baruthanesinin kuruluşundan ve işleyişinden bahsedilir. Bu vesile ile de baruthanenin iki gravürü kitaba konulmuştur. İstanbul'da Mühendishane basımevinde fransızca olarak basılan bu çok güzel kitabın gravürleri şu yeni kitapta da orijinali ile kıyaslanmayacak derecede kötü kalitede olarak tekrar basılmıştır: S. J. Shaw, *Between Old and New, The Ottoman Empire under Sultan Selim III, 1789-1804*, Cambridge USA, 1971, s. 144(baruthane), s. 203 ve 204'de gravürler.

durmaktadır. Londra'daki Osmanlı Devleti elçiliğinde sekreter olduğundan ve İngilizce bildiğinden «İngiliz» lâkabı ile tanınan Mahmud Raif Efendi (? -1807)'nin kitabındaki gravürlerden birinde bu baruthanenin içinden görüntüler aksettirilmiştir. Bu resim daha çok teknik mahiyettedir. İkinci gravür ise çok daha ilgi çekici olup, burada Azadlı baruthanesinin yüksekten tamamı tasvir edilmiştir. Etrafı bir duvarla sınırlanan baruthane sahası içinde pek çok yapıdan başka minareli bir de cami vardır. Ayrıca çevre duvarının dışında, sağ tarafda çifte kuleli (?) eski bir yapı kalıntısını andırır bir de harabe görülmektedir. Bunun ne olduğunu anlamak mümkün olmamaktadır. Çukur bir arazide kurulan Azadlı baruthanesi tesislerinden bugün ancak büyük bir havuz ile hangar şeklinde bir yapının harabeleri görülür. Etrafda bazı duvar yıkıntıları da vardır. Baruthaneye hâkim yamacın üstünde ise Resneli'ler çiftliğinin kâgir köşkünün harabesi yükselmektedir.

Meşhur Halet Efendi'nin dostlarından olduğu için, onun 1822'de gözden düşerek idamı üzerine Sultan II. Mahmud tarafından Keşan'a sürgün edilen Keçeci-zade İzzet Molla (1785-1829) da bu sürgün hayatı hakkında yazdığı manzum hatıratında Topkapı'dan çıktıktan sonra konakladığı yerlerden biri olan Küçükçekmece'ye dair ilgi çekici bilgi verir:

Merhale-i Çekmece-i sagır

Dür-i eşkin etrafıma ekmece

Göründü nihayet Küçükçekmece

Küçükçekmece bir müferrah mahal

Havası iyi olmamak muhtemel

Güzel camii bir imaret de var

Dahi nice asâr-ı himmet de var

Küçük kariye amma letâfetli yer

Beyaz etmeği var suyu kand-iter

Kenarındaki göl denizden cesim

Yapılmış o deryaya cisr-i azim

Gören bâm-ı çarh'a sanır bir oluk

Kenarında var tahtadan korkuluk

Oturdum nişiminde hayran olup

Görüp anda derbendi şâdan olup

Kuş uçmaz mahal görmedinsé eğer
 Varup eyle derbend-i Şah'a nazar
 Eğer teskiren yok ise dön geri
 Stambu 'a avdet edip serseri
 Vezîr ol, emîr ol ne olursan ol
 Kapanır o demde sana sağ ve sol
 Bu dünyayı versen bölükbaşıya
 Ne mümkün seni öteye taşıya

İzzet Molla'nın suyunu şekerden tatlı bulduğu, «lâtif» bir yer olan Küçükçekmece'nin köprüsünün yanlarında ahşap korkuluk bulunduğunu bildirir. Burada ayrıca İstanbul'a giren ve çıkanları kontrol eden bir derbent bulunmaktadır. Burada kontrol o derecede sıkıdır ki, mürur tezkiresine sahip olmayan bir kimsenin geçebilmesine imkân yoktur. Geceyi orada geçiren İzzet Molla ertesi sabah yola çıktığında Haramî deresinden geçerken buranın adından ürktüğünü de belirtir:

Haramî deresi olup rû-nüma
 Bana şöhreti oldu vahşet fezâ

Fakat kendisine Sultan II. Mahmut sayesinde burada artık korkulacak haramî yani eşkiya kalmadığının bildirilmesi üzerine rahatlayan İzzet Molla yoluna devam eder⁷¹.

Türk-Rus savaşlarının başlaması ve Rus ordularının Balkanlardan sarkarak İstanbul'un tehdit etmeleri ile Küçükçekmece'nin yeniden askerî bir önem kazandığı ve Başkentin ön karakolu durumuna girdiği görülür. 1828/29 savaşının tarihini yazan von Moltke, Büyük ve Küçükçekmedeki mevzilerin düşmanca alınamaz olduğunu yazar⁷². Kırım savaşı sırasında İstanbul'un müdafaası hakkındaki görüşlerini yazan İngiliz generali Macintosh da şehrin korunmasında Çekmece hattının önemi üzerinde durur.

71 Keçecizade İzzet Molla, *Mihnet Keşan*, İstanbul 1269 (=1852), s. 15.

72 H. von Moltke, *Campagnes des Russes dans la Turquie d'Europe en 1828 et 1829*, çev. A. Demmler, Paris 1854, II, s. 158. İstanbul'un müdafasında Çekmece «hattı»nın önemi üzerinde, Kırım savaşı sırasında da durulmuştur, bu hususda bkz. A. F. Macintosh, *A Military tour in European Turkey Crimea and on the Eastern Shores of the Black Sea*, London 1854, I, s. 12-14'de Küçükçekmece'nin İstanbul müdafaasında sağladığı kolaylık belirtilmekte fakat Türklerin bunu anlamadığından şikayet edilmektedir; ayrıca bkz. II, s. 269 vd. da General Macintosh, 6 Temmuz 1853 tarihli raporuna bir ek yayınlamıştır. s. 271'de Küçükçekmece hattı ile İstanbul'un korunması gerektiği üzerinde durmaktadır. Bu hat üzerinde 1877/78 savaşları sırasında Macintosh'un raporu aynen tekrarlanmak suretiyle yeniden durulmuştur, kşl. F.

Türk-Rus savaşı sırasında bir yıl boyunca Rami kıyısında kalan Sultan II. Mahmud 1829/30 kışında, o sıralarda İstanbul'a henüz gelmiş olan bir buharlı vapurla Büyükçekmece'ye gelmiş, buradan Balatına köyüne giderek o çevrede avlandıktan sonra, yine vapurla Küçükçekmece'ye geçmiş ve oradaki Barutçubaşı köşkününde gecelemiştir⁷³. Bu küçük olay da Bizans çağındanberi hükümdarların avlanma için tercih ettikleri bir yer olan Küçükçekmece dolaylarının bu özelliğini XIX. yüzyıl içlerinde hâlâ sürdürdüğünü gösterir. Türk Rumelisinde 1837'ye doğru incelemeler yapan A. Boué de gölün kıyılarını çıplak bulmuş fakat Küçükçekmece kasabasının ulu selvileri ve güzel incir ağaçları ile kaplı bahçeleri ile pitoresk bir görüntüsü olduğu da dikkatini çekmiştir. Köprü Boué'ye göre ahşaptır ve tek gözlü antik bir köprüye oturtulmuştur. Köprü'nün ucunda bir kontrol mâniyası ile bir karakol vardır^{73a}.

J. M. Jouannin ile J. van Gaver'in 1840'da yayınladıkları Osmanlı tarihine dair kitaplarının sonuna ekledikleri gravürler arasında iki tanesi Küçükçekmece'yi tasvir eder. Bunlardan birinde ortasında çeşme olan köy meydanı, diğesinde ise köprü görülmektedir. Bu sonuncunun gayet bakımlı bir halde olduğu gravürde açıkça bellidir⁷⁴. Kırım savaşı sırasında Türk ordusunda görevli olan İngiliz yüzbaşı G. Rhodes, İstanbul'dan Şumnu'ya giderken 28. Ağustos 1853'de uğradığı Küçükçekmece'de üç yüz kadar nüfus yaşadığını ve seksen ev bulunduğunu yazar. Halk çoğunluğu Türk olmakla beraber az sayıda Rum da yaşamaktadır. Köprü başındaki hanın yanında iyi kaynak suyu veren bir çeşme vardır⁷⁵.

Küçükçekmece'nin, Trakya kasabalarının çoğu gibi, çöküntüsü XIX. yüzyıl içlerinde olmuştur. Nitekim Osmanlı İmparatorluğunun Avrupa'daki topraklarında 1847-1848 yıllarında büyük bir coğrafya araştırması yapan A. Viquésnel Küçük-

Burnaby, *On Horseback through Asia Minor*, London 1877, II, s. 396-399 (Appendix XVII: *The Chekmagee Lines*), Ayrıca Almanya'da bir özel koleksiyonda rasladığımız başka bir album, İstanbul'un etrafını kuşatacak, Maginot hattı gibi beton bir tahkimat zincirinin projelerini ihtiva etmektedir. Ne münasebetle, kim tarafından hazırlandığını öğrenemediğimiz bu albumun ilk sahifesi eksiktir. Burada lev. IV, res. 1'de Küçükçekmece gölü kuzeyinde Yarımburgaz'dan başlayan ve Rumelikavağı'na kadar uzanan hat işaretlenmiştir. Bu levhanın alt köşesinde çizen ve basan ustanın adı, E. Guyot-Bruxelles olarak belirtilmiştir. İstanbul'un Rumeli ve Anadolu yakalarını ve Boğaziçini toprağın derinliklerine inen beton istihkâmlar ile kuşatmağı teklif eden bu proje hakkında bir araştırma yapılması yerinde olur. Bu proje, Moltke ve Macintosh'un düşüncelerine uygun bir tasarıdır.

73 Reşat Ekrem Koçu, *İkinci Sultan Mahmud'un günlük hayatı ve Abdülhak Molla*, «*Tarih Dünyası*» sayı 37 (26 Ocak 1953) s. 1523. Bu ruznâme *Târih-i Livâ* adıyla tanınmıştır.

73a A. Boué, *Recueil d'itinéraires dans la Turquie d'Europe*, Wien 1854, I, s. 46.

74 J. M. Jouannin ve J. van Gaver, *La Turquie* (Univers pittoresque), Paris 1840, lev. 67 ve 71.

75 G. Rhodes, *A Personal narrative of a tour of military inspection in various parts of European Turkey...*, 2 baskı, London 1854, s. 30-31.

çekmece'de veba salgınının korkunç derecede tahribat yaptığını ve 1847'de bu kasabada sadece üçü Türk ve dördü Rum olmak üzere yedi evde insan kaldığını bildirir. O sırada burada harap durumda bir cami, büyük bir han ile bir kahve vardır. Köprü'nün girişleri de bir kontrol mâniyası vardır ve burada «mürur tezkiresi» sorulur^{75a}. Bu sebebler dışında, İstanbul önlerine kadar gelen istilâ ordularının payı da olmuştur. 1877/78, Türk-Rus savaşında Yeşilköy'e kadar ilerleyen Rus ordusu Küçükçekmece'nin az doğusunda, eski adı ile Kalatarya (veya Galataria)'da karargâhını kurmuştu. Bu sırada kasabanın da yandığı söylenir. Küçükçekmece'nin en önemli sanayi tesisi olan Azadlı baruthanesi de bu sırada artık bir daha kalkınmayacak şekilde tahribe uğramıştır. Ruslar İstanbul kapılarına kadar ilerleyişlerini hatırlatmak, aynı zamanda Trakya'nın çeşitli yerlerinde gömülü olan beşbin kadar subay ve askerlerinin kemiklerini bir yere toplamak üzere, karargâhlarının kurulduğu yerde veya bunun en yakın bir noktasında 1894-1898 yıllarında, içinde kilisesi ve yanında manastırı olan çok iddialı ve gayet büyük bir de anıt yapmışlardır⁷⁶. Küçükçekmece kasabasının iki kilometreden daha az bir uzaklığında yükselen, altın yıldızlı kubbeli, yüksekliği 30 m. yi aşan Rus mimarisi üslûbundaki bu dev ölçülü anıt-kilise, 1914'de Birinci Dünya savaşının başlarında askerler ve halk tarafından yıkılmıştır⁷⁷. Şimdi bu yerde Basın sitesi bulunmaktadır.

Küçükçekmece çevresinde Baruthane'den başka sanayi tesisleri kurulma yo-

75a. A. Viquesnel, *Voyage dans la Turquie d'Europe, description physique et géologique de la Thrace*, Paris 1868, II, s. 146.

76. Bu anıt-kilisenin yapılmasının tarihini, Meyers Reiseführer, *Türkei, Rumaenien, Bulgarien*, 7. baskı Leipzig-Wien 1908, s. 71'de, 1897 olarak vermektedir. Reşat Ekrem Koçu, *Ayastefanos Rus âbidesi* mad. *İstanbul Ansiklopedisi*, III (1960) s. 1499-1502'de ise «*Tanin*» gazetesinden alınmak suretiyle yapıma H. 1302 (=1886) da başlandığı ve 1307 (1891)'de bitirildiği bildirilmiştir ki yanlıştır. Bu anıt hakkında ufak bir araştırma hazırlayan genç öğrencimiz Nezih Başgelen'in «*Le Moniteur Oriental*» gazetesinden tesbit ettiğine göre, iki Hükümet arasında yapılan bir anlaşma sonunda Rus askeri ataşesi Albay Peschkow tarafından 1893 yılı 12 Ocak'ta önce yapılacağı yer tesbit edilmiş ve inşaat 1894-1898 yılları arasında sürmüştür. Yapım 1898 yılı Ekim başlarında bitmiş, Kasım ayında Rusyadan getirilen beş çan takılmış, 18 Aralık 1898'de Grandük Nikola Nikolaievitch ile elçi Zinoviev'in ve Rum Patriğinin de katıldıkları bir törenle anıt açılmıştır. Anıt'ın mimarisi ve biçimi hakkında bilgi, «*Le Moniteur Oriental*»'ın 1898 yılına ait Ekim-Aralık sayılarında bulunmaktadır. Anıtın dıştan genel görüntüsünü veren kartpostallar o devirde satışta bulunuyordu. Bu anıtın iç ve dış resimleri için bkz. P. Fesch, *Constantinople aux derniers Jours d'Abdul-Hamid*, Paris 1907, tıpkıbasımı New York 1971, s. 257; ayrıca bkz. «*Tarih Dünyası*», yıl I, sayı 4 (1 Haziran 1950) s. 141.

77. Anıt-kilisenin yıkılması hususunda bkz. «*Tanin*» gazetesi, 15 Teşrinsani 1914; Bahri Doğanay, *Ayastefanos'daki Rus âbidesi nasıl yıkıldı?* «*Tarih Dünyası*» yıl I, sayı 6 (30 Haziran 1950) s. 245-247 ve 260. Anıt yıkılırken bir subay tarafından alınan kısa metrajlı bir film Türk sinemacılık tarihinde ilk aktüalite filmi olarak tanınmıştır.

lunda bir başka deneme daha yapılarak yine geçen yüzyılın ikinci yarısında, Küçükçekmece ile Florya arasında deniz kıyısında Fransız sermayesi ile *Société Ottomane d'Allumettes* adıyla bir kibrit fabrikası inşa edilmiş ise de, daha 1900'da bu fabrika faaliyetini durdurmuş bulunuyordu⁷⁸. Fabrikamın binası atölye olarak durur. İstanbul'un Trakya tarafındaki Bizans çağı varoşları hakkında bir inceleme yayınlayan, İstanbul'un Rum amatör tarihçilerinden A. G. Paspatis (1814-1891), 1878'de yayınlanan bir yazısında Küçükçekmece'den de bahsederek buranın gerileyiş sebeplerini belirtmeğe çalışmıştır. Sonraları Bousquet'nin de tekrarladığı bu sebeplerin başında artık kara kervan yolunun ihmal edilmesi ve vapurların da buraya uğramayısları gelmektedir. Paspatis'in yazdığına göre gölden denize geçen balıkları tutmak için yapılmış bir setten dolayı buraya Çekmece denilmiştir. Rumların burada Hagios Georgios (=Aya Yorgi) adına bir kiliseleri vardır ve gölün balıkları Saray'a aittir⁷⁹. İstanbul'da çok geniş ölçüde özel ve genel binalarda tahripler yapan son büyük deprem olan 1894 depreminde de Küçükçekmece'de tahribat olduğu bilinir. Kasabanın evlerinde ne ölçüde zararlar olduğunu her ne kadar bilinmez ise de burada cami, kilise ve Rum okulunun yıkıldıklarını o tarihteki bir gazetede çıkan listenin yardımıyla kesin bilginiz vardır⁸⁰.

1900-01 yıllarında Küçükçekmece ve Yarımburgaz mağaraları hakkında bir makale yazan R. Bousquet, o sıralarda Küçükçekmece'nin, halkı yarı Rum yarı Türk, sefil (*miserable*) bir köy olduğunu bildirir. Rumların burada Aya Yorgi adına bir kiliseleri ile bir okulları vardır. Türklerin ise bir cami ile bir türbeleri görülür. Köyün Türk mezarlığının çok geniş bir sahaya yayılması ve hanların çokluğu evvelce buranın varlıklı ve kalabalık bir yerleşme yeri olduğuna delildir. Bousquet Küçükçekmece'nin çöküntü sebeplerini:

1. Akinlar ve eşkiyalık,
2. Sıtma,

3. Ticaret yolunun değişmesi olarak gösterir. Bu üçüncü sebep vaktiyle Paspatis'in de gösterdiği'dir. Ticaret yolu XIX. yüzyılın ikinci yarısına doğru deniz yoluna kaymış ve vapurlar Tekirdağına uğrar olmuş, bu da Küçükçekmece'yi öldürmüştür. Tren hattı buradan geçirildiğinde ise artık kasaba sönmüştü. Bousquet: «Lokomotif onu uyandıramadı, Rhégion ebediyen ölmüştü» (La locomotive ne l'a pas réveillée. Rhégion est mort pour jamais) der. Bu Fransız Yarımburgaz'ın adının yolun yarısından da gelmiş olabileceğini bildirdikten sonra, burada evvelce bir Türk köyü bulunduğuna işaret olarak müslüman mezarlığını delil gösterir. O sırada sa-

78 R. Bousquet, *Les grottes de Yarem-Bourgaz*, «Echos d'Orient» IV (1900/01) s. 295.

79 A. G. Paspatis, *Ta Thrakika proasteia tou Byzantiou*, «Hellenikos Philologikos Syllogos» XII (1877/78) s. 33-42.

80 «Sabah» gazetesi, 29, 30 Haziran ve 1, 3 Temmuz R. 1310 (=1894)'de çıkan listede.

dece bir karakol ile bir bakkal ve bir çeşme vardır. Mağaranın üstünde ise kayadan oyulmuş iki mezar odası dikkatini çeker⁸¹. Küçükçekmece'nin yanındaki en önemli sanayi tesisi olan baruthanelerden Azadlı'dakinin 1878'den sonra artık terk edilerek harap olmağa bırakılmasına karşılık, eski İskender Çelebi bahçesi yerindeki yakın tarihlere kadar faaliyetini sürdürmüştür. Bugün onun yerinde Ataköy tesisleri vardır. Azadlı baruthanesinin arazisi ise 1908'den sonra, Hazine-i Hassa tarafından Resne'li Niyazi Bey (1873-1912) ailesine satılmıştı. Sonraları verese arasında paylaşılan bu arazi, Resneli çiftliği olarak tanınmıştır. Baruthane kalıntılarının az kuzeyinde görülen, iki katlı muntazam kesme taş cepheli ve çifte payeli bir giriş verandasına sahip heybetli yapı harabesi, bu çiftliğin köşküdür.

Küçükçekmece çevresinde geçen yüzyılın içlerinde önemli bir kuruluş daha meydana getirilmiştir ki bu da Halkalı Ziraat Mektebi'dir. İlk olarak H. 1263 (= 1846/47)'de Baruthane-i Âmire yakınında Aya Mama çiftliğinde, Postane nâzırı Agaton Efendi'nin idaresinde açılan bir Ziraat mektebi fazla ömürlü olmamıştı. H. 1307 (=1889/90)'de Küçükçekmece'nin kuzeyinde Halkalı'da Mısırlı Hurşid Paşa arazisinde yeniden kurulan Halkalı Ziraat ve Baytar mektebi, sonraları Baytar (=Veteriner) bölümünün ayrılması ile günümüze kadar yaşamıştır. Bugün Halkalı Ziraat Okulu büyük yapıları ile hâlâ kullanılmaktadır⁸².

H. 1295 (=1878) Salnâmesinde *Çekmece-i sagir* (=Küçükçekmece)'in erkek nüfusu 1824 olarak gösterilmektedir. Ancak bu sayıda köylerin de dahil olup olmadığı bilinmez. 1935 sayımında 706 nüfusa sahip olan Küçükçekmece'nin 1941'de nüfusu ancak 780'e çıkmıştı ve sayıda dışardan gelen esnaf, memur ve işçiler de dahildi. Aynı tarihte 105 ev, 43 dükkân, 8 resmî bina, 17 ahır ve 8 samanlık, bir cami'den başka köy konağı, okul, karakol, gümrük, sıtma savaş ve mezbaha vardı ve kasaba köy kanununa göre idare ediliyordu⁸³. Önce Çatalca'ya bağlı bir köy iken,

81 R. Bousquet, *Les grottes de Yarem-Bourgaz*, «Echos d'Orient» IV (1900/01 s. 295-302, yazar köyün içinde bir kitabe (Bizans?) ile beş sütun başlığı görmüştü. s. 298'de Anna Komnena'da bahsi geçen (bkz. yukarıda s. 34 ve not 34) Skhiza'nın Yarımburgaz olduğunu ileri sürer.

82 İhsan Sungu ve Ragıp Ziya Mağden, *Türk Ziraat tarihine bir bakış* (Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi Yayını) İstanbul 1938, s. 91 ve 193; Muallim Âkif (şair Mehmed Âkif), *Mektebin mevkii, ebniyesi, tarihçesi*; «Halkalı Mektebi Âlisi Mecmuası» sayı 1 (1 Cemaziela-hir 1335-Nisan 1333=1917) s. 2 vd.; Osman Nuri Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, II, İstanbul 1940, s. 469-475. Burada Amasyan Efendi idaresinde kurulan okulun 1301'e doğru açılmış olabileceği yazılarak, arazinin ikibin liraya Mısırlı Hurşid Paşa zevcesi Rukiye hanımdan alındığı ve başına Cin İzzet Bey (sonra Paşa)'ın getirildiği, ancak birinci kat tamamlandığında para bittiğinden, yapının iki sene durduğu ve 1886-1889 yıllarında inşaatın sona erdiği bildirilmektedir.

83 Selâhaddin Demirkan, *Küçük Çekmece köyü* (İstanbul Köylerinden. Seri I) İstanbul 1941,

Küçükçekmece 1908'de o sıralarda adı Makriköy olan Bakırköy ilçesine bağlanmıştır. 1956'da Belediye teşkilâtı kurulmuş ve kasaba gittikçe gelişerek küçük bir şehir görüntüsü almıştır. Bu gelişmenin müsbet ve menfi tarafları üzerinde durmak konumuz dışında kalmaktadır. Ancak bu gelişmede 1955'de büyük Londra yolunun yapılmasının, yakınından tren hattı geçmekle beraber Menekşe istasyonundan itibaren tek yol olan demiryolunun 1951'de Sirkeci-Halkalı banliyö hattı olarak yeniden yapılmasının payları büyük olmuştur. İçinde bulunduğumuz yüzyıl içinde Türkiye'nin karşılaştığı etnik değişiklikler en fazla kendisini Küçükçekmece'de belli etmiştir. Evvelce ufak bir Rum azınlığa sahip bir Türk kasabası iken, 1912'de Balkan savaşı felâketi üzerine buraya Bulgaristan'dan gelen Türkler yerleşmiş, 1923'ten sonra ise mübadele ile giden Rumların yerlerini, 1924'de Yunanistan'dan göçen Türkler almıştır. 1928'de Küçükçekmece'ye gelen, burada yerleşen küçük bir Kazak topluluğunun gölde çok başarılı olarak havyar istihsal ettikleri bilinir. Fakat sonraları bu topluluk buradan gitmiştir. 1935'de ikinci dalga olarak Yunanistan'dan yeni bir göçmen topluluğu gelmiş, bunu 1954'de Yugoslavya ve Bulgaristan'dan gelenler takip etmiştir. Nihayet 1960'da Kastamonu çevresi Ermenilerinden göçenler olmuştur. Bugün Küçükçekmece ve göl çevresi hızlı bir gelişme içindedir. Küçükçekmece Belediye sınırları içindeki nüfus sayısı 1977 yılında 59.000'e yaklaşmış bulunmaktadır. Adları eski haritalarda görülen ve gölün etrafında sıralanan çiftlikler de artık ortadan kalkmıştır.

Küçükçekmece tarihinde önemli bir olay, burada eski Regium (Rhegion) şehrinin kalıntılarını bulmak için yapılan kazılardır. E. Mamboury (1878-1953)'nin Küçükçekmece'ye hâkim tepede bazı eski taşlar ve izler görmesi üzerine, onun ihbarı ile 1938 yılında bir kazı yapılmasına karar verilmiş⁸⁴ ve İstanbul Arkeoloji Müzeleri müdürlüğü tarafından yapılan araştırmalar, 1940-41'de ve 1948'de sürdürülmüştü⁸⁵. Beş bin m2'lik bir saha temizlenerek etrafı bir tahkimat ile çevrili büyük bir Bizans kompleksi meydana çıkarılmıştı. Burada salonlar, odalar, şapel ve kiliseden başka küçük bir hamam kalıntısı da bulunmuştu. Bu binaların bir kısmının zeminleri mozaiklerle kaplı idi. En erken kısımları V. ve VI. yüzyıllara ait

84 E. Mamboury, *Les fouilles byzantines à Istanbul et ses environs III*, «Byzantion» XXI (1951) s. 428-429. Mamboury'nin sadece ihbarı kendisinin yaptığını bildirmesine rağmen bazı yerlerde kazının da onun tarafından yapıldığı yanlış olarak ileri sürülür, bkz. Betsy Harrell ve Evelyn Lyle Kalças, *Mini Tours near Istanbul*, İstanbul 1975, s. 180.

85 Aziz Ogan, *Regium hafriyatı*, «Belleten» III, sayı 11-12 (1939) s. 437-445, lev. CVI-CXIX; Aziz Ogan ve Arif Müfid Mansel, *Rhegion-Küçük Çekmece hafriyatı, 1940-1941 çalışmalarına dair ilk rapor*, «Belleten» VI, sayı 21-22 (1942) s. 1-18, fr. s. 19-36, lev. I-XXVI; Aziz Ogan, *Region-Küçükçekmece hafriyatı ve Region sarayı, III. Türk Tarih Kongresi 1943*, (Türk Tarih Kurumu yayını, IX. seri, sayı 3) Ankara 1948, s. 537-543, ayrıca 12 levhada 21 resim ve 2 plan.

olarak tarihlenen fakat sonraları çok tamir gören ve değişikliğe uğrayan bu kompleksin bir saray olabileceğini Prof. A. M. Mansel (1905-1975) ileri sürmüştür⁸⁶. Mamboury ise burada iki sarayın varlığına inanmakla beraber kalıntıların Rhegion kasabasına ait olduğu görüşündedir⁸⁷. Avrupa yolunun hemen kenarında bulunan bu arkeolojik bölge bir süre korunmuş, fakat sonraları tamamen başıboş bırakıldığından hemen hemen hiçbir iz kalmamacasına ortadan yok olmuş, kazı sahasının bir kısmı da evlerle dolmuştur. Bu durum Küçükçekmece için büyük kayıptır⁸⁸. Turistik bir ana yolun hemen kenarında olan bir arkeolojik yerin, o kasabaya sağlayacağı faydalar belli iken, bu hususun hiç dikkate alınmayışı Küçükçekmece'nin zararına olmuştur. Eski Rhegion şehrine ve belki de sarayına ait pek çok mimari parça evvelce Küçükçekmece'nin Türk mezarlığında görülebiliyordu. Kasabanın içinde devşirme malzeme olarak kullanılmış veya dağınk duran sütun gövdeleri, sütun başlıkları veya başka mimari parçalar da herhalde eski Rhegion harabelerinden arta kalmış izlerdir. 1964 yılı Ekim ayı içinde Regium şehri nekropolünde yapılan araştırmada bir *hypogaeum*, üzeri tonoz örtülü, dikdörtgen biçiminde bir mezar odası bulunmuştur⁸⁹. Bu da Küçükçekmece'nin öncüsü Regium-Rhegion kasabasının İlkçağdaki varlığının delillerinden biridir. Bu vesile ile Küçükçekmece ve yakın dolaylarında bugüne kadar bulunarak yayınlanan başlıca Antik kitabeleri de burada kısaca anmak yerinde olacaktır. Gönlün doğu yakasında bir çiftlik sahibi olan Akif Soğuksu tarafından elde edilerek 1942 yılında İstanbul Arkeoloji Müzesine satılan, M.S. I. yüzyıla ait oldukları tahmin edilen altı parça kitabeli tebcil stelinden (İnv. no. 4795-4800) başka⁹⁰, aynı müzeye Yarımburgaz, Halkalı, Küçükçekmece, Safraköy ve Firuzköy'de bulunmuş M.Ö. II-M.S. II. yüzyıllara ait birçok mezar stelleri de girmiştir. Bunların hepsinin yüzlerinde kabartma tasvirlerinden başka ölenin ve babasının adlarını kaç yaşında öldüklerini bildiren kitabeler vardır. Bütün bu steller Roma çağında Küçükçekmece'de önemlice bir yerleşmenin varlığının delilleridir⁹¹. İstanbul Arkeoloji Mü-

86 Arif Müfid Mansel, *Les fouilles de Rhegion près d'Istanbul, Actes du VIe Congrès International d'Etudes Byzantines (Paris 1948)*, Paris 1951, II, s. 256-260. Kazılarda bulunan yapıları gösteren önceki planlar hep eksiktir. En tamam plan bu bildiri ile yayınlanmış ise de ne yazık ki çok ufak ölçüde basılmıştır.

87 E. Mamboury, *Les fouilles byzantines*, s. 429.

88 Bu hususta bir gazete haberi olarak bkz. Salim Ayozan, *Tarihî bir şehir yağma edildi «Milliyet»*, 26 Temmuz 1972.

89 Aziz Ogan, *Küçükçekmece yakınındaki Regium şehri nekropolünde 1946 yılı sonbaharına yapılan araştırma*, «Belleten» XI, sayı 41 (1947) s. 167-168.

90 Zafer Taşlıkoğlu, *Rhegion (Küçükçekmece) kitâbeleri*, «Belleten» XXIII, sayı 92 (1959) s. 545-561, fr. s. 563-571, resimler s. 572-574.

91 Nezih Fıratlı, *Les stèles funéraires de Byzance Gréco-Romaine*, Paris 1964, s. 59, No 42/4784, s.68, No 65/2115 (Halkalı), s. 69, No 69/4783 (Küçükçekmece), s. 77, No. 85a (Soğuksu),

zesine getirilen iki sütun başlığı ise üzerlerinde görülen haç kabartmalarından da anlaşıldığı gibi Hristiyan çağına ait olup, V. yüzyıl olarak tarihlenirler (İnv. no. 5056-5057)⁹².

Küçükçekmece'de Bizans harabelerinin kuzeyindeki tarlada taş çıkarılırken 26 Ekim 1953'de 28 adet bronz erken Bizans devri sikkesi bulunduğunu da İstanbul Arkeoloji Müzeleri nümizmatı sayın Nekriman Olcay bize haber vermek lütufunda bulundu. Bu sikkeler II. Iustinus (565-578), II. Tiberius (578-582), Mauricius (582-602), Phokas (610-641) ve Herakleios (610-641) devirlerine ait olup baskı itibarıyla 570-616 yılları arasına ait parçalardır.

Küçükçekmece'nin eski eserlerinin başında gelen köprünün tarihçesinden yularıda Küçükçekmece'nin tarihi içinde bahsedilmiştir. İlk yapısı Roma çağına kadar inen, Bizans devrinde hiç değilse üç defa yeniden yapılan bu köprü Türk devrinde de bir çok defa yeniden yapıldığından her devrin izlerini taşımaktadır. Trakya'daki başka Türk köprülerinin aksine olarak bugünkü durumu ile bir sanat eseri güzelliğine sahip değildir. Fakat iki bin yıldır var olduğu bilinen ve iki bin yıldır Trakya'nın en önemli yolu üstünde insanlara hizmet eden bu köprünün tarihî değerinin çok büyük olduğu inkâr edilemez⁹³. Köprünün şimdi uzunluğu 210 m. kadar olup genişliği 7 m. 60'dır. Yuvarlak kemerleri klâsik Türk yapı sanatına aykırı

s. 80, No 93/5190 (Firuzköy) s. 86, No. 107/5211 (Safraköy), s. 91, No. 120/4779 (Yarımburgaz), s. 94), No. 129/5465 (Küçükçekmece civarı), s. 99, No. 146a (5492) Yarımburgaz), s. 99, No. 146 b/5491 (Yarımburgaz). Bunlara ilâve olarak Ziverbey köyünde bir evde bulunan M. Ö. I. yüzyıla ait bir stel de eklenebilir, bkz. Zafer Taşlıkloğlu, *Trakya'da epigrafya araştırmaları*, İstanbul 1971, s. 62-63, res. 163. Bu çevrede daha başka stellerin bulunabileceğine kesinlikle inanmak gerekir. Fakat son yıllarda artan yapı faaliyetinin bunları yok etmesinden de endişe duyulur.

92 Nezhir Fıratlı, *Seğme Bizans eserleri rehberi*, İstanbul 1955, s. 37; Mükerrerem Usman, *Sur quelques chapiteaux byzantins*, X. Milletlerarası Bizans Tetkikleri Kongresi Tebliğleri-1955, İstanbul 1957, s. 181.

93 Orhan Bozkurt, *Koca Sinan'ın köprüleri* (İst. Teknik. Üniv. -Mimarlık Fakültesi yayını) İstanbul 1952, s. 8'de kesin bir ifade ile Küçükçekmece köprüsünün 1537'de ölen Mimar Acem Alisi'ne ait olduğunu yazmaktadır. Küçükçekmece köprüsü hakkında ayrıca bkz. Cevdet Çulpan, *Türk Taş köprüleri, Ortaçağdan Osmanlı devri sonuna kadar* (Türk Tarih Kurumu yayını, VI. dizi, sayı 16) Ankara 1975, s. 137-138, No 82. Köprünün Mimar Sinan'ın eseri olduğunu isbatlayacak hiç bir kesin delil yoktur. Fakat belirli bir mimari-karakteri olmadığından pek çok tamir gördüğü anlaşılmaktadır. Zarif Orgun, Küçükçekmece için 9 Eylül 1965'de hazırladığı tescil fişlerinde bu köprüden bahsederken, Kâtip Çelebi (1609-1657)'nin *Atlas Major* tercümesinden (*Cihannuma*'nın 1654'den sonra yazılan ikinci redaksiyonunda), Küçükçekmece gölünün «...ayağı üzerinde ahşapdan bir köprü vardır.» dediğini kaynak göstererek XVII. yüzyıl ortalarında dahi hâlâ Küçükçekmece köprüsünün ahşap olduğunu ve kâgırleşmenin XIX. yüzyılda olması gerektiğini ileri sürmektedir. Fakat bu iddiayı kabul etmek zordur. Çünkü, köprünün Bizans devrine ait kâgır ayakları çok yakın tarihlere kadar görülebiliyordu, bkz. «*Belleten*» III, sayı 11-12 (1939) lev. CVIII.

rıdır. Zaten son tamirlerde 1939'a kadar görülebilen Bizans devrine ait parçalar da gizlendikten başka, eski köprülerin en büyük özelliği olan meyiller doldurularak düz bir hale getirilmiş, böylece yükseltlen «tablier»nin yanlarına da yeni korkuluklar takılmıştır.

Kasabanın bugün esas camii, Fatih camii olarak adlandırılır. Bu herhalde Evliya Çelebi'nin Çarşı camii olarak andığı ve «harpuşta kubbeli» olarak tarif ettiği eser olmalıdır. Bugün görülen camii harpuşta yani çatı içine gizli ahşap kubbesi yoktur⁹⁴. İlk cami harap olmuş ve H. 1224 Recebinde (=1809) Sadrâzam Yusuf Ziya Paşa tarafından yeniden yaptırılmıştır. Bu tamire dair beş satırlık bir kitabesi vardır:

1. Fatih-i Mısır-ı Kahire Sadr-âzam ve Serdâr-ı Ekrem devletlü Gâzi el-Hâc
2. Yusuf Ziya Paşa hazretleri mesned-i ülyây-ı sadârete def'a-i
3. Sâniyede teşriflerinde semt-i gazâ ve cihâda tevcih-i râyât-ı azîmet
4. Ve nusret buyurduklarında işbu câmi-i şerifin imârını
5. Emr-ü irâde buyurmuş olduklarına binâen tâmîr ve termîm olundu.

fi gurre-i B (Recep), sene 1224,
(= 12 Ağustos 1809)

Cami II. Abdülhamid devrinde, bir daha tamir ettirilmiş, nihayet 1965'de bazı eklerle genişletilmiş ve yeni bir minare yapılmıştır. Camii 1894 depreminde büyük ölçüde zarar gördüğü, belki de tamamen yıkıldığı, bu depremin İstanbul'daki tahribatını gösteren bir listeden öğrenilmektedir. Cami bu felâketin hemen arkasından ihya edilmiş ve bu şekli ile 1965 tamarine kadar gelmiştir⁹⁵. Bu camii Fatih II. Mehmed'in hayratından olduğunu destekleyecek kesin bir bilgi yoktur. Bugünkü binada da XV. yüzyılın mimarisinden bir özellik görülmez.

Cami 1809'da ikinci sadareti sırasında yeniden yaptıran Sadrâzam Yusuf Ziya Paşa (? - 1818) III. Selim (1789-1807) tarafından Mısır'a çıkarma yapan Napolyon'a karşı serdar tâyin edilerek oraya gönderilmişti. Kitabede ona «Mısır'da Kahire fatihi» denilmesinin sebebi budur. Orada önce başarılı olan fakat sonra bozguna uğrayan Yusuf Ziya Paşa, II. Mahmud (1808-1839) devrinde, 1809'da ikinci defa Sadrâzam olmuş ve yeniden serdar tâyin edilerek Ruslara karşı Rumeli seferini idare etmiş ise de burada da pek başarılı olamadığından az sonra görevinden alınmıştır. Kitabede onun ikinci sadareti sırasında «gazâ ve cihâda giderken» bu camii imar edilmesi için emir verdiği bildirilmektedir. Bu bakımdan Küçükçek-

94 Ekrem Hakkı Ayverdi, *Osmanlı mimarisinde Fatih devri*, İstanbul 1974, IV, s. 808, No. 891.

95 Camii 1965'den önceki biçimini gösteren bir resmi, Selâhaddin Demirkan, *Küçükçekmece köyü*, İstanbul 1941, s. 21'de bulunmaktadır.

mece Çarşı camii'nin kitabesi, Osmanlı devri Türk tarihinin olaylarını aksettiren bir tarih belgesidir. Serdarlığının pek parlak olmamasına rağmen Yusuf Ziya Paşa'nın bu kitabede aşırı derecede övülmesi de ayrıca dikkate değer.

Evliya Çelebi'nin bahsettiği ikinci cami olan Tekke camii, Abdüsselâm zaviyesi ve imareti içinde olmalıdır. Bugün bu camiden bir iz kalmamıştır. Tekke ve medresenin yerleri etraflarını çeviren duvarlar yıkılarak her türlü tahribe açıldıktan sonra, 1967 yılına doğru, burada Abdüsselâm camii adıyla yeni bir cami yapılmıştır. Küçükçekmecenin köprüsünden sonra en önemli eseri olduğu anlaşılan ve gerek yapısı, gerek manzarası ve gerek içindeki ulu ağaçları yabancı seyyahlar tarafından anlatılan Abdüsselâm manzumesinden bugün sadece türbe ile iki çeşme kalmıştır. «İmaret»in yanında olan medrese, Mimar Sinan'ın eserlerinin adlarını veren *Tezkiretü'l Ebniye*'de «Defterdar Abdüsselâm Bey medresesi» olarak kayıtlıdır⁹⁶. Fakat Sinan'ın eserlerine dair başka risalelerde bu yapı yoktur. Ayrıca tesbit edildiğine göre Ankara'da Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivindeki vakfiye defterlerinden 747 no. lu Ondördüncü Haremeyn vakfiyesi defterinin 409. sahife ve 278 sıra numarasında Abdüsselâm Bey ibn-i Abdülallâm adına arapça bir vakfiye bulunmaktadır⁹⁷. Gurre-i Receb 931 (=1525) tarihli bu vakfiyede imaret hakkında şu bilgi verilir: «... bir mescid-i şerife ve aralarında iki sofa ve her birinin yanında kendine muttasıl birer oda bulunan ve tabhane namı verilen karşılıklı iki yer odasını ve mezbur iki sofanın arasından çıkarılmış diğer iki odayı kadınların ve evlilerin inmelerine mahsus bir avlu ve bir helâ ile birlikte bir odayı ve parlak taş ile döşenmiş ve bir ortalığı ve bu ortalığın ortasında şadırvan denilen bir fıskiye, mezbur ortalığın üç tarafında gölgelediği ve kapunun iç tarafında yük indirmeye mahsus diğer bir ortalığı ve burada hayvanları sulamak için bir çeşmeyi ve üç ahuru ve dükkânlar ve yanlarında helâları ve bir matbağı ve bir kileri ve bir odunluğu ve matbağın yanında iki helâyı hâvi bir imaret-i şerifi bina eyledi.» Aynı vakfiyenin içinde mescide konulan bir seccade ve beş halıdan da bahsedildikten sonra medrese'ye geçilmektedir: «Ve yine mezbur imaretin yanında a'mali şeriyede ve ulûm-u hakikiyye

96 Saif Mustafa Çelebi, *Tezkiretü'l-ebniye*, yay. Rifki Melül Meriç, *Mimar Sinan hayatı ve eseri*, Ankara 1965, I, s. 97, No. 39.

97 Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü tescil uzmanı Zarif Orgun, 1965 yılında Küçükçekmece'nin başlıca eski eserlerine dair tescil işleri hazırlamıştır. Onbeş eserden bahseden ve beraberinde kısa bir de rapor bulunan bu tescil dosyası bahis konusu eserlerin tarihî hüviyetlerini mükemmel surette ortaya koymaktadır. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinin Türk ve İslâm sanatı kürsüsünde 1966 yılında kabul edilen bir lizans tezinde de Küçükçekmece'nin eserlerinden bahsedilmektedir. Ancak bu tezde bazı konularda çok iyi bilgi verilmesine karşılık, bazı eserlerden hiç bahsedilmemiştir, bkz. Feriha Engiz (6947), *Silivri'de ve Küçükçekmece'de Osmanlı eserleri* (daktilo ile yazılmış tez) (1966). Bu çalışmada köprü'nün çok tafsilatlı ölçüleri, Fatih camii'nin kitabesi ve Abdüsselâm medrese ve imaretinin vakfiye kaydı bulunmaktadır.

ve maarif-i ilâhiye ile istikmal hususunda kendisiyle istiane olunmak üzere on hücreyi, dershane adlı büyük bir hücreyi ve hücrelere mahsus sofaları ve ortasında fisikiye mevcut ve parlak taşlarla döşeli bir sofayı ve diğer tarafında iki helâyı hâvi bir medrese-i şerife inşa etti». Yine Vakıflar Genel Müdürlüğünde bulunan 747 no.lu onördüncü Haremeyn vakfiyesi defterinin 420. sahife ve 279. sıra numarasında Defterdar Abdüsselâm Çelebi'ye ait H. 938 (=1531/32) tarihli bir de vakfiye zeyli vardır. Bu vesikaya göre Abdüsselâm Çelebi, Engürüs seferi ve Budin fethinden döndüğünde (1526) yaptırttığı Küçükçekmece'deki medresesinin yanındaki bahçeye gömülmesini vasiyet etmiştir. Bu vasiyetinde, mezarının üstüne bir türbe inşa edilmesini, etrafının meyva ağaçları ve çimen kaplı bir bahçe halinde olmasını, türbede gece gündüz *Kur'an* okumak üzere altı «salih» hafız tayin edilmesini, ayrıca bahçenin bakımı için de bir bahçıvan ile bir de yamak tutulmasını şart koşmuştur⁹⁸.

98 H. 953 (=1546) tarihli *İstanbul Vakıflar Tahrir Defteri*'nde, İstanbul'da Küçükpazar'da Hâce Hayrüddin camii mahallesi evkafı bölümünde, Defteri (=Defterdar) merhum Abdüsselâm Bey'in evkafının şaşılacak zenginlikte bir listesi vardır. Bu çok önemli defteri yayımlayanların belirttikleri gibi «238 bin akçe vâridatı olan vakıf, vezirlerde dahi az görülen bir zenginliktedir». İstanbul içinde birçok hanı, hücreleri, evleri, dükkânları, kervansarayı, Tire, Nazilli, Yenice Foça'da han, hamamlar, başhane ve dükkânları vardır. Ayrıca Çekme-i Küçük'de bezirhane ile iki mahzeni vardır. Bunların gelirleri çeşitli hayır tesislerine, bu arada İstanbul, Küçükçekmece'deki yapılarına, Hafsa'daki mescid ile zâviyesine ve Belgrad kalesindeki mektebine bağışlanmıştır. *Be-cihet-i cemâ'at-ı medrese ve zâviye der kasâbâ-ı Çekme-i Küçük* başlığı altında, Küçükçekmece hayratında görevli müderris, talebe, şeyh, imam, müezzîn ve bakımı yapan çeşitli hademeye verilecek yevmiye gösterilmiştir. Bu hususda bkz. Ömer Lütfi Barkan ve Ekrem Hakkı Ayverdi, *İstanbul Vakıfları tahrir defteri 953 (1546) tarihli*, İstanbul 1970, s. 181-182..

Ankara'da Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivindeki vakıf defterlerinde bulunan vakfiye sureti ve bunun 29 Temmuz 1943'de A. Refik Şallı ile Ali Sami Yücesoy tarafından yapılan 40. daktilo sahifelik tercümesinden öğrenildiğine göre, Abdüsselâm Çelebi'nin İstanbul'da Hoca Hayreddün mahallesinde dükkânları, hanı olduğu gibi evi de oradadır. Ayrıca Alacahamam mahallesinde büyük bir hanı, Mahmud Paşa hamamı karşısında 36 hocreli bir hanı, aynı civarda (eski Atpazarı yakınında) 49 hocreli bir han Küçükçekmece, Silivri, Rodosçuk (Tekirdağ), Hafsa'da dükkânları ve bu sonuncu kasabada bir hamamı ile hanı, Edirne'de Katırcılar hanı yakınında bir hanı, Belgrad'da dükkânları, Tırnava ve Silistre'nin Bezirgân pınarında köyleri vardır. Anadolu tarafında ise, İzmid'de köyleri, tersane olarak Devletçe kiralanmış arsası, dükkânları, hamamı, han ve çeşmesi, Dil iskelesinde bir hanı, Tire'de Bezesten karşısında Kurşunlu han denilen hanı, bir başka hanı daha ve bir de hamamı, Nazilli'de dükkânları, Kuyucak'da hamamı, Balat (=Miletos) yakınında Mandaca'da ve Yenice Foça'da birer hamamı vardır. Vakıflarına bağladığı bu mülklerden başka büyük ölçüde bir de nakit servet bırakan Abdüsselâm Çelebi'nin Pir Ahmed Çelebi ve Yusuf Şah adlarında iki oğlu ile Fatma adında bir de kızı vardır. Bütün bu servet, İstanbul'daki Sıbyan mektebi, Küçükçekmece'deki mescit, tabhaneli imaret ve medrese, Hafsa'daki zaviye ve mektep, Belgrad'daki mektep, İzmid'deki mescit ve zaviye ile namazgâh, ve Galata tarafındaki mescide vakfedilmiştir. Zaviye-imaretlerin mimari düzenleri etraflıca tarif edildikten başka bun-

Uzun süre yerine getirilen bu şartlar sonradan unutulmuş, medrese, tekke ve etraflarını çeviren yüksek bir duvar içindeki bahçe harap olmaya bırakılmıştır. Medrese'nin Mimar Sinan'ın eserlerine dair listelerden yalnız birinde yer almasının sebebi anlaşılır. Sinan'ın Mimarbaşı olmasından önce yapıldığı anlaşılan bu eserin ona ait olmasını ise biz pek şüphe ile karşılamıyoruz. Çünkü, Sinan'ın listelerinde, daha bu durumda pek çok yapı vardır. Vakfiyede verilen bilgiden medresenin büyükçe bir derslane mekânına sahip, ortasında şadırvanı olan bir iç avlu etrafında sıralanan on hücreden meydana gelmiş klâsik bir medrese olduğu anlaşılıyor. Hücrelere mahsus sofa'dan herhalde odaların önlerinde uzanan revakları anlamak gerekir. İçinde bir de mescid bulunan «imaret» e gelince, bunun plânını tahmin etmek daha zordur. Her şeyden önce şunu belirtmek yerinde olacaktır ki, «imaret» denilen bu hayır binası, Erken Osmanlı devrinde sayıları pek çok olan zâviye (veya hanikah) «imaret»lerden biridir. Esas mekânı bir mescid, bunun yanındaki tabhane odaları misafirhanedir. Sonraları bu tip yapıların normal mahalle mescidi veya camii haline geldikleri, ekseri hallerde de tekkeye dönüştürüldükleri bilinir. Abdüsselâm imareti, Küçükçekmece'ye hâkim tepenin yamacına inşa edilmiş bir zâviye (veya hanikah) idi. Bir namaz mekânının iki yanında birer sofa (yani kapalı avlu) ile ayrılmış tabhane odaları vardı. Bunların önlerinde ise ortası şadırvanlı bir avlu uzanıyordu. Böylece Abdüsselâm Bey imaretinin bizim zâviyeli (tabhaneli) camiler olarak adlandırdığımız türden bir yapı olduğu vakfiyedeki kayıtlardan açıkça anlaşılabilir⁹⁹. Burası «ayende ve revende»yi misafir etmeğe mahsus orijinal özelliğini de çok yakın çağlara, XIX. yüzyıla kadar korumuştur. Ayrıca geniş avlu sınırlarında ahır, mutfak, erzak ve odun ambarı gibi hizmet binaları da vardır. Fakat asıl anlaşılmayan husus, bu misafirhane-imaret ile medrese'nin mimarî bakımından birbirlerine bağlı olup olmadıklarıdır. Vakfiyede sayılan yapılardan bugün yalnız XVI. yüzyıl eseri olduğu açıkça belli sadece bir çeşme kalmıştır. Şimdi aynı yerde yükselen yeni camii 1965-66'da yapımından önce iyi bir araştırma yapılabilmiş olsa herhalde ilk imaret-misafirhane ile medresenin bazı temel izleri bulunabilirdi.

Başdefterdar Abdüsselâm Bey veya Çelebi'nin mezarı üstünde inşa edilen altıgen biçimli türbe, üstü kasnaksız yayvan kubbe ile örtülü küçük bir yapıdır ve bugünkü görünüşü ile hayli geç bir devrin mimarî üslubunu işaret etmektedir. Girişin önünde ileri taşkın bir giriş holü, her cephesinde ise yuvarlak kemerli birer penceresi vardır. Bu giriş holünün esas türbe binasına göre daha da geç olduğu anlaşılabilir. Bu kapısı üstündeki sülüs hatlı kitabe taşı, etrafını çeviren kabartma

lara herkesin inebileceği açıklanmış, aşhanelerinde pişirilip dağıtılacak yemeklerin cinsi, miktarı inceden inceye gösterilmiştir. Ayrıca gelirlerin nasıl harcanacağı da sahifelerce tarif edilerek anlatılmıştır.

99 Bu hususda bkz. Semavi Eyice, *İlk Osmanlı devrinin dinî-İhtimâl bir müessesesi: Zâviyeler ve zâviyeli camiler «İktisat Fakültesi Mecmuası» XXI (1963) s. 1-80.*

süslerden görüldüğü gibi XVI. yüzyıla, türbenin ilk yapısına aittir. Bu kitabedeki kurucunun ölüm tarihini veren şu beyit okunur:

Şeyh edüp melekler ider dua-vü-târih
Abdüsselâmina olsun dar-üs-selâm mesken
sene. 933 (=1526/27)

شيخ ادوب ملكار ايدر دعا و تاريخ
عبدالسلامه اولسون دارالسلام مسكن
سنة ٩٣٣

Yine Evliya Çelebi'de bahsi geçen hamamın ise kahtıntılarının, Çarşı camii yakınında görülebildiği söylenir¹⁰⁰. Küçükçekmece'de bugün beş eski çeşme mevcuttur. Bunların suyunun, Yarımburgaz mağaraları eteğindeki «Tuna suyu» denilen kaynaklardan geldiği bilinmektedir. Bu çeşmelerden en eskisi Abdüselâm imaretinin sınırları içinde olmalıdır. Muntazam işlenmiş küfeki taşından yapılan bu çeşmenin kitabesi yoksa da, imaretin ilk kuruluşu ile hemyaşıt olduğu muhakkaktır. Çok harap durumuna rağmen Türk sanatının klâsik üslubunu aksettirir. Abdüselâm imaretinin dış duvarının sokak tarafındaki yüzüne yapıştırılmış ikinci çeşme ise çok uzun manzum kitabesine göre Abdüselâm Bey adına olmak üzere, adı verilmeyen sabık bir Sadrâzam Emîni tarafından H. 1210 (=1795/96) tarihinde yaptırılmıştır¹⁰¹. Güzel Barok profilli bir kemerin üstünde otuz kartuş içinde süslü hatla yazılmış uzun kitabe yer alır. İki yanda ise devşirme malzeme olarak kullanılmış Bizans başlıklı iki sütun yükselir. Ayazma sokağı başındaki çeşmenin kitabesi olmadığı gibi, tamirlerle çok bozulduğundan belirli bir sanat karakteri de yoktur. Yalnız Barok üslublu aynataşı, XVIII. veya XIX. yüzyılda yapılmış olabileceğine bir delil sayılabilir. İstanbul caddesinde ulu bir çınarın dibinde meydanı süsleyen çeşme ise onbeş kartuş içinde yer alan uzun kitabesindeki tarihe göre: H. 1052 (=1642/43)'de yaptırılmıştır.

O! kerem-pîşe hudâvend-i güzîn
Kim Muhammed eylemiş nâmın hudâ
Kendi defterdâr-ı zîşân ü vezîr
Bâtını esrâr-ı zât-ı kibriyâ
Kalb-i pâki mehbit-i envâr-ı Hak

100 Selâhaddin Demirkan, *ay. eser*, s. 27.

101 Tekkenin avlu kapısı ile bu çeşmenin eski durumunu gösteren bir resmi için bkz. «Belleten» III, sayı 11-12 (1939) lev. CIX. Bu kitabeyi okunmasındaki zorluk ve metnin aşırı derecede uzunluğu dolayısıyla buraya geçiremedik.

Zât-ı pür cûdu enîs-i evliyâ
 Hak vücûdun hıfz ede âfâttan
 Pâk ola tab-ı kederden dâimâ
 Add olunmaz etdüğü hayrât (gerân)?
 Kâtib-i çarh etse erkamın dü tâ
 Cümleden bu çeşme iyî Allah için
 Çekmece sahnında ettürdü binâ
 Dediler vasf eyleyüp târîhini
 Oldu âb ayn-ı kevser cânfezâ

اولدی عین آب کوثر جافزا

(1052 = 1642/43)

Arkadaşımız Prof. Dr. Nihat Çetin tarafından okunarak yukarıdaki transkripsiyonu yapılan bu ağdalı ifadeli kitabede; çeşmenin Defterdar ve Vezîr Muhammed (= Mehmed) Paşa tarafından yaptırıldığı bildirilmektedir. Bu herhalde, tarihimizde Sofu lâkabı ile tanınan 1648-1649'da dokuz ay Sadrâzamlığı da olan Mehmed Paşa olmalıdır. Sofu (veya Mevlevî veya Koca) Mehmed Paşa, 1636-1639, 1641-1643 ve 1644 yıllarında üç defa ve toplam olarak beş yıl kadar Defterdarlık görevinde bulunmuş, Sadrâzamlıktan azlinden sonra Rumeli 'de bir yere sürülerek orada idam edilmiştir. Osmanlı tarihinde, Sultan İbrahim (1640-1648)'in tahtından indirildikten sonra öldürülmesi olayının başında gelenlerden biri olarak tanınır.

Bu uzun kitabenin üstüne yerleştirilen gösterişsiz bir hatla yazılmış basit ikinci kitabeden öğrenildiğine göre çeşme yüz yıl sonra bir Hasan Paşa (?) tarafından tamir ettirilmiştir:

Bu hayrât olmuş idi müşrif-i harâb

Sonra ta'mîr eyledi merhûm Hasan Paşa el-Kassâb

sene 1152 (=1739/40)

Mimarisi bugün çok değişikliğe uğradığından herhangi bir güzelliğe sahip olmayan bu çeşmenin, sadece yaşlı ağaç dibindeki görüntüsü çok hoştur. Evvelce sivri kemerli bir küçük meydan çeşmesi olduğu, Jouannin ve Van Gaver'in kitabındaki gravürden anlaşılmaktadır. Küçükçekmece'nin beşinci çeşmesi, köprü başındaki hanlardan birinin duvarına bitişiktir. Kitabesiz olan bu çeşme de gayet sade bir biçimde Türk klâsik devrinin mimarî üslubunu aksettirdiğine göre XV.-XVII. yüzyıllara ait olmalıdır.

Küçükçekmece'de Osmanlı İmparatorluğunun en önemli kervan ve sefer yolu üstünde olmasına rağmen, kâgir yapılı pek çok yerde benzerleri görülen mima-

ride bir kervansaray olmayışı şaşırtıcıdır. Fatih'in bu yol üstünde yaptırttığı Kritobulos tarafından söylenen hanın da bir izi yoktur. Küçükçekmece han ve kervansaraylarının, Anadolu ve Rumelinin pek çok yerinde olduğu gibi ahşapdan yapıldıklarına ihtimal verilebilir. Bu yüzden de hiçbiri günümüze kadar ilk şekli ile gelememiştir. Köprü başındaki alt kısımları kârgir iki ahşap han ise, herhalde daha eskilerin yerinde inşa edilmiş XIX. yüzyıl yapılarıdır¹⁰². Küçükçekmece'nin tarihindeki durumunun belirten son işaretler olan bu çok harap iki ahşap hanın korunmalarını, hatta tamir edilerek yeni şartlara uygun bir görevde kullanılmalarını gönül ister. Bu hanların önlerinde bugün çok harap bir kaç ahşap küçük ev sıralanmaktadır. Bunların içinde bir tanesi yüz yıllık kadar bir tarihe sahip olup, ilgi çekici bir ahşap işçiliği gösterir.

Küçükçekmece kasabasında 1923'e kadar yaşayan küçük Rum azınlığın Hagios Georgios (Aya Yorgi) adına olduğunu bildiğimiz küçük kilisesi ise, İstanbul caddesinden dereye giden yol üstünde bulunmaktadır. Bu çok basit, dikdörtgen biçiminde, yalnız giriş cephesi ile köşeleri kesme taştan, geri kalan duvarları moloz taşlardan yapılmış küçük bir kilise olup, üstü çifte meyilli kiremit örtülü ahşap bir çatı ile örtülüdür. Kapısı üstüne sonradan yerleştirilen bir levhada 17 Aralık 1941'de III. Kor. Süvari bölüğü tarafından Türk ordusuna ilhak edildiği yazılmıştır. Şimdi Kızılay deposu olarak kullanılan bu harap kilisenin hiçbir sanat ve tarihi değeri yoktur. Yalnız eski Rum mahallesinin yerini gösteren bir işaret olarak sayılabilir. Korunması gerekli eski eser olarak tescil edilmiş bulunmasına rağmen bu küçük kilise, Müzeler Genel Müdürlüğü - Rölöve ve Anıtlar Şubesi müdürlüğünün, Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Kuruluna 1146 sayılı yazı ile bildirildiğine göre 1977 yılı içinde yiktirilmiştir. Ortodoksların burada Ayazma sokağında hiçbir sanat değeri olmayan bir de ayazmaları vardır. Bunun da Osmanlı idaresinin son yüzyılında hemen her yerde, her su kaynağının ayazma haline getirilmesi sırasında meydana geldiği, tarihî bir hüviyeti olmadığı açıkça belli olmaktadır.

XVI. yüzyıl ortalarında H. Dernschwam'ın içinde pek çok eski taşın mezar taşı olarak kullanıldığını gördüğü Türk mezarlığı kasabanın doğusunda eski Rhegion ören yerine yükselen yamaçta bulunmaktadır. Bugün burada hiçbir eski Türk mezartasına raslanmaz. Halk arasındaki bir söylentiye göre, mezartası olarak kullanılmış eski sütun gövdeleri ve mimarî parçalar Fatih devri şehitliğine aittir¹⁰³.

Küçükçekmece'nin yakın çevresinde, bilhassa gölün etrafındaki kıyılarda da bazı eski izler ve yapı kalıntıları bulunmaktadır. Son yıllarda buraların parsellene-

102 Ergün Öztürk, *Küçükçekmece ve çevresi*, İstanbul 1966, s. 16'da bu hanlardan birinin 1874'de ikincisinin ise 1896'da yapıldıklarını yazmaktadır.

103 Mezarlık arazisinin bir kısmına Ortaokul yapılmıştır. Geri kalanın da kaldırılması istenmektedir.

rek büyük inşaata girişilmesi üzerine İstanbul Arkeoloji Müzelerince yapılan bir tesbitte birçok iz ve kalıntı görülmüştür¹⁰⁴. Yarımburgaz mağaraları önünde yol kenarında raslanan Bizans çağı binasının mahiyeti anlaşılmamaktadır. Bunun belki bir kilise olabileceği düşünülmüştür. Gölün kuzey-doğu kıyısında Altınşehir denilen yerde ise önemli bir Bizans sarnıcı bulunmaktadır. Muntazam taş ve tuğla örgülü duvarlara sahip olan bu sarnıcın içinde Bizans çağına ait bir sütun başlığının bulunması burada evvelce önemlice bir yapının bulunduğu işaret sayılabilir. Gölün kuzey ucunda, tren yoluna yakın bir arazide de dağınık pek çok işlenmiş parçalar görülmektedir. Burada da eski bir sarnıçtan başka, bazı kemer yıkıntıları dikkati çeker. Bu arada üzerinde bir kantharos kabartması olan çok yıpranmış durumdaki bir Bizans sütun başlığı da görülmektedir. Nihayet gölün batı tarafında Tah-takale köyü yeri ile Alibey köyü çiftliği arasında hangi devre ait olduğu anlaşılmayan, moloz taşlardan yapılmış küçük bir kale harabesi de bulunmaktadır. Alibey köyünde ise Türk devrine ait klâsik üslupta bir çeşme bulunmaktadır. Fakat Küçükçekmece gölü çevresinde dikkatli ve uzun süreli bir araştırma yapıldığında daha pek çok kalıntıya raslanacağı muhakkaktır.

Küçükçekmece kasabasının kuzeyinde bugün Altınşehir adıyla bir yeni yerleşme yeri halinde kurulan bölgede ve eski Hadımköyü yolunun kenarında Türk klâsik üslubunda çok güzel bir çeşme bulunmaktadır. Hemen yanında esas eski olmakla beraber sonraları yenilenmiş bir köprü bulunmakta, çevresinde ise bazıları son günlerde kesilmiş 5-6 tane oldukça yaşlı karağaç görülmektedir. Bir menzil çeşmesi olduğu anlaşılan bu eserin herhalde yakınında aslında bir de namazgâh olmalıydı. Civarından yeni bir yol geçirileceği söylenen bu çeşme kitabesi ve tarihi bakımından İstanbul'un önemli eski eserlerindedir. İntizamlı yontulmuş ve işlenmiş küfeki taşından yapılan bu çeşmenin çift renkli taşlardan bir kemeri ve mermerden çok zarif bir aynataşı vardır. Bu aynataşında bilhassa lüle deliği dikkate değer. Kitabe yeri şimdi boştur. Fakat 1977 yılı yazı sonlarında asistanlarımız tarafından evvelce burada olan kitabe, şantiye binası duvarı dibinde bulunmuştur. Dört kartuş halinde güzel bir hatla yazılmış olan bu kitabenin manzum metni, İstanbul ve yakın çevresinde çok az karşılaşılan bir özellik olarak, farscadır. Dördüncü kartuşun alt kenarında işlenmiş olan H. 945 tarihi çok güçlükle okunabilmektedir. 16 Ocak 1978 günü yerinde tekrar incelediğimizde bu rakkamın varlığını tesbit edebildik. Ricamız üzerine meslektaşım Prof. N. Çetin, bu metni şu şekilde okudu:

104 Bu hususda İstanbul Arkeoloji Müzeleri elemanlarından Dr. Nezhir Fıratlı ile İsmail Hilmi Köse tarafından hazırlanan haritalı ve fotoğraflı raporun bir nüshası, Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulunun Arşivinde bulunmaktadır (İstanbul-Fındıklı). Yarımburgaz'da raslanan bazı kalıntıları V.-VI. yüzyıla ait bir Bizans köyüne bağlayan Dr. N. Fıratlı'nın çok kısa bir haberi için bkz. M. J. Mellink, *Archaeology in Asia Minor*, «*American Journal of Archaeology*» LXXXI, 3 (1977) s. 319.

Kethudây-ı der-i Ayâs-ı hâs
 Sâht in çeşmerâ be-râh-ı hudâ
 Goft ez âsmân melek târîh
 Eser-i Mustafâ ebed bâdâ
 sene 945

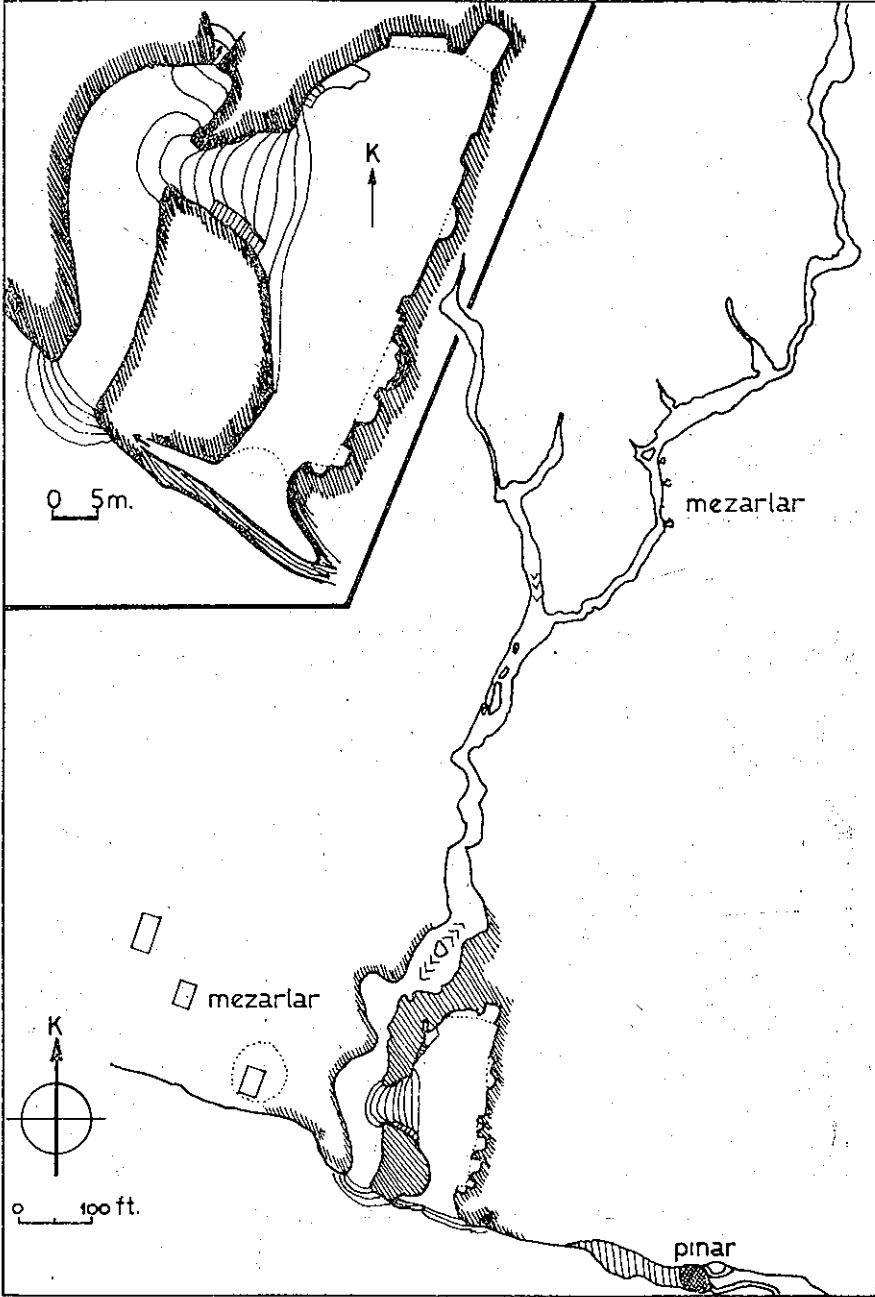
کتخدای در ایاس خاص
 ساخت این چشمه را براہ خدا
 گفت از آسمان ملک تاریخ
 اثر مصطفی ابد بادا
 سنہ ۹۴۵

Kitabe, Ayâs Paşa kethüdası Mustafa Ağa adında bir şahıs tarafından, H. 945 (= 1538/39) yılında bu çeşmenin yaptırıldığını ifade eder. Ayâs Paşa 1536-1539 yılları arasında Sadrâzam olmuş ve H. 946 (=1539) yazında ölmüştür. İstanbul'un kitabeli en eski çeşmelerinden olan bu değerli eserin perişan hali üzücü olduğu kadar da endişe vericidir. Yapıldığı gündənberi biçimi bozulmaksızın kalan ve belirli bir sanat hüviyetine sahip olan bu çok değerli eski eserin kitabesinin tekrar yerine takılarak eksik kısımlarının tamamlanması ve bakımının sağlanması çok yerinde olacaktır. Tarihi, yaptıranı belli olan ve klâsik Türk üslûbunu mükemmel olarak aksettiren en eski çeşmelerin başında gelen bu eski eserin mahvına göz yumulmamalıdır¹⁰⁵.

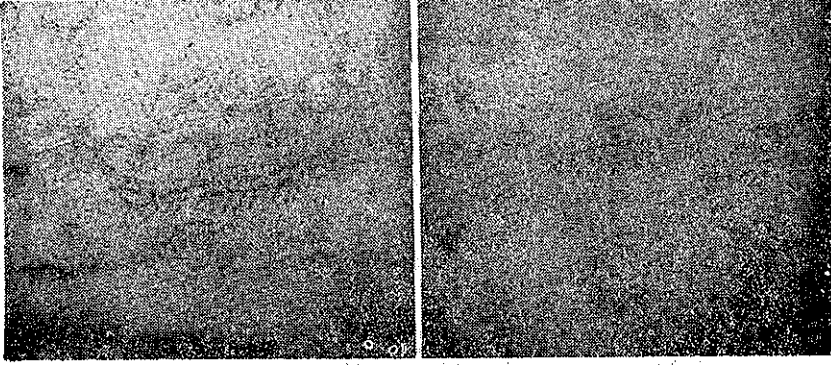
Küçükçekmece hakkında çok iyi düzenlenmiş küçük ve faydalı bir kitap yayınlanmış olan öğretmen Ergün Öztürk, kâşabanın 1965'deki durumu hakkında istatistik bilgiler verdikten başka, çevre köylerinden kısa tarihçelerini de özetleyerek buralardaki eski eserlerden de kısaca bahsetmiştir¹⁰⁶. Şimdiye kadar yayınlanmayan önemli bir buluntu ise Safraköyünde meydana çıkarılmış olup, bu şimdi İstanbul Arkeoloji Müzesi bahçesinde olan dış yüzeyleri silah kabartmaları ile bezenmiş değişik tipde bir İlkçağ lâhdidir (İnv. No. 71-82).

105 İbrahim Hilmi Tanışık, *İstanbul çeşmeleri*, İstanbul 1943-45, I ve II'de Küçükçekmece'deki bu çeşmeden daha önceye ait sadece altı çeşmenin adı verilmektedir. Bunlardan İstanbul içinde olan Davud Paşa (H. 890), ve Durmuş Baba (H. 917) çeşmelerinin mimari bakımdan fazla iddialı bir görünüşleri yoktur. Hasköy'deki Yasef çeşmesi (H. 931), son yıllarda tamamen bozulmuş, Sütluçe'deki Mahmud Ağa çeşmesi (H. 945)de fazla ilgi çekici değildir. Kadıköyünde Mehmed Ağa çeşmesi (H. 912) çok yıl önce ortadan kaldırılmış, sadece tarihi bilinmekte, Beykoz'da Kethüda çeşmesi (H. 940) ise çok gösterişli bir eser olmakla beraber üstündeki kitabelerden öğrenildiğine göre XVIII. yüzyılda şimdiki biçimi ile yeniden yapılmıştır. Bu duruma göre Küçükçekmece'de Altınşehir'deki Mustafa Ağa çeşmesi en başta gelen eski eser durumuna geçmektedir.

106 Ergün Öztürk, *Küçükçekmece ve çevresi*, İstanbul 1966.

1. Yarımburgaz mağarasının krokisi (yukarıda sol köşede mağaranın içindeki kilise).

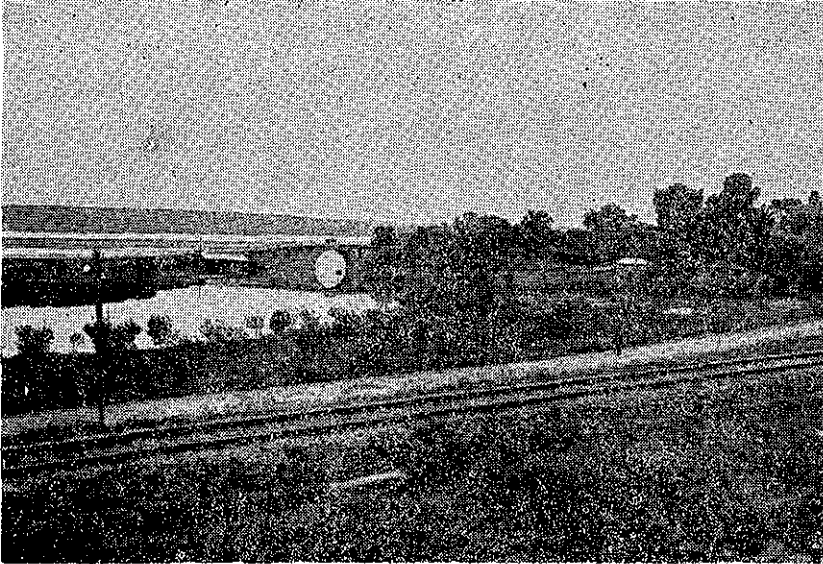
2, 3. Yarımburgaz mağarasında duvarlardaki gemi resimleri (foto: Kemal Buyan, 1975).

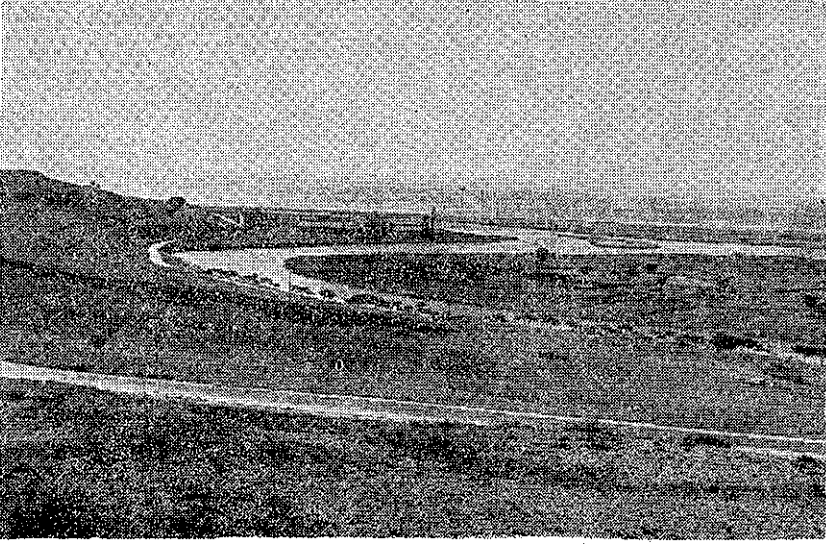
4. Yarımburgaz mağarasının dışdan görünüşü.

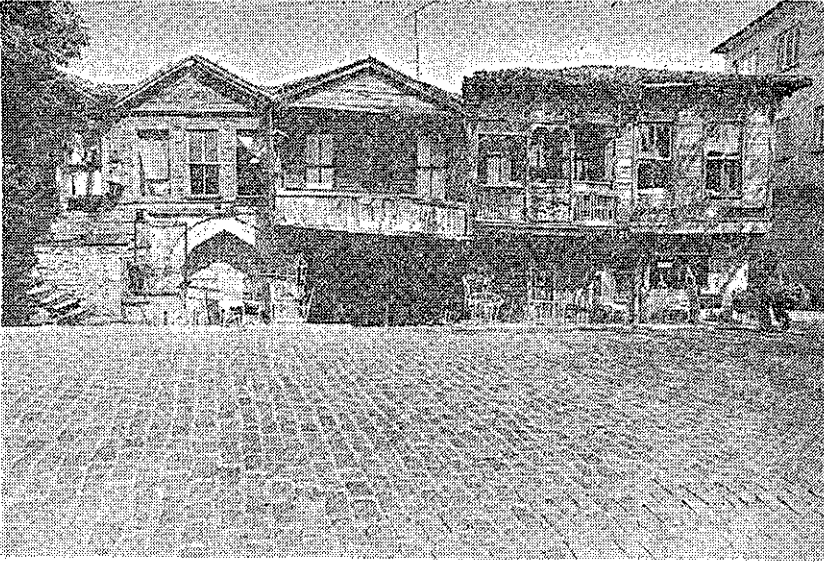
5. Yanımburgaz mağarasında Bizans devrinde kilise olarak işlenen bölüm.

6. Küçükçekmece gölü ve köprüsü.

7. Küçükçekmece'nin genel görünüşü.

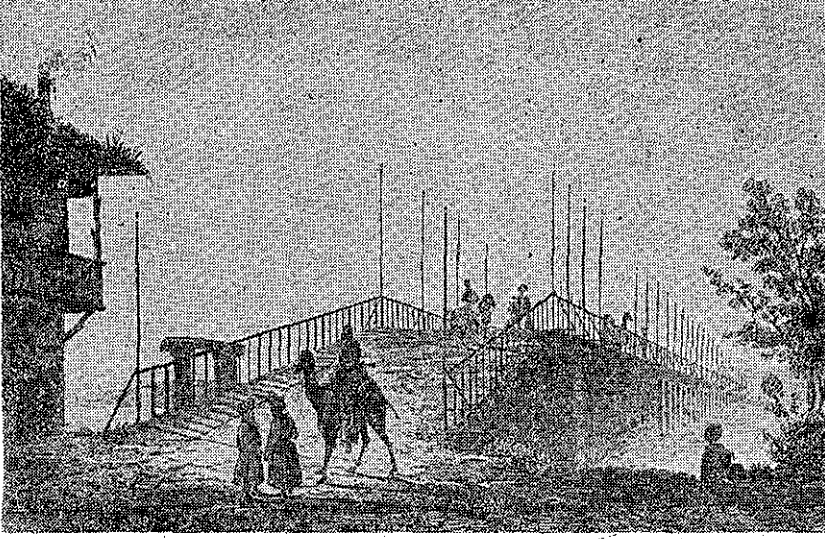
8. Köprü başında eski hanın önündeki evler ve çeşme.

9. Rhegion kazılarında çalışılırken (İst. Arkeoloji Müzeleri Arşivi).

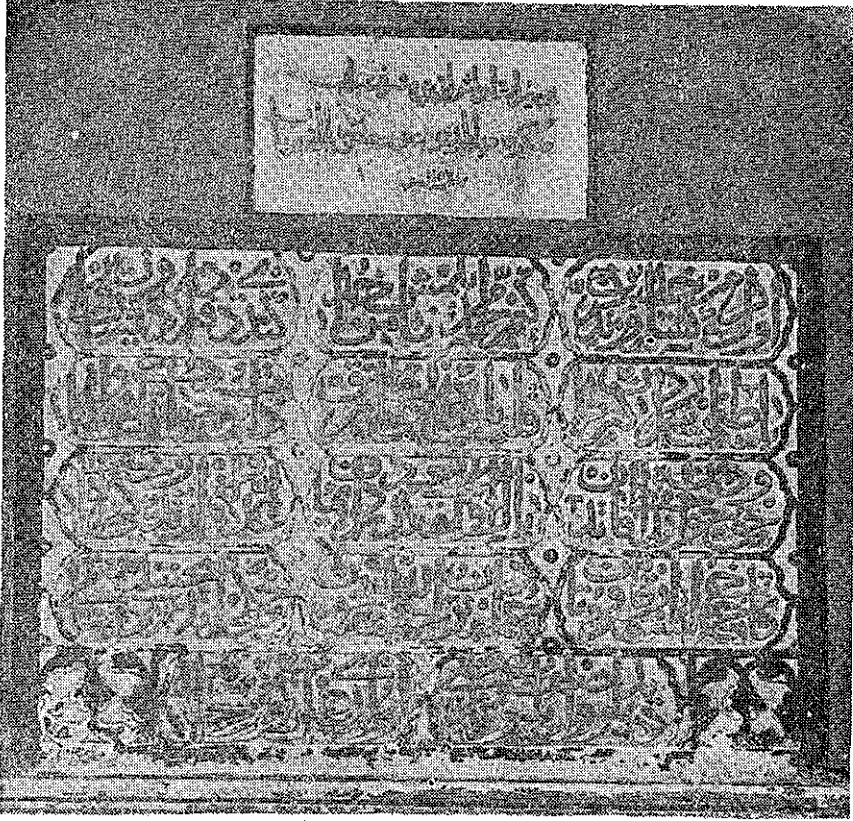
10. Rhegion kazısı (İst. Arkeoloji Müzeleri Arşivi).

11. Küçükçekmece köprüsünün eski bir gravürü (Jouannin ve Van Gaver, *Türquie* (1840)'den).

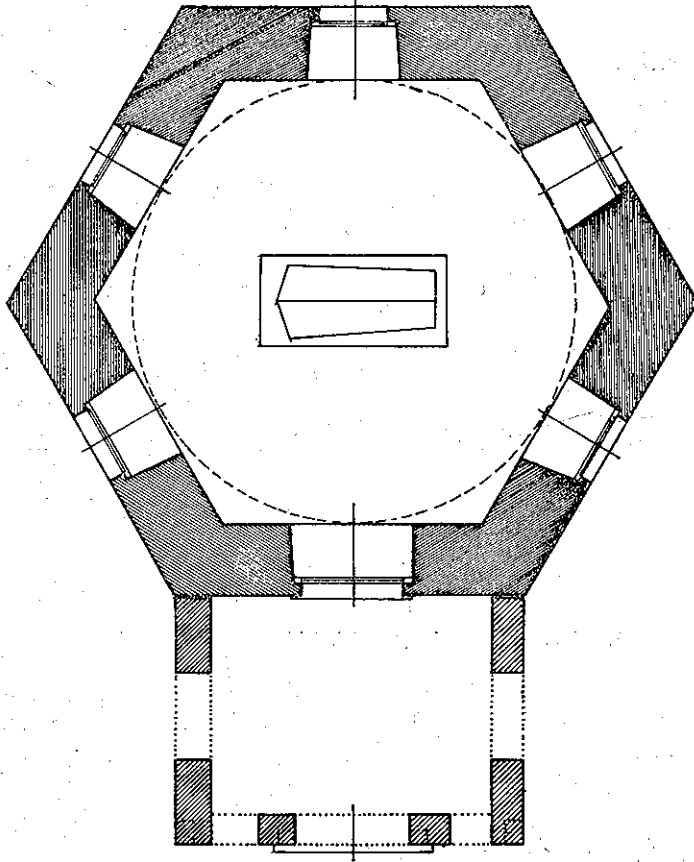
12. Küçükçekmece kasabasında çarşı meydanı ve çeşme.
(Jouannin ve Van Gaver, *Türquie* (1840)'den).

13. Küçükçekmece'de çarşı içindeki çeşmenin kitabeleri.

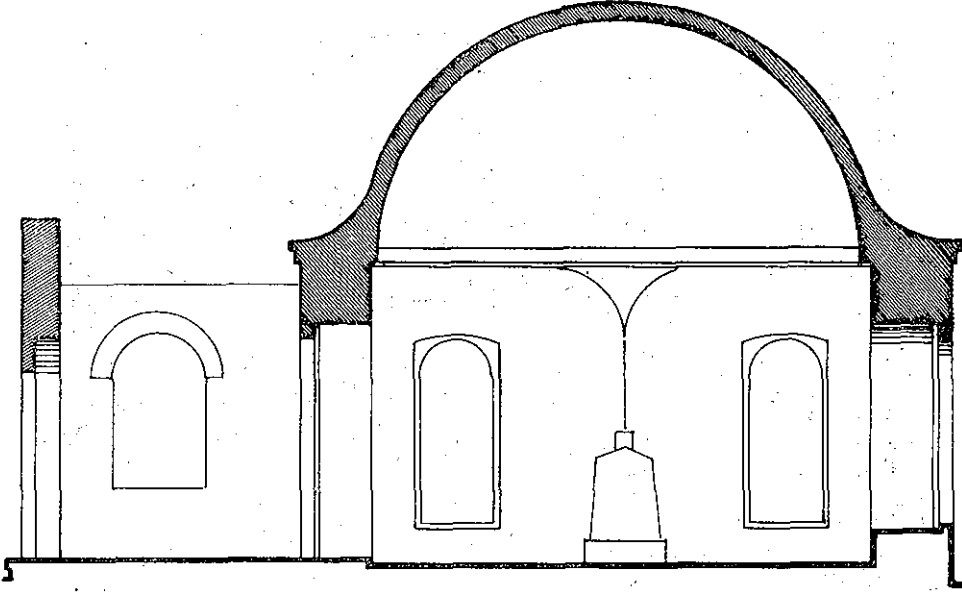

14. Aynı meydan ve çeşmenin eski bir fotosu (1938'de) (İst. Arkeoloji Müzeleri Arşivinden).

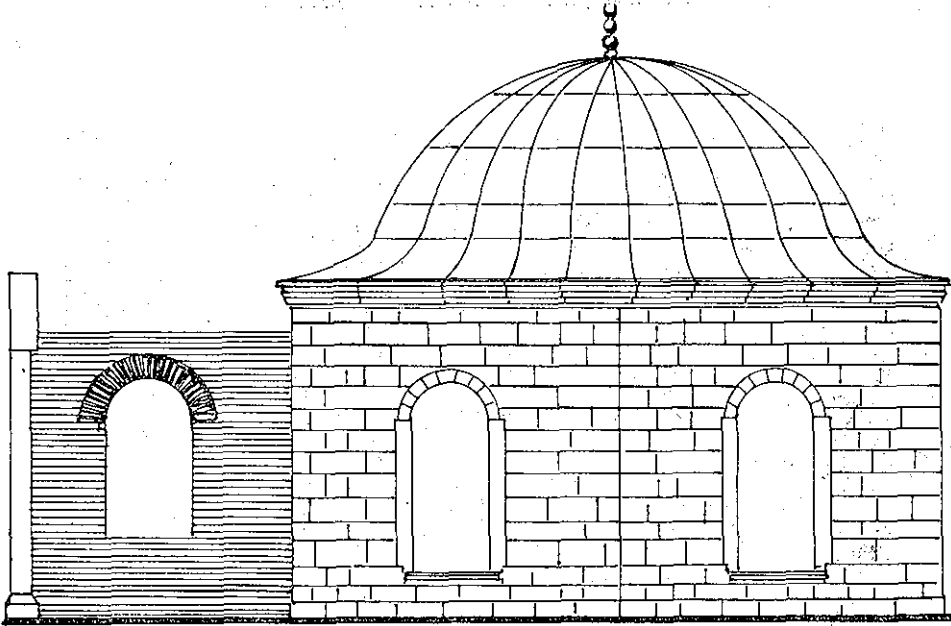

PLAN - ö. 1/100

15. Abdüsselâm Çelebi türbesinin planı. (İ. Ü. Edebiyat Fak. öğrenci tezinden).

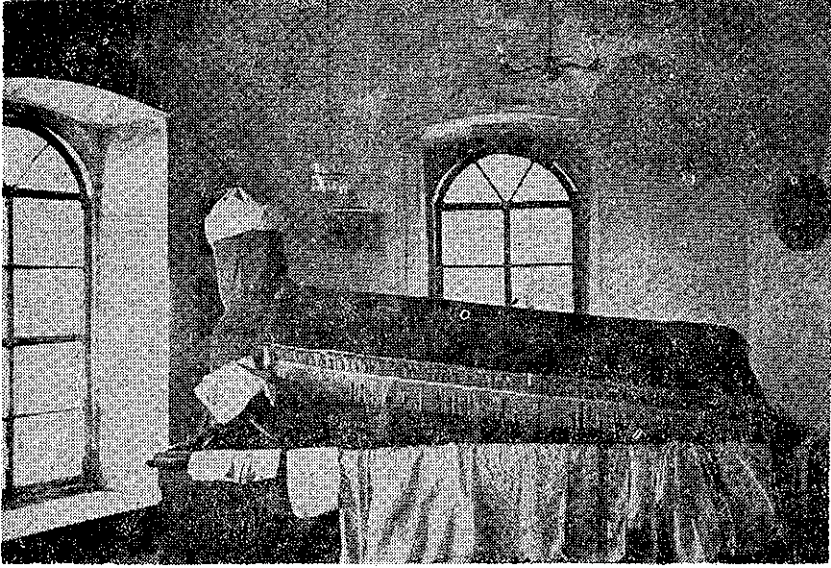

KESİT _ 6.1/100

YAN GÖRÜNÜS _ 6.1/100

16. Abdüsselâm Çelebi-türbesinin kesiti ve cephe rölövesi. (İ.Ü. Edebiyat Fak. öğrenci tezinden).

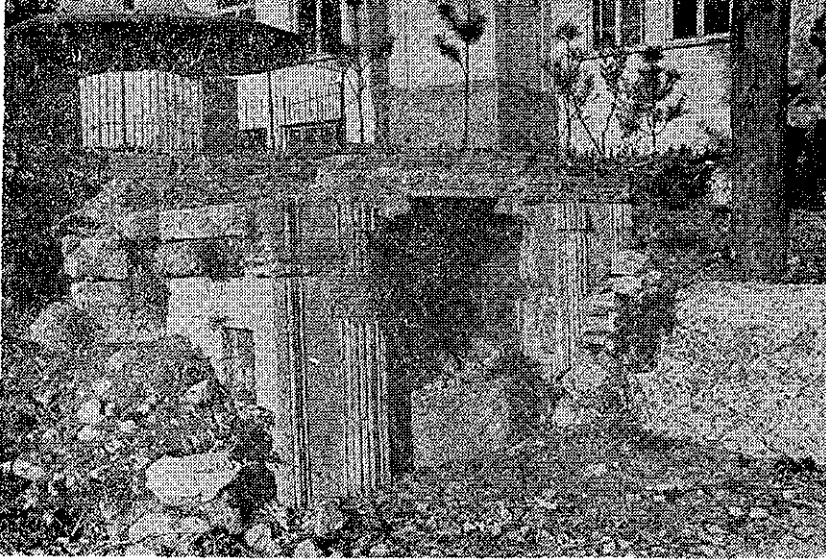
17. Abdüsselâm Çelebi türbesi iç görünüşü.

18. Abdüsselâm Çelebi türbesi dış görünüşü ve 1965/66 yıllarında yapılan cami.

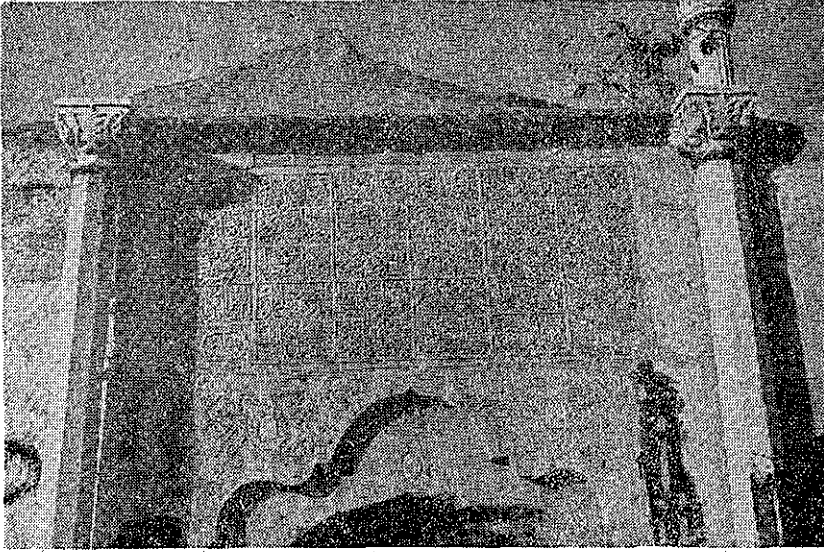
19. Abdüsselâm Çelebi türbesinin kitabesi.

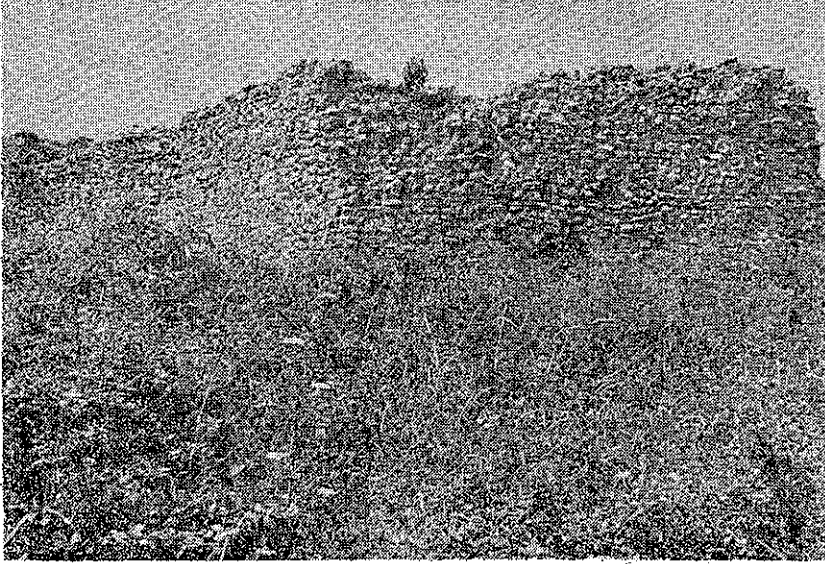
20. Abdüsselâm imâretinden kalan klâsik Türk çeşmesi harabesi.

21. Abdüsselâm Çelebi imareti avlu duvarı dışındaki Sadrâzam Emîni çeşmesi.

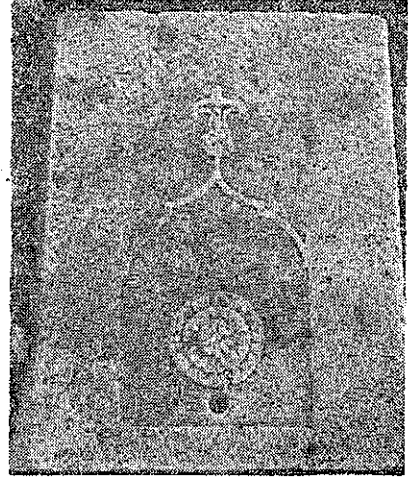
22. Aynı çeşmenin kitabesi.

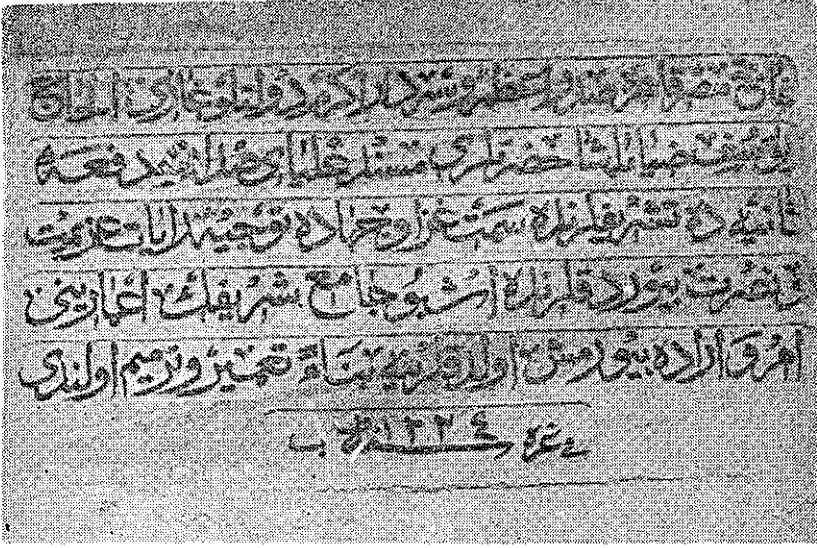
23. Küçükçekmece gölü kıyısında kale kalıntısı.

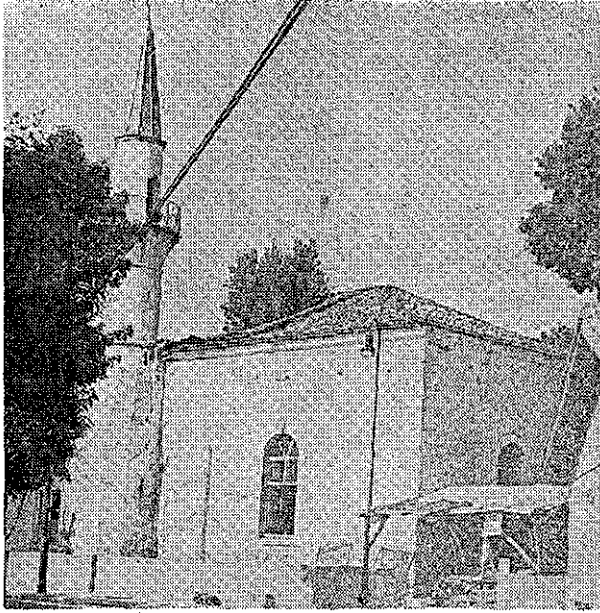
24. Eski Küçükçekmece mezarlığından kalan son mezar taşlarından biri.

25. Eski mezarlıkta bulunan klâsik bir çeşme aynası.

26. Çarşı camiinin Sadrâzam Yusuf Paşa tarafından tamirini bildiren kitabesi.

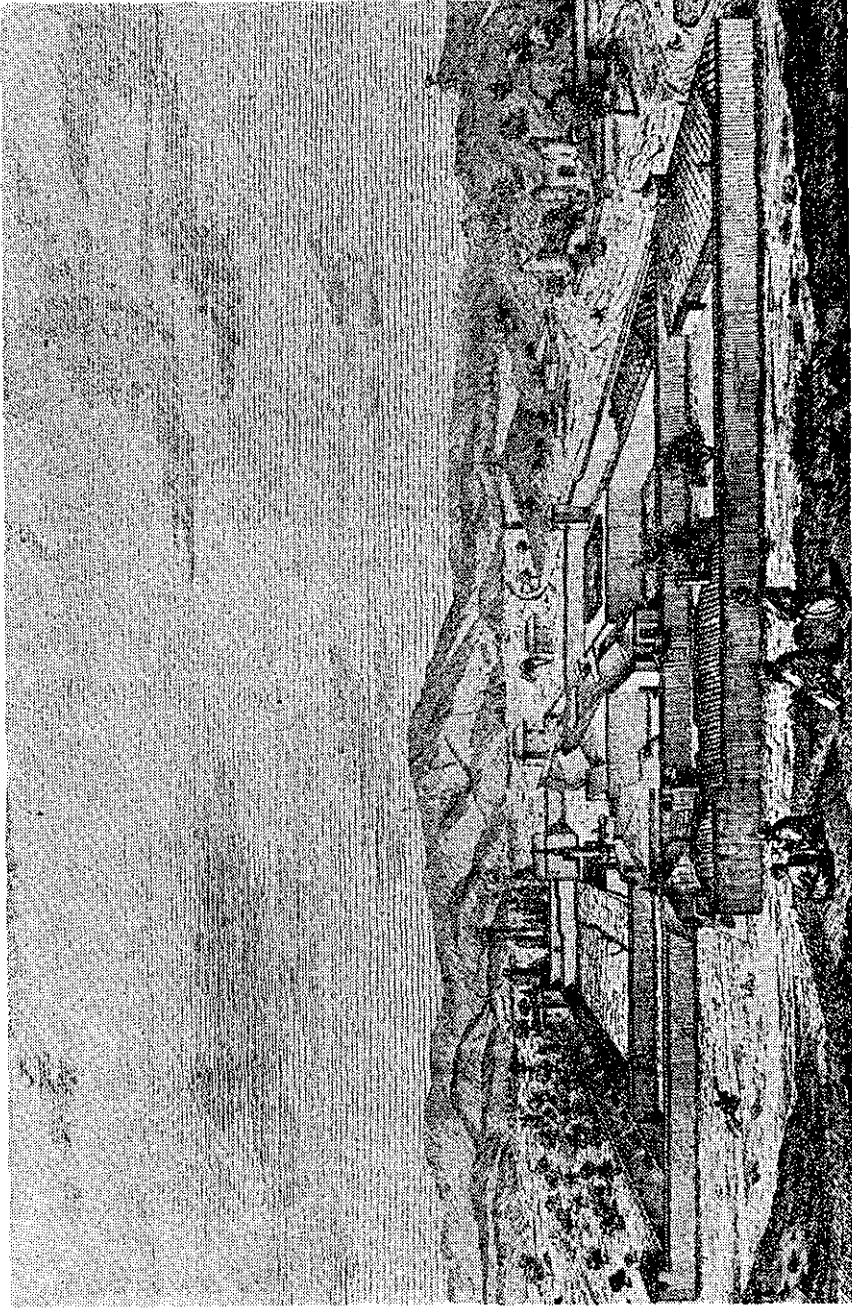
27. Çarşı camiinin eski bir resmi.

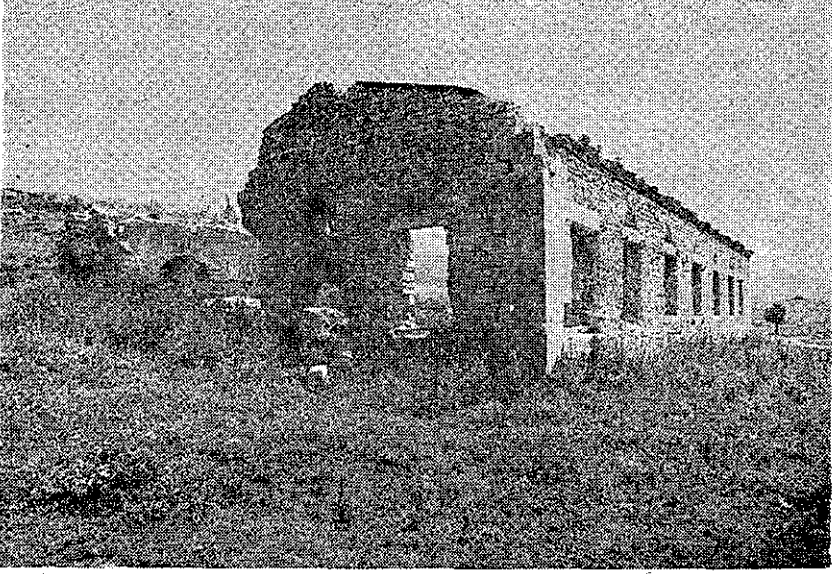
28. Kasaba içindeki kitablesiz çeşme.

29. Resneli çiftliğindeki köşkün harabesi (1977).

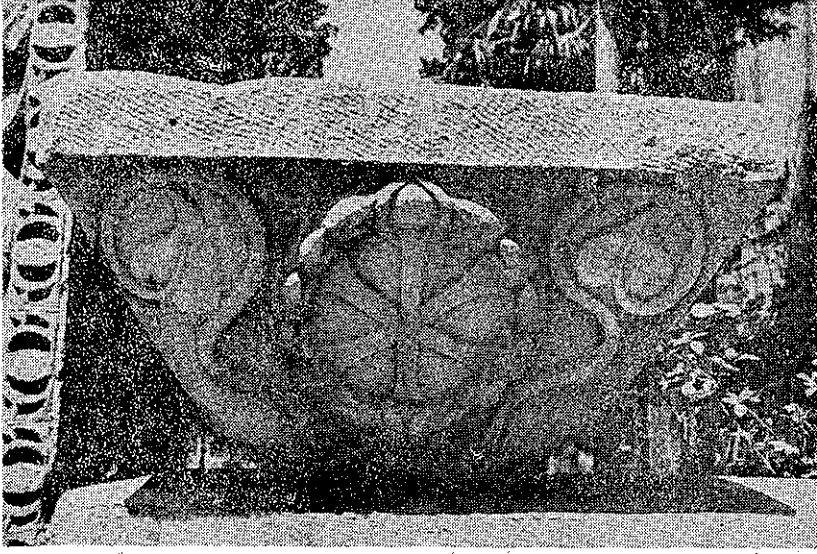
30. Azadlı baruthanesinin XVIII. yüzyıl sonlarındaki görünüşü
(Matmud Raif Efendinin 1798 tarihli kitabında).

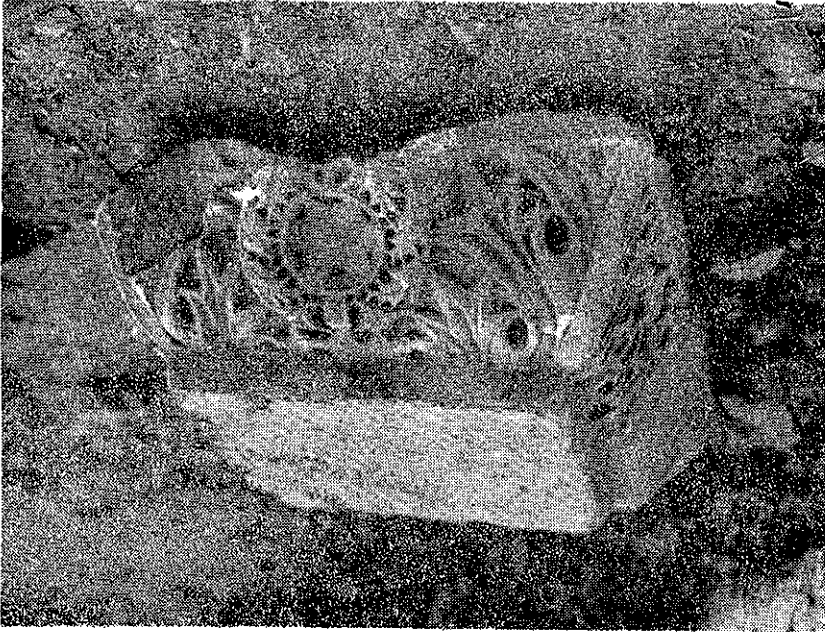
31. Azadlı baruthanesi yapılarından birinin harabesi (1977).

32. Azadlı baruthanesi havuzu (1977).

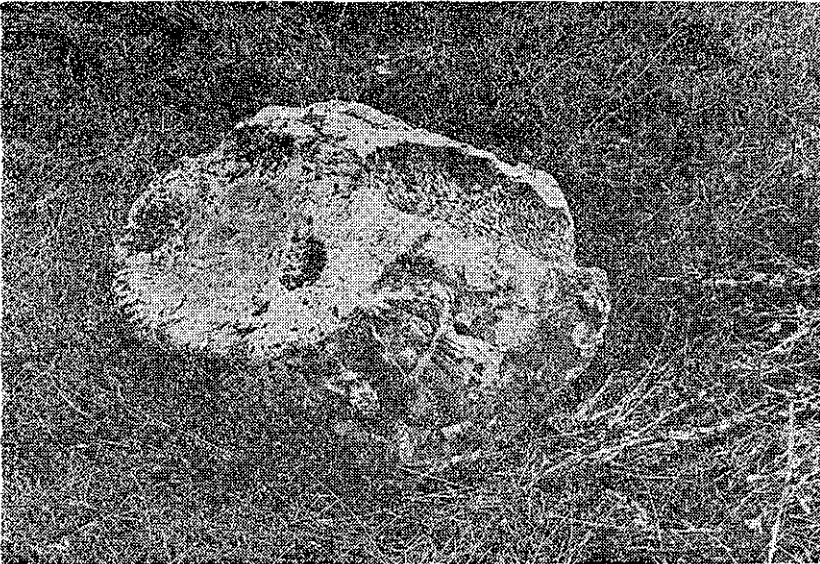
33. Küçükçekmece'de bulunan Bizans sütun başlığı. (Şimdi İst. Arkeoloji Müzesi bahçesindedir).

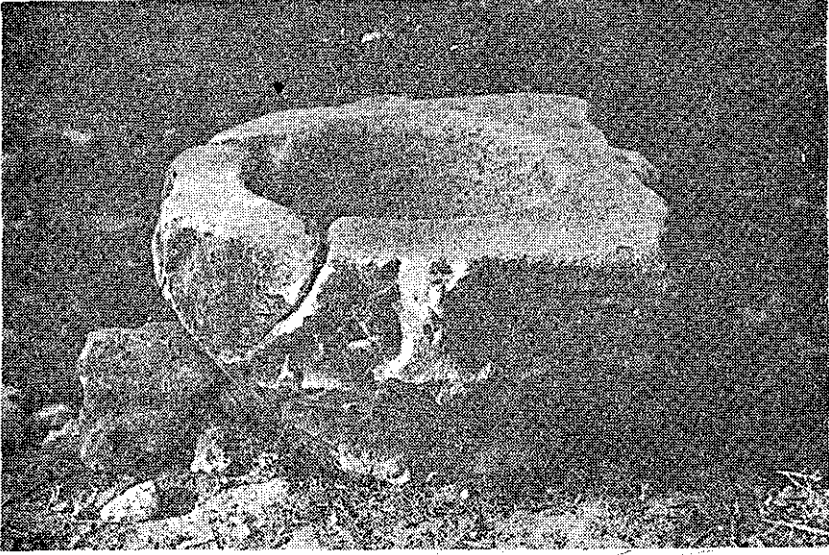
34. Küçükçekmece'de bulunan Bizans sütun başlığı.

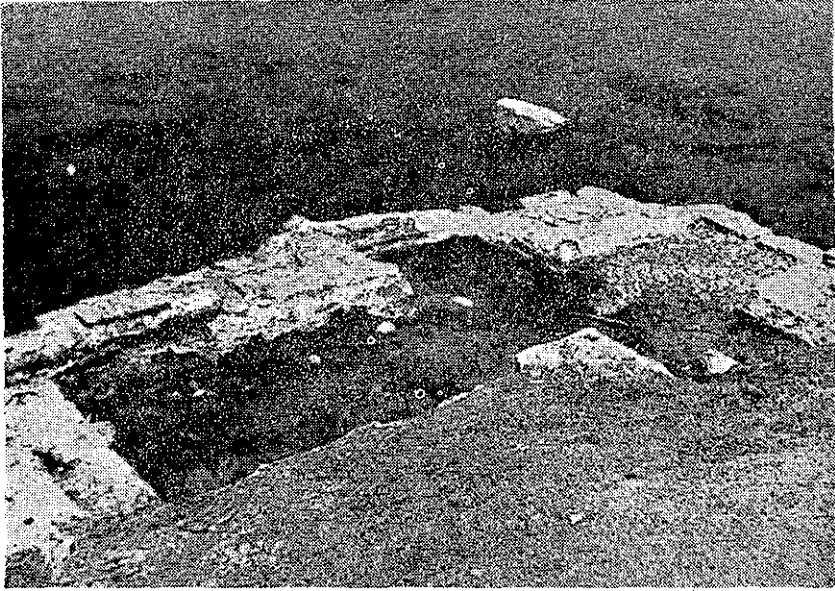
35. Rhegion'da bulunan Bizans sütun başlığı (Şimdi Arkeoloji Müzesinde).

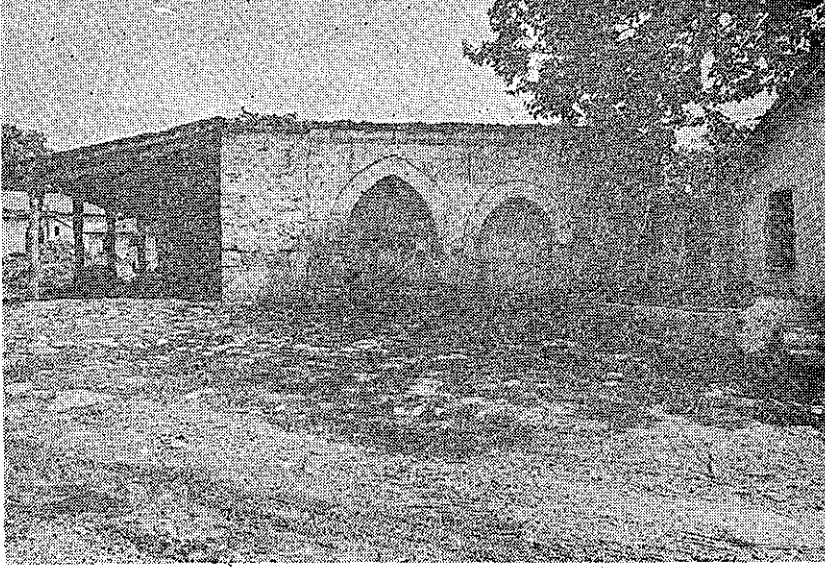
36. Altınşehir'de bulunan Bizans sütun başlığı.

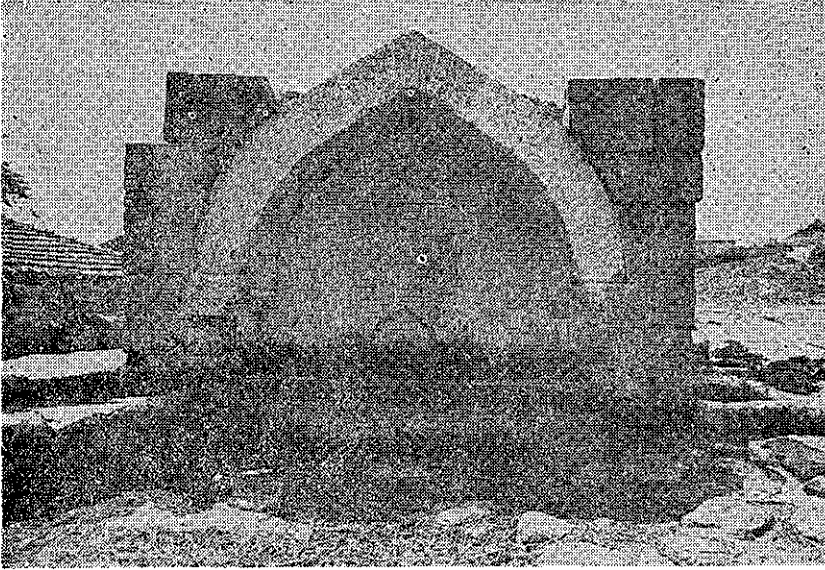
37. Rhegion'da bulunan Bizans sütun başlığı. (İstanbul Arkeoloji Müzesi Arşivinden).

38. Göl kıyısında Bizans devrine ait ayazma (?) kalıntısı (Foto: Yılmaz Önge, 1973).

39. Ali Bey köyündeki çeşme (1977).

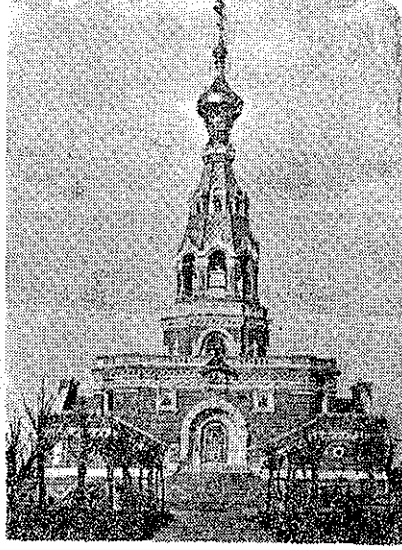
40. Ali Bey köyünde çeşme (1977).

41. Altınşehir'deki Kethüda Mustafa Ağa çeşmesinin yerinden çıkarılmış H. 945 tarihli kitabesi.

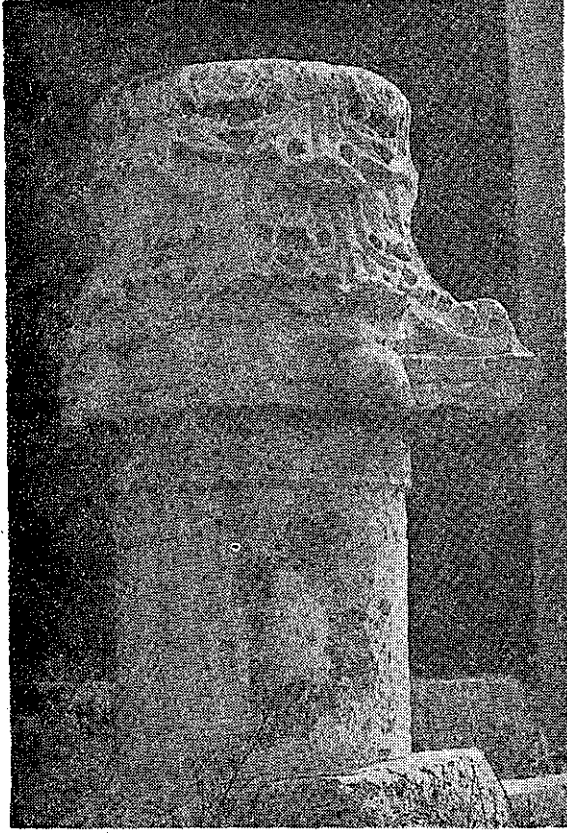
42. Altınşehir'deki Kethüda Mustafa Ağa çeşmesi.

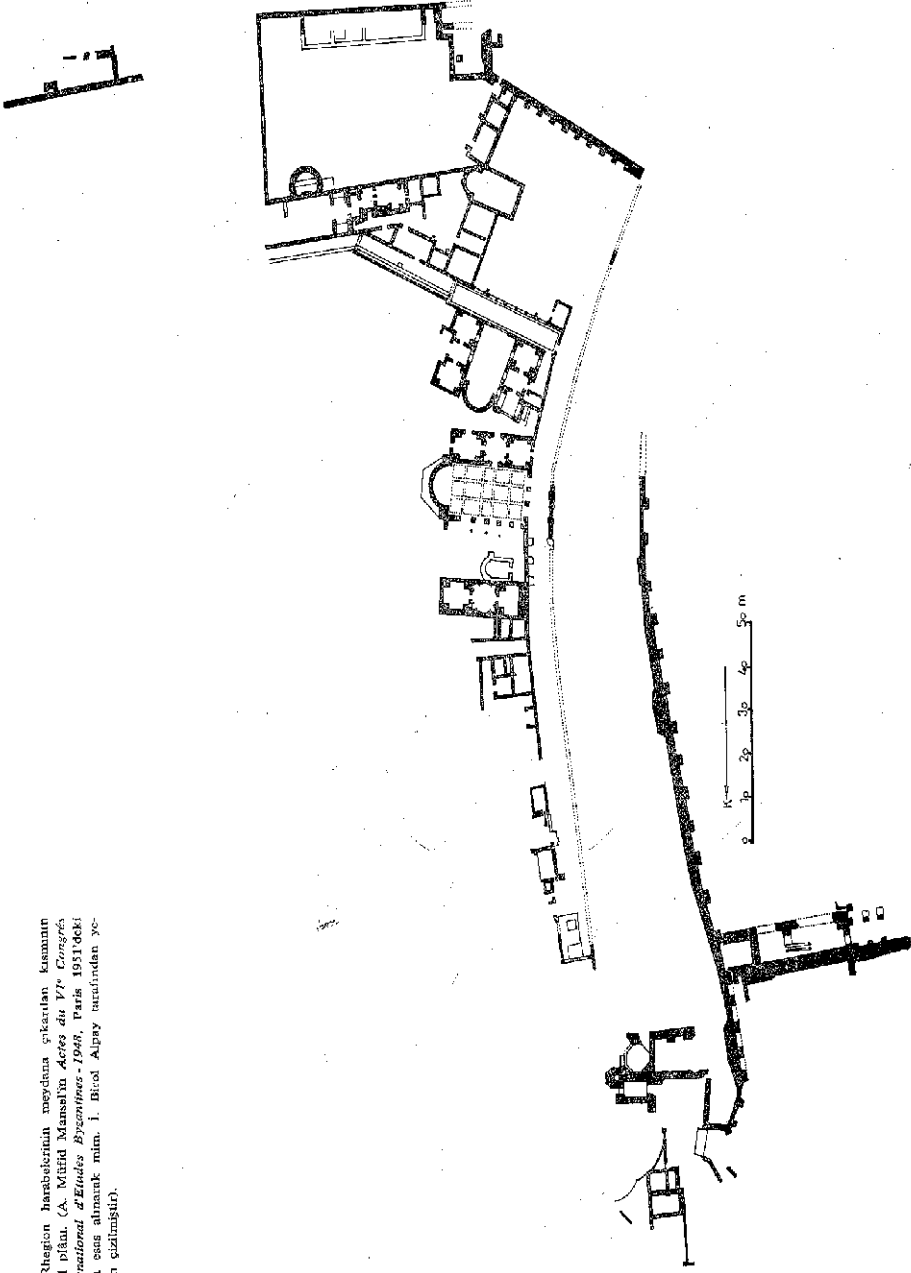
43. Galitarya (Kalitarya)'da 1914'de yıktırılan Rus anıt-kilisesi. Şimdi yerinde Basın Sitesi vardır.

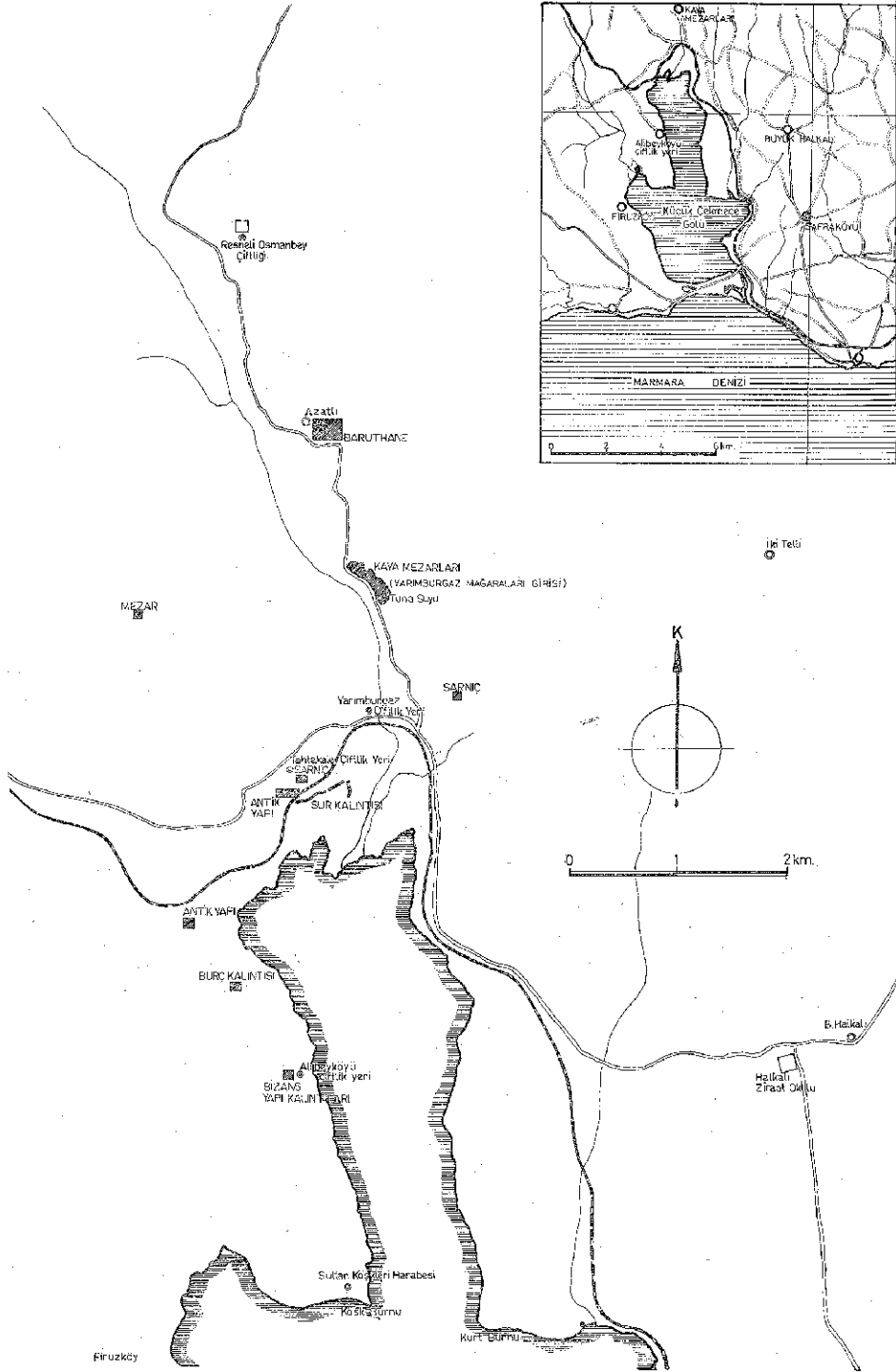
44. Safraköyünde bulunan şimdi Arkeoloji müzesi bahçesinde olan antik lahit (1977).

45. Altınşehir'deki sütun ve başlık.

46. Rhoģion harabelerinin meydanca ikentlen. Esmanın sonuğ plānı. (A. Mird MansaYin Acređ du Ve Congrès International d'Etudes Byzantines - 1968, Paris, 1971) 6KKI plānı esas alınarak mīm. I. Bicol Alpay tarafından yeniden çizilmiştir.

47. Küçükçekmece gölü ve çevresinin genel planı.